

Agustí Alcoberro

MIQUEL BATLLORI

L'obra fecunda i original d'un historiador
de la cultura i de l'Església a Catalunya,
Europa i Hispanoamèrica

HISTÒRIA

Col·lecció de Biografies
de la Fundació Catalana
per a la Recerca

La Fundació Catalana per a la Recerca és una institució privada sense afany de lucre que té per finalitat impulsar la investigació amb una visió àmplia de la ciència al servei de la societat.

FUNDACIÓ CATALANA
PER A LA
RECERCA
I LA
INNOVACIÓ

Autor: *Alcoberro,
Agustí*
Any: 2000
Títol: *Miquel Batllori*

PUBLICACIONS

MIQUEL BATLLORI

*Col·lecció de Biografies
de la Fundació Catalana
per a la Recerca*

Edita:
Fundació Catalana per a la Recerca
Passeig Lluís Companys, 23
08010 Barcelona
Tel. 93 315 23 23

© Fundació Catalana per a la Recerca

Primera edició: Gener del 2000

Producció: *Addenda*
Imprès a Novagràfik
Dipòsit legal: B. 1.151-2000
ISBN: 84-89570-24-8

Índex

Pròleg: set notes per a un retrat	9
1. Anys de formació	15
De la infantesa a l'adolescència	15
Els anys d'estudiant universitari	22
L'ingrés a la Companyia de Jesús	31
2. Els exilis (1932-1947)	37
Estudis de filosofia i recerques	37
Noves coneixences	41
La Guerra Civil, els estudis de teologia	45
L'estada a Mallorca	52
3. Historiador i professor a Roma (1947-1980)	59
L'Institut Històric de la Companyia de Jesús	61
La Pontifícia Universitat Gregoriana	64
La vida romana i el Concili Vaticà II	67
La petita Catalunya	71
Les noves recerques	73
Viatges i coneixences	78
Roda el món i torna al Born	83

4. Temps de recopilació i d'homenatges	89
Homenatges i balanços d'una obra	90
La trajectòria intel·lectual. L'Obra Completa i altres treballs	97
Fer-ne noranta	100
5. L'obra	103
Algunes consideracions generals	104
Qüestions de mètode	108
L'edat mitjana: Ramon Llull i Arnau de Vilanova	113
Els Borja	115
Humanisme, Renaixement i Reformes	118
El Barroc: Baltasar Gracián	123
El segle XVIII: la Il·lustració	125
Els estudis iberoamericans	128
L'edat contemporània	131
Bibliografia de Miquel Batllori	135

Altissima quaeque flumina minimo sono labi.

(«Els rius més profunds són els que llisquen amb menys fressa»)

Quint Curci Ruf: *Història d'Alexandre el Gran*, VII, IV, 13.

Pròleg: set notes per a un retrat

I

Miquel Batllori i Munné va néixer el 1909. Pertany a la generació formada en el noucentisme, guanyada per al catalanisme durant la dictadura de Primo de Rivera, i greument escindida, malgrat ella mateixa, pels esdeveniments dels anys trenta. En esclatar la Guerra Civil —terme que Batllori ha emprat sovint— tenia tot just vint-i-sis anys. No cal dir que aquella maltempsada, d'efectes perversos per al país, va tenir també conseqüències irreversibles i funestes per a la seva generació. A l'exili italià, Batllori va saber de la mort d'amics i mestres durant les primeres setmanes de la revolució. El 1939, a San Remo, a Barcelona i a Oña (Burgos) va poder calibrar la magnitud del desastre que s'acabava d'instaurar: era —o ho semblava, si més no— l'ensorrament definitiu d'un model de país —que no d'un país modèlic, sinó ben real— construït, colze a colze, amb empentes i abraçades, per diverses generacions de catalans. Ell mateix va ser confinat a Mallorca, en condicions de semiexili, per uns superiors que recelaven del seu esperit rebel.

Però Batllori, com tants altres homes i dones de la seva generació, va ser capaç d'emprendre la dolorosa tasca de la reconstrucció, que exigia també la reconciliació. I ho va fer amb les eines que havia après

en la infantesa i l'adolescència: la constància, la capacitat de treball, la tolerància i la generositat.

II

Fill d'una família burgesa i conservadora, Batllori es defineix com a catòlic en religió, liberal en política, i català en cultura i identitat. Aquests tres pilars de la seva personalitat es consoliden molt aviat, en els anys universitaris. Els ha mantingut amb una coherència de pedra picada al llarg de la seva vida, malgrat que les circumstàncies no hi convidaven precisament.

L'ingrés en un noviciat de la Companyia de Jesús és relativament tardà: amb dinou anys complerts, obtingudes ja les llicenciatures de Filosofia i Lletres i de Dret. És una decisió madura, en la qual perseverarà malgrat les adversitats. A la manera ignasiana, la fe és en Batllori un distintiu profund i íntim.

El liberalisme de Batllori és gairebé congènit i sempre generós. En el segle dels totalitarismes, el seu tarannà advoca per la tolerància i el debat desapassionat i racional.

La catalanitat és, en part, adquirida. Format en una família castellano-parlant (la seva mare era cubana), a la universitat pren l'opció lingüística en favor del català. Ha mantingut la seva condició de català en tots els contextos i circumstàncies.

III

Si no fos un tòpic ja massa amanit, podríem dir que Miquel Batllori és un català universal. Instal·lat a Roma des del 1947, com a membre de l'Institut Històric de la Companyia de Jesús —i més tard també com a professor de la Pontifícia Universitat Gregoriana—, ha estat

director de la revista *Archivum Historicum S.I.* en dos llargs períodes. Els seus periples de recerca, l'assistència a congressos i la lectura de conferències l'han emmenat per tot Europa i les dues Amèriques. El seu domini de llengües és proverbial: ultra el català i el castellà, s'expressa en llatí —llengua en què impartí les classes fins a mitjan decenni dels seixanta—, francès, italià, anglès, alemany, i coneix àmpliament el grec clàssic, el portuguès i el provençal.

IV

La seva producció intel·lectual és vastíssima i abasta camps culturals molt diversos. Els dinou volums de l'*Obra Completa*, en procés d'edició, transmeten, ja a primer cop d'ull, una sensació de monumentalitat. Caldria afegir-hi, encara, l'edició crítica d'un gran nombre de textos i reculls documentals. Són el resultat d'una vida dedicada a la recerca, però també d'una aptitud innata, la gran capacitat de treball, i d'una actitud adquirida, l'ascetisme, potser inculcat pel pare, industrial, tal vegada (o ambdues coses alhora) d'arrel ignasiana.

Per copsar la diversitat de temàtiques, serà suficient que en ressenyem algunes de les més importants: els estudis sobre Ramon Llull i el lul·lisme, Arnau de Vilanova i l'arnaldisme, la família Borja, l'Humanisme i el Renaixement, les reformes cristianes, Baltasar Gracián i la cultura del barroc, la Il·lustració, els jesuïtes exiliats del XVIII, la independència de l'Amèrica Llatina, Jaume Balmes, Ignasi Casanovas, les relacions església-estat durant la Segona República espanyola.

V

La qualitat més visible i externa del pare Batllori és l'elegància. En això coincideixen testimonis que aportem al llarg de l'obra, i que

l'han conegut en èpoques molt diverses, des de la infantesa fins a la senectud. L'elegància, qualitat enaltida pels clàssics i pels humanistes, probablement no és un do purament natural sinó també en part adquirit: requereix perseverança i voluntat. Implica una determinada actitud social, ja que té molt a veure amb la valoració dels altres i d'un mateix.

Si elegant és l'estil literari de Batllori, no menys elegant és la seva parla, construïda amb una fonètica que prima algunes consonants —la *ela*, les *esses* sonora i sorda—, i amanida amb girs i mots d'origen mallorquí, o bé manlevats d'altres llengües que li ha calgut emprar.

VI

Tanmateix, a mesura que s'aprofundeix en el personatge, hom té la sensació que moltes regions i aspectes de la seva personalitat —potser de la seva biografia— resten inabastats. Hi ha, en Miquel Batllori, una clara línia divisòria entre allò públic i allò privat. El primer àmbit —la seva obra, la trajectòria professional— és diàfan, gairebé transparent. El segon —la vida interior, però també els petits i grans compromisos, les certituds i els dubtes, els secrets compartits en petit comitè— sembla impenetrable. Entre l'un i l'altre s'estén un escull teixit de pudor i de prudència. El Batllori íntim ha après, abans que ningú, la lliçó del Batllori jesuïta i ciutadà i del Batllori historiador. ¿Com entendre, si no, aquesta afirmació: «tinc el costum d'esquinçar tot d'una les cartes de caràcter més o menys confidencial»?¹

1. Miquel BATLLORI: *Galeria de personatges. De Benedetto Croce a Jaume Vicens i Vives*. Barcelona, 1975, p. 188.

VII

En cloure aquestes notes, voldria expressar algunes vivències personals. Al capdavant, les biografies s'escriuen també a partir dels petits detalls i dels testimonis menors. El pare Batllori, el vaig veure per primera vegada —que no conèixer— en ocasió del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya, celebrat el 1984. Tanmateix, la relació personal es va establir l'estiu de 1993, quan vaig tenir la gosadia de demanar-li que presidís el tribunal que havia de jutjar la meua tesi doctoral. La seva acceptació generosa em va omplir de joia, però també va fer aflorar la temença: que el millor especialista en la temàtica que has estudiat accepti jutjar la teua obra és un orgull, però també, segons com, una aposta arriscada. Al setembre, vaig anar-lo a trobar a la residència dels jesuïtes del carrer de Llúria de Barcelona. Em va rebre molt amablement i va fer un munt de precisions i comentaris sobre el meu treball, curiosament sustentats en un devessall de fitxes escrites amb la seva lletra petita i polida, ja aleshores un punt tremolosa. Recordo perfectament el matí de novembre en què vaig anar-lo a buscar per assistir a la lectura de la tesi. A l'hora en punt, ell ja era a la cantonada de Llúria i Casp: menut i estirat, amb la seva elegància senyorívola —capell, gavardina i bastó. Tothom va escoltar-lo amb molta atenció quan va fer els comentaris sobre el meu treball. Crec que tots —tribunal, públic i doctorand— érem conscients que estàvem assistint a una intel·ligentíssima classe magistral (i això no s'ha d'entendre com un retret, sinó com un elogi per a la resta de savis doctors que constituïen la mesa).

Des d'aleshores he pogut veure'l en força ocasions. Malgrat l'edat, Batllori manté el costum d'assistir a congressos d'història i trobades d'escriptors —potser per un ben travat sentit del deure. La redacció d'aquest llibre m'ha donat l'oportunitat de conèixer-lo i valorar-lo encara més.

La present biografia ressegueix alguns dels moments més significatius de la vida de Miquel Batllori. Pretén aportar també algunes dades que facilitin el coneixement i la lectura de la seva obra entre un públic ampli. No és, no cal dir-ho, la biografia definitiva de Miquel Batllori, que haurà d'abordar algun dia l'estudi dels seus documents personals i el testimoni exhaustiu dels seus amics i col·laboradors. Però esperem que pugui ser d'alguna utilitat per al lector.

Vull agrair al pare Batllori l'amabilitat amb què ha acollit el projecte de la Fundació Catalana per a la Recerca i les hores que ha esmerçat revisant i fent correccions i aportacions —de vegades decisives— al primer esborrany d'aquesta obra. També, la generoritat amb què m'ha fet a mans el text mecanografiat *Miquel Batllori. Records de quasi un segle*, recopilat per Cristina Gatell i Glòria Soler, l'edició del qual, per part de Quaderns Crema, ve a coincidir amb la d'aquest treball. També vull agrair els comentaris, sempre entenimentats, de Joan Bada, Eulàlia Duran, Josep Massot i Muntaner i Josep Solervicens. A ells dec alguns dels encerts del llibre. Però, com s'acostuma a dir en aquests casos, tots els seus errors només es poden imputar a l'autor.

A.A.P.

1. Anys de formació

De la infantesa a l'adolescència

«Sigui'm llegut de recordar que el primer dels articles maragallians sobre la Setmana Tràgica es publicava a *La Veu [de Catalunya]* el mateix dia primer d'octubre de 1909 que jo naixia a la plaça de Catalunya, quan encara fumaven, com qui diu, els temples de Barcelona»¹

Quan el pare Miquel Batllori va néixer, l'u d'octubre de 1909, Barcelona vivia encara sota el trasbals provocat pels fets de la Setmana Tràgica. L'esclat de la revolta, al juliol, havia evidenciat les profundes contradiccions d'una societat escindida: el desgast humà i moral de la Guerra del Marroc, la immaduresa política del proletariat, que l'impel·lí a la crema de convents, les peticions de repressió d'una burgesia atemorida... Mentre el pedagog Francesc Ferrer i Guàrdia era condemnat a mort en un sumaríssim consell de guerra, Joan Maragall meditava ja un segon article, «La ciutat del perdó», no publicat per *La Veu de Catalunya*, en què advocava obertament per la reconciliació i

1. Miquel BATLLORI: *Galeria de personatges. De Benedetto Croce a Jaume Vicens i Vives*. Barcelona, 1975, pp. 208-209. Vegeu, però, la nota següent.

l'amnistia.² En aquella ciutat, caracteritzada per l'angoixa i la repressió, «per un sentiment de vergonya i de desorientació»,³ el jove Miquel va fer les primeres passes.

La família Batllori vivia aleshores al número 2 de la plaça de Catalunya,⁴ autèntic centre neuràlgic de l'urbs, entre el vesper humà de la ciutat vella i l'Eixample, llavors en plena construcció. Alguns anys després, el 1912, els Batllori es van desplaçar al número 21 del carrer de Roger de Llúria —o de Lloria, com Miquel sempre ha defensat—, quasi a la cantonada de la Gran Via. A l'altra banda del carrer de Lloria hi havia aleshores un solar on els soldats feien instrucció i on, alguns pocs anys més tard, el 1919, s'edificaria l'Hotel Ritz, que ha estat protagonista d'alguns dels episodis més significatius de la història barcelonina.

Després, la família es va traslladar a una torre del carrer de Saragossa (llavors, de Sant Ramon), cantonada Madrazo, al barri del Putget (antic municipi de Sant Gervasi de Cassoles), un espai urbanitzat en el tombant de segle que ben aviat es va omplir de cases residencials burgeses i de petits nuclis menestrals. La torre havia estat propietat de la besàvia paterna, Teresa Pujades, i la família Batllori s'hi traslladà el 1916, quan en Miquel comptava amb set anys d'edat. Hi van residir fins al 1943.

2. L'1 d'octubre, el mateix dia del naixement de Batllori, Maragall escrivia per a *La Veu de Catalunya* de l'endemà el seu primer article sobre aquells esdeveniments: «Ah! Barcelona»; un tercer article, «La iglésia cremada» va ser publicat també en aquell diari el 18 de desembre. Tots tres són recollits al primer volum de les *Obres completes* de Joan Maragall (darrera edició: 1981), pp. 775-782. Sobre el tema, vegeu, Josep BENET: *Maragall davant la Setmana Tràgica*. Barcelona, 1964.

3. Miquel BATLLORI: *Galeria...*, p. 207.

4. L'edifici, situat entre els carrers de Bergara i de Pelai, ha estat enderrocat recentment amb motiu de la construcció de les galeries comercials de l'anomenat Triangle d'Or. Ens consta que aquest canvi radical de fesomia del seu paisatge d'infantesa va impactar de manera negativa Miquel Batllori.

La família Batllori pertanyia a la burgesia industrial mitjana del país, però no s'adeia gaire amb l'arquetipus que, d'ençà de l'*Auca del senyor Esteve* de Santiago Rusiñol, ha vingut a conformar la imatge tòpica d'aquesta classe social.⁵ El pare d'en Miquel, Antoni M. Batllori de Orovio, era, ensems, fabricant i llicenciat en Filosofia i Lletres. La mare, Paula Munné de Escauriza, era cubana, nascuda a l'Havana, motiu pel qual la llengua familiar dels Batllori (i, doncs, la primera llengua apresada per en Miquel) va ser el castellà.

«El matrimoni dels pares havia estat un maridatge d'amor, cosa potser no massa freqüent a la Barcelona burgesa del final del segle XIX, on tot sovint es partia dels pactes i contractes entre els pares dels nuvis», ha explicat, ja a la norantena, Miquel Batllori.⁶

Antoni M. Batllori era un gran aficionat a les belles arts, la lectura i les humanitats, valors que va saber transmetre als seus fills. Juntament amb una important col·lecció d'art, havia bastit una ben nodrida biblioteca particular. Hi eren presents els grans textos de les literatures francesa, castellana i catalana del XIX i també un gran nombre d'obres històriques, com la *Storia universale* de Cesare Cantù, la *Historia General de España* de Modesto Lafuente i, pel que fa als autors de casa nostra, les obres d'Antoni Bofarull, Milà i Fontanals, i Rubió i Ors. «Li interessava la cultura catalana», ha escrit el seu fill, «però, en canvi, la política catalana no l'entenia; més aviat havia estat monàrquic i seguidor de la Unión Monárquica Nacional. Fins i tot, quan va venir la dictadura [de Miguel Primo de Rivera], l'any 23, el varen fer "concejal suplente", però va renunciar-hi aquell mateix any.»⁷

5. Els Rusiñol eren, per cert, veïns dels Batllori al bloc de pisos de la plaça de Catalunya (entrevista a Miquel Batllori publicada al *Quadern d'El País*, 13 de març de 1977).

6. *Miquel Batllori. Records de quasi un segle*. Recopilació a cura de Cristina GATELL i Glòria SOLER. Barcelona, 2000 (en procés d'edició).

7. *Ibidem*.

«La meva mare», ha explicat Miquel Batllori, «venint de fora, i de mare cubana, no entenia moltes coses d'aquí. El 1909, en començar les revoltes contra la guerra del Marroc, una minyona molt curta, la Maria de Manresa, va dir-li: “—Ai, senyoreta, ja ho veurà, això ho acabaran pagant les monges i els capellans!” La meva mare no s’ho podia creure i ho atribuïa a la ruqueria de la pobra noia. La seva infància no li havia ensenyat que hi pogués haver cap relació entre la guerra i els capellans.»⁸

Antoni M. Batllori i Paula Munné van tenir sis fills: Teresa, Anna, Conxa, Andreu —el primogènit, que esdevindria advocat, seguidor del negoci familiar i, com el pare, col·leccionista d’art—, i els bessons Mercè i Miquel. Va ser justament la notícia de l’arribada de la bessonada la que va decidir Antoni M. Batllori a abandonar la còmoda vida de rendes que havia tingut fins aleshores, com a descendent d’indians, per introduir-se a la indústria tèxtil. «Ara sí que hauré de posar-me a treballar...», sembla ser que va comentar als més íntims.⁹

Així, el pare d’en Miquel va formar la societat Comas Germans i Batllori, amb fàbriques a Campdevàrol, Badalona i Roda de Ter. Aquesta empresa va perviure fins a la crisi mundial del petroli de 1973.¹⁰

Als estius, els Batllori es desplaçaven a Sant Feliu de Codines, on tenien una casa antiga, que consideraven com a pairal. Allí, en Miquel va entrar en contacte «físic i fisiològic amb la terra, amb el camp, amb el perfum penetrant del most, amb la llengua expressiva d’un poble quasi analfabet». En definitiva, va conèixer de primera mà la natura, la pagesia i, amb ella, la llengua catalana: «un món espontani, curull

8. *Ibidem.*

9. *Ibidem.*

10. *Ibidem.*

de virtuts ancestrals i de vicis ferotges, de mots bellíssims i renecs esgarrifosos.»¹¹

Molt a prop de Sant Feliu de Codines hi ha el Prat de Dalt, una vella masia del segle XVII, propietat de la família Prat i Cerdà, on Jaume Balmes havia redactat d'una tirada *El criterio*, tot fugint de la repressió contra Barcelona del general Baldomero Espartero (1842). Batllori ha recordat, posteriorment, la impressió que li feia la visita anual que amb la seva família realitzaven a aquell mas i, en concret, l'observació del colomar on Balmes s'havia amagat. Potser per aquest motiu la seva primera lectura d'*El criterio* va ser als dotze anys (tot i que, com ha confessat anys després, «en vaig entendre ben poc»)¹²

«Ara sentim que era una cosa enterament injusta», ha explicat Miquel Batllori, «que una família de la burgesia pogués viure amb tres o quatre persones de servei a Barcelona, més dues a Sant Feliu, ultra la dida —o les dides— quan convingués. Sis fills, sis persones de servei, o més, era una cosa enterament injusta».¹³

Entre els amics de la família, cal esmentar especialment el sacerdot jesuïta Ignasi Casanovas (1872-1936) que, com veurem, va jugar un paper decisiu en la formació intel·lectual i religiosa de Miquel Batllori. Casanovas va ser el director espiritual dels seus pares.¹⁴

De la seva infantesa, en tenim un viu retrat a través del testimoni de

11. Miquel BATLLORI: *Galeria...*, p. 106. En aquest passatge, Batllori relaciona la seva infantesa a Sant Feliu de Codines amb la de Josep M. de Sagarra en una Santa Coloma de Gramenet encara no urbanitzada. En un sentit similar: «El vaig aprendre [el català] en gran part a la casa de pagès de Sant Feliu de Codines des de petit, amb el fill dels masovers, amb els nois del poble i, a Barcelona, al col·legi del Sagrat Cor» (*Quadern d'El País*, 13 de març de 1973).

12. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana als temps moderns i contemporanis. Cinc converses sobre els meus escrits* (edició a cura de Carla Carreras). Girona-Vic, 1994, p. 111.

13. *Miquel Batllori. Records...*

14. *Ibidem*.

Maria Lluïsa Riera i Fabra, professora de piano de la seva germana Conxa, que el recorda vestit de mariner: «estava molt gras, era vivaç i cerimoniós alhora».¹⁵ Ja aleshores destacava per les bones maneres, que no l'han abandonat mai.

En Miquel, com el seu germà Andreu, va fer els estudis de primària i de batxillerat al col·legi dels jesuïtes del carrer de Casp. Les germanes van estudiar al Sagrat Cor. La majoria dels alumnes de Casp pertanyien a la burgesia mitjana i alta de l'Eixample (aleshores, l'escola dels jesuïtes de Sarrià no es dedicava a l'ensenyament secundari). Quant al tipus d'estudis, Miquel Batllori n'ha fet, anys més tard, la valoració següent: «Jo no en tinc un gran record, però tampoc un mal record. S'ensenyaven les matèries d'una manera molt mecànica».¹⁶ El pare Batllori n'ha valorat especialment l'aprenentatge del llatí i del francès. Justament aquests dos aspectes —el coneixement acurat de la llengua llatina i dels autors clàssics i humanistes, i el domini de les grans llengües europees— han caracteritzat la seva vida professional i intel·lectual.

El jove Batllori era un molt bon estudiant. Alguns dels seus companys el recorden recollint el títol de «príncipe en todas las asignaturas» en els tradicionals actes de promulgació de dignitats, a la fi dels cursos acadèmics, tan característics de les escoles jesuítiques.¹⁷ El pare Batllori ha recordat tanmateix: «l'única assignatura en què no vaig tenir cap premi va ser la història d'Espanya. La manera tan mecànica com s'hi estudiava m'avorria enormement.»¹⁸

15. Josep M. BENÍTEZ I RIERA: «La trajectòria vital i intel·lectual del pare Batllori», dins *Miscel·lània entorn de l'obra del pare Miquel Batllori*. Barcelona, 1991, p. 12. Benítez ha reeditat aquest treball en l'obra: *Jesuïtes a Catalunya: fets i figures*. Montserrat, 1996. L'autor cita el testimoni directe de la seva mare, Maria Lluïsa Riera i Fabra.

16. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 33

17. Josep M. BENÍTEZ: «La trajectòria...», dins *Miscel·lània...*, p. 12.

18. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 33

El bon ritme escolar ni tan sols es va interrompre per les seqüeles d'una osteomielitis mal diagnosticada a la cama dreta, que va causar-li infeccions freqüents des dels onze anys i que, en especial, va afectar-lo en els dos darrers cursos del batxillerat.¹⁹ De fet, la malaltia no l'abandonaria fins als vint-i-cinc anys, per a rebrotar, però, darrerament, ja a la norantena.

Els primers anys d'ús de raó de Miquel Batllori coincideixen amb un període d'institucionalització cultural i política del catalanisme, que va tenir en la Mancomunitat de Catalunya (1914-1925) el seu màxim referent i motor. Anys a venir, l'historiador Batllori glossarà, probablement amb nostàlgia, el protagonisme que en aquell procés va tenir una burgesia activa que «feia ensems peces de cotó i de llana i obres de mecenatge».²⁰

Però el període assenyala també un tomb significatiu de l'economia, que el nostre biografiat va viure de manera eloqüent a casa. Després del creixement espectacular de la indústria catalana en el primer període de la Gran Guerra (1914-1917), s'inicià una crisi general que va afectar enormement les empreses i la vida social. La radicalització de la tensió entre obrers i patrons va abocar a l'aparició del pistolisme, especialment en els anys 1919-1923, «quan mataven pels carrers», en expressió d'Oller i Rabassa. És en aquest context que el general Miguel Primo de Rivera va instaurar, *manu militari*, la dictadura (1923-1930).

Tanmateix, en la presa de consciència cívica i política de Miquel Batllori, els seus anys universitaris van ser decisius.

19. Josep M. BENÍTEZ: «La trajectòria...», dins *Miscel·lània...*, p. 13. D'ençà dels onze anys, i fins als vint-i-cinc, Miquel Batllori es va haver de sotmetre a una o dues intervencions cada any. «Probablement, tal com creia el doctor Gallart, l'osteomielitis havia estat una conseqüència del tifus de l'any 1914 que, a més, m'havia deixat una tendència permanent cap a l'obesitat, sobretot entre els 12 i els 14 anys. Ara [1999] estic a 59 [quilos], però encara el 1950 havia arribat a 94 quilos.» (*Miquel Batllori. Records...*).

20. Miquel BATLLORI: *Galeria...*, p. 102.

Els anys d'estudiant universitari

«El meu pare tenia dues frases característiques», ha recordat Miquel Batllori. «L'una era: “Si voleu fer-vos sacerdots o religiosos, ja teniu el meu permís des d'ara.” L'altra: “Si voleu estudiar, jo us mantindré fins als trenta anys.”»²¹ El nostre biografiat va optar ensems pels dos camins.

Durant el trienni 1925-1928, Miquel Batllori va estudiar les carreres de filosofia i lletres (com a estudiant oficial) i de dret (com a alumne lliure). En la primera, s'especialitzà en els estudis d'història, tot i que també va seguir diverses assignatures de lletres. El seu record d'aquells anys universitaris és ambivalent: «la meva època universitària, políticament era trista, en aquells anys de la primera dictadura; però el moment cultural, excel·lent, molt estimulant, sobretot a Catalunya».²²

També el seu balanç de l'estat de la Universitat de Barcelona d'aleshores distingeix clarament entre la institució i la figura d'alguns professors: «Ha estat de moda, aquests darrers lustres, de menystenir les universitats d'aquells anys. Com a institucions podien tenir tots els defectes que hom els atribueix —i encara d'altres, que potser hom s'absté de mencionar perquè subsisteixen agreujats—. Però ja comptem que a casa nostra sempre han valgut més els homes que no pas les institucions. I si a la nostra universitat encara persistien —però és que ja han desaparegut?— els pintorescos catedràtics vuitcentistes que han exhaurit tota la nostra receptibilitat anecdòtica, n'hi ha prou amb un

21. *Miquel Batllori. Records...*

22. Susanna BORRÀS ALOMAR: «Entrevista acumulativa: la experiència vital e historiogràfica de Miquel Batllori, S.I.», dins *Anthropos. Revista de documentació científica de la cultura*, 112 (Barcelona, set. 1990), p. 12. (N'hem traduït el text al català).

parell de *persones* —en ple sentit gracianista— per a salvar la situació amb empena i amb altesa.»²³

I de *persones*, certament, n'hi havia unes quantes, que el pare Batllori ha recordat sovint amb gratitud. Entre els docents d'història d'aquells anys, cal remarcar Pere Bosch i Gimpera, que més tard seria rector de la primera Universitat Autònoma. Bosch impartia l'assignatura d'arqueologia i història antiga. Format a Alemanya, havia introduït a la Universitat de Barcelona el sistema de treball en seminaris i grups d'investigació, i distribuïa les seves classes entre l'aula i l'observació directa al Museu d'Arqueologia (aleshores situat al palau del parc de la Ciutadella).

Tanmateix, el seu autèntic mestre en el camp historiogràfic va ser, com en el cas de Jaume Vicens i Vives,²⁴ el professor Antonio de la Torre. Amb ell, els estudiants d'història realitzaven prop de dues hores diàries de pràctiques a l'Arxiu de la Corona d'Aragó —a l'antic palau del Lloctinent—, tot familiaritzant-se amb la seva enorme documentació, especialment pel que fa al regnat dels Reis Catòlics (període sobre el qual el professor de la Torre va aplegar un important recull documental, només parcialment publicat). Va ser amb ell, doncs, que Batllori va aprendre els mètodes propis del treball d'arxiu, i també l'interès i l'amor per aquesta tasca, que el singularitzen d'altres historiadors de la cultura i que no l'han abandonat mai.

Entre els docents de lletres cal esmentar els professors de llatí

23. Miquel BATLLORI: *Galeria...*, pp. 241-242.

24. Sobre la influència d'Antonio de la Torre en Jaume Vicens, vegeu: Josep M MUÑOZ: *Jaume Vicens i Vives. Una biografia intel·lectual*. Barcelona, 1997. Batllori ha remarcat la diferència d'estils i, alhora, la sòlida filiació afectiva entre deixeble i mestre: «Difícilment trobarem dos historiadors més oposats que La Torre i Vicens: el pur analític i el prevalentment sintètic [...]. Tot amb tot, Jaume Vicens es proclamà sempre alumne, i àdhuc deixeble, del doctor La Torre» (*Galeria...*, p. 242).

Joaquim Balcells i Lluís Segalà, tot i que aquest últim excel·lí com a hel·lenista. Batllori va assistir també a algunes classes de literatura espanyola d'Antoni Rubió i Lluch, que aleshores havia complert els setanta-un anys, i que ha retratat com «un home molt polit i passat de moda»; el vell professor suplia les deficiències de visió amb una gran agilitat intel·lectual i una memòria prodigiosa.²⁵

Però el seu mestre en el camp de la història de la literatura i de la cultura va ser el fill d'aquest, Jordi Rubió i Balaguer. A la universitat, el doctor Rubió impartia un curs d'investigació de literatura castellana, mitjançant el qual el jove Batllori va fer-se amb els mètodes de la recerca i la crítica literàries.

No endebades el seu primer treball d'investigació (1928) va néixer en el marc d'aquell curs. Duia per títol «Una colección de ediciones de teatro antiguo español en la Biblioteca provincial y universitaria de Barcelona»,²⁶ i n'era coautor el condeixeble Carles Claveria, que anys a venir (1971) esdevindria membre de la Reial Acadèmia Espanyola.

La influència de Jordi Rubió i Balaguer en aquella generació d'estudiants inquiets no es va limitar, però, a la docència universitària. Ell els va obrir les portes i els va encoratjar a la recerca en una altra gran institució cultural del país: la Biblioteca de Catalunya, de la qual era director des de 1913.

Constituïda a partir de 1908 com a Biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans, i oberta al públic des de 1911, la Biblioteca de Catalunya va esdevenir ben aviat la primera biblioteca moderna de Barcelona. En el

25. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 13. Batllori no en va ser, però, deieixeble directe: «Ni jo vaig ésser-ne alumne, ni ell fou professor meu. Just catedràtic, en el sentit d'examinador, pel setembre de 1925. [...] Però l'estima per ell em venia de la mateixa llar [...] i, jo, quan podia, assistia a les seves classes.» (Miquel Batllori: *Galeria...*, pp. 137-138).

26. Ha estat reeditat en català al volum VIII de l'Obra Completa, pp. 297 i ss.

seu desenvolupament i organització hi va jugar un paper clau Rubió i Balaguer, format també a Alemanya i amb una visió europea de les temàtiques i els problemes literaris.

La biblioteca s'ubicava aleshores al segon pis del Palau de la Generalitat; de fet, els seus fons no serien traslladats a l'actual emplaçament (l'antic Hospital de la Santa Creu) fins a la Guerra Civil. Per al jove Batllori va esdevenir un àmbit d'estudi i de recerca important, especialment la Sala Cervàntica, reservada als investigadors, a la qual ell i els seus companys tenien accés lliure com a deixebles de Rubió. Allí va poder veure de prop, sense establir-hi, però, massa relació, alguns dels intel·lectuals més prestigiosos del moment, com Ferran Soldevila i Nicolau d'Olwer. I, sobretot, va poder conèixer de primera mà la literatura catalana, aleshores ignorada en la docència universitària.

La Biblioteca de Catalunya va facilitar també l'aparició del primer treball de recerca de Batllori, al qual ja ens hem referit. Si bé d'antuvi va ser publicat en forma d'extret el 1928, formava part del volum 7 del *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya* (que té data 1923-1927, però que, per raons de censura lingüística, no es va poder editar fins al 1932, un cop acabada la primera dictadura).

D'altra banda, Batllori ha destacat en diverses ocasions la comunitat d'interessos i de formació que significava per als futurs llicenciats en filosofia, lletres i història, l'existència d'una única facultat. En especial, n'ha remarcat el contrast amb l'actual divisió universitària en facultats i departaments, que ha qualificat de *balcanització*: «avui dia, un filòleg no sap història de l'art; un historiador de l'art no sap filosofia; un historiador no sap història de la cultura... i aquestes coses al final es paguen».²⁷

A través dels lligams familiars i afectius amb Ignasi Casanovas,

27. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, 11.

Miquel Batllori va relacionar-se també amb una altra important institució: la Biblioteca Balmes. Com ha remarcat Joaquim Molas, aquest organisme, fundat el 1923 pel pare Casanovas, «constituïa el punt de partida d'un possible Institut superior de cultura religiosa, a l'estil de l'Institut Catòlic de París, i, al capdavant, d'una possible futura universitat catòlica, a l'estil del Sacro Cuore de Milà», que va ser «desenquadrant de mala manera el 1936». ²⁸

La Biblioteca Balmes organitzava cicles de conferències, concedia beques per ampliar estudis a l'estranger i va endegar una ambiciosa política editorial. En aquest sentit, cal entendre la fundació de la revista *Analecta Sacra Tarraconensia* (1925) i de l'*Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura* (1928-1934), àmbits on el jove Miquel Batllori publicà alguns dels seus primers estudis. D'altra banda, la Biblioteca Balmes va iniciar una col·lecció de monografies, la «Biblioteca Històrica», que incloïa les biografies de Balmes i de Josep Finestres, ambdues realitzades per Ignasi Casanovas, i va publicar les obres completes del filòsof de Vic i les del bisbe Torras i Bages.

Fins ara hem esmentat alguns dels professors i *mestres* —en el sentit més profund del terme— del jove Miquel Batllori. Però convé que ens aturem també un moment a descriure alguns dels seus companys d'estudis. Aleshores, la Universitat de Barcelona era un reducte selecte, només poblat per alguns dels plançons intel·lectualment més brillants de la burgesia. Com el mateix Batllori ha recordat, la seva promoció de filosofia i lletres era formada exclusivament per nou alumnes oficials, incloent les tres àrees d'especialitat de la llicenciatura: quatre d'història, altres tants de lletres i un de filosofia. Aquest fet —a banda

28. Joaquim MOLAS: «Notes sobre (o per a) una imatge», AA.VV.: *Jornades sobre l'obra de Miquel Batllori. Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica*. Barcelona, 1998, pp. 25-26.

de l'entusiasme i la professionalitat d'alguns docents— ens pot permetre entendre per què era possible, en aquell context, un model d'ensenyament que podríem qualificar de teòrico-pràctic, amb una presència molt significativa del treball a arxius i biblioteques.

Entre els companys de promoció, Batllori ha destacat Xavier de Salas, que s'especialitzà en la història de l'art i que, anys més tard, va ser director del Museu del Prado; el sacerdot Ramon Roquer, que es llicencià en filosofia; i Anna Maria de Saavedra, autora, juntament amb Adela Trepà, de les versions catalanes de les *Heroides* (1927) i de les *Metamorfosis* (1929-1932) d'Ovidi, publicades per la Fundació Bernat Metge. També va coincidir, en el cursos d'especialització de literatura castellana impartits per Jordi Rubió, amb Guillem Díaz-Plaja, més endavant acadèmic de la llengua; amb Carles Claveria, acadèmic també i coautor, com ja hem assenyalat, del primer treball publicat per Batllori; i amb Ramon Aramon, filòleg, igualment vinculat a la Biblioteca Balmes (en va obtenir una beca per ampliar estudis de lingüística a Leipzig), que més endavant esdevindria secretari general de l'Institut d'Estudis Catalans.

Pel que fa als cursos immediatament posteriors, cal esmentar altres personatges de gran rellevància, amb els quals Miquel Batllori va mantenir, aleshores o més endavant, una forta relació intel·lectual: l'historiador Jaume Vicens i Vives, uns mesos més jove (havia nascut el 1910 i inicià els seus estudis el 1926), que revolucionà la historiografia catalana i exercí un fort mestratge sobre les joves generacions d'historiadors, només escapçada per la mort prematura (1960);²⁹ l'escriptor

29. Miquel BATLLORI ha editat, amb Emili GIRALT, l'*Obra dispersa* (1967) de Jaume Vicens, que consta de dos volums: *Catalunya abir i avui* i *Espanya, América, Europa*. N'ha esbossat una visió de conjunt a: «Jaume Vicens i Vives. Creador de la nova escola historiogràfica catalana», dins *Galeria...*, pp. 239-252. Vegeu també: Josep M. Muñoz, *Op.cit. supra*, nota 24.

Pere Grases, autor d'un gran nombre d'obres d'història cultural, tant de temàtica catalana com veneçolana (a causa de l'exili, iniciat el 1937); el filòsof Josep Ferrater i Mora, amb qui no va coincidir en els anys universitaris (Ferrater era tres anys més jove), però amb qui establiria una important relació intel·lectual, temps a venir, als Estats Units i a Barcelona; l'escriptor Joan Ramon Masoliver...

Aquella generació es forjà, en l'àmbit estètic, a cavall del noucentisme i de les avantguardes; en el polític, en el catalanisme i el liberalisme, per contraposició a la Dictadura de Primo de Rivera.

Pel que fa al primer aspecte, Joaquim Molas ha afirmat: «Al carrer, el jove Batllori va viure, malgrat la repressió primoriverista, un dels moments més brillants de la dialèctica ordre-aventura. [...] Pel que fa a la literatura, el pare Batllori va optar sense dubtes per la fracció de l'ordre».³⁰ Així, enfront de les lectures de la primera adolescència (Verdaguer, Maragall, Costa i Llobera), l'estudiant universitari Batllori es deixà seduir, com molts dels seus companys d'estudis, pels valors sòlids del noucentisme: Josep Carner, Josep M. de Sagarra, Guerau de Liost, López i Picó i Carles Riba.³¹

L'impacte intel·lectual i estètic d'Eugeni d'Ors continuava essent enorme en aquella jove generació, malgrat la recent marxa sonada a Madrid (1923). El pare Batllori ha expressat prou bé aquella actitud ambivalent: «Nosaltres no parlàvem mai bé d'Eugeni d'Ors, perquè això llavors no es portava: Ors era considerat, per molta gent, un traïdor que s'havia passat amb armes i bagatge a Madrid; no en parlàvem

30. Joaquim MOLAS: *Miquel Batllori...* (cit. *supra*, nota 28), p. 24.

31. «Carner, Sagarra i Guerau de Liost eren els indiscutits. L'aparició de nous llibres de López-Picó i de Carles Riba encenia les nostres discussions d'estudiants» (*Galeria...*, p. 143; vegeu també: pp. 171 i 206). Tanmateix, les preferències de Batllori s'inclinaven especialment pels conreadors de la «poesia pura»: Riba, Guerau de Liost i López i Picó (*Galeria*, pp. 105-107).

bé, però llegíem encara les seves obres. La nostra generació, vulgues o no vulgues, ha rebut sempre, sobretot a Catalunya, una gran empremta d'Eugeni d'Ors, tant del *Glossari* —que llegíem en les edicions que se n'havien fet en forma de llibres—, com de les obres que començà a escriure a Madrid.»³²

D'altra banda, durant els anys de la primera dictadura, l'influx de la intel·lectualitat espanyola a Catalunya probablement va augmentar, a causa de l'actitud opositora i de les simpaties envers la cultura catalana, aleshores reprimida, expressades per algunes de les seves millors plomes. Els estudiants de Barcelona llegien la *Revista de Occidente* d'Ortega y Gasset i la *Gaceta Literaria* de Giménez Caballero (que posteriorment derivaria cap al feixisme i el culte a la personalitat del segon dictador). Baroja i Azorín continuaven essent valors indiscutits, mentre, a través d'aquest i d'Eugeni d'Ors, les joves generacions redescobrien els autors barrocs, i en particular, Baltasar Gracián i Luis de Góngora.

Juntament amb les lectures d'autors vells i nous, el jove Batllori sentia interès per la música. Molt anys després ha recordat com aleshores «anava buscant en la ràdio de galena els punts en què es podien seguir bé els concerts».³³ La radiodifusió a Catalunya s'havia iniciat el novembre de 1924, quan Miquel Batllori acabava de complir els quinze anys.

En l'època universitària, Batllori conforma els fonaments d'un ideari que ha mantingut ferm al llarg de tota la vida, malgrat les dures proves a què ha estat sotmès com a conseqüència dels grans i petits esdeveniments històrics del seu segle: catalanitat, liberalisme i catolicisme.

L'opció de la catalanitat pren tota la seva rellevància si tenim en

32. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 66.

33. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 81.

compte que, durant els anys universitaris, Batllori opta per fer del català la seva primera llengua d'expressió. Com hem vist, en el cas del pare Batllori, el català no és una parla adquirida espontàniament en l'àmbit familiar, sinó una llengua apresada i treballada des de la plena consciència adulta —que domina, però, amb una modulació de matisos i registres magistral.³⁴ D'altra banda, Miquel Batllori ha subratllat sempre, en tots els àmbits en què ha viscut, la seva identitat catalana: aspecte que esdevé especialment remarcable si tenim en compte els llargs períodes en què ha residit lluny dels Països Catalans. Com és ben sabut, l'estudi de la cultura catalana (i de les seves connexions internacionals) ha esdevingut un autèntic eix del seu treball de recerca. És molt probable que tots aquests elements puguin d'aquells anys d'universitari, en què va viure intensament la persecució lingüística i cultural de la primera dictadura i el mestratge cívic —no només intel·lectual— de persones com Jordi Rubió.

D'altra banda, l'opció liberal i catòlica —els termes es podrien formular també a l'inrevés—, en una època en què aquests conceptes apareixien entre els grans corrents socials (el republicanisme anticlerical i el catolicisme integrista) com a antitètics o, si més no, paradoxals, neix també, en Miquel Batllori d'una profunda convicció intel·lectual. No hi va ser pas aliena la influència del pare Casanovas i, amb ell, d'un sector de l'Església, minoritari, però de gran transcendència en el camp del pensament. Anys a venir, les conviccions de Batllori haurien de passar dures proves: el 1931, el 1936 i el 1939, com a mínim, pel que fa a l'Estat espanyol. D'elles en sortirà enfortit, com veurem més endavant, retornant sobre la lectura dels qui ell anome-

34. «Des dels meus estudis universitaris em vaig habituar a pensar en català, i no he deixat de pensar-hi tot el temps de la meua vida, com a llengua íntima, tot i que la llengua més espontània encara és el castellà» («Miquel Batllori», dins, Xavier RUBERT DE VENTÓS: *Pensadors catalans*. Barcelona, 1987, p. 14).

na «grans autors nostrats»: Jaume Balmes, Torras i Bages i Joan Maragall.³⁵

Catalanitat i liberalisme conflueixen en el següent episodi de rebel·lia explicat molts anys després, pel mateix Batllori:³⁶ «Recordo que fou l'any 1926, durant la dictadura, quan es va celebrar per primera vegada la Festa del Llibre el dia 23 d'abril. [...] Aquell any s'organitzà un gran acte al paranimf de la Universitat, al qual varen convidar totes les autoritats militars, civils i eclesiàstiques. El professor Antoni Rubió va escriure el discurs i el seu fill Jordi Rubió el va llegir. Després em tocà a mi de pujar a la trona del paranimf a llegir, en nom dels alumnes de lletres, un discurs, que abans havia passat per la censura del doctor Daurella, degà de la facultat i professor de lògica. Quan estava llegint vaig afegir, improvisadament i al marge de la censura, un paràgraf en què deia que era molt escaient que fos precisament el 23 d'abril perquè no solament era una festa cervàntica [la commemoració de l'aniversari de la mort de l'escriptor] sinó també la festa de Sant Jordi, patró de Catalunya. De moment, no hi va haver cap represàlia, però al cap d'uns dies, essent jo al pati de lletres, va passar-hi el doctor Daurella, que era amic de la família, i em va dir: "Se ha merecido usted un buen tirón de orejas, pero no se lo voy a dar", i va continuar caminant. Aquesta fou tota la venjança del doctor Daurella.»

L'ingrés a la Companyia de Jesús

L'octubre de 1928, acabades les carreres de filosofia i lletres i de dret, Miquel Batllori ingressà al noviciat de Gandia de la Companyia de Jesús.

35. Miquel BATLLORI: *Balmes i Casanovas*. Barcelona, 1958, pp. 12-13. Sobre aquest aspecte, vegeu el capítol següent.

36. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, pp. 19-20.

La decisió havia estat presa si més no alguns mesos abans. En els darrers dies del curs 1927-1928, la comunicà a alguns dels seus amics i companys. En aquest punt, tenim el testimoni de Marc Aureli Vila, aleshores estudiant de dret, que, de passada, ens permet arrodonir la imatge dels anys universitaris de Batllori:³⁷

«Aquell dia m'havia apropiat a ell per dir-li que recollíem diners per tal d'ajudar uns estudiants que estaven presos per haver exposat, amb tota la vehemència dels qui tenen drets col·lectius a defensar, llurs discrepàncies amb la dictadura anticatalana del general espanyol Primo de Rivera. En fer-me a mans la seva generosa aportació, fou quan aprofità el moment per acomiadar-se.

»La nova de la seva determinació em desconcertà. Fins llavors havia vist en Batllori com l'exponent de l'estudiant seriosament immersit en els estudis i, alhora, un company molt curós i àdhuc elegant en el vestir i mesurat en el comportament; sense caure, però, en estarrufaments discordants. Em sembla recordar, encara que no m'hi faria fort, que el dia de l'adéu duia un tern dels anomenats príncep de Gal·les.»

El mateix pare Batllori ha explicat els dubtes i les certeses que el van dur a prendre la decisió d'ingressar a la Companyia: «Abans de decidir-me, vaig estar dubtant molt. Quan vaig sortir del col·legi, dubtava. Vaig anar aleshores a la Universitat, on vaig estudiar tres anys. Hi havia en la meua personalitat intel·lectual, que aleshores s'estava formant, un impuls més voluntarista que sentimental, que em va conduir a acceptar uns valors religiosos com a norma de vida.»³⁸

L'opció de compromís eclesial de Batllori va néixer, doncs, d'una arrel intel·lectual i alhora ascètica: era fruit del pensament i d'una voluntat conscient d'acció. Gosaríem afirmar que, en entrar a la Companyia

37. Marc-Aureli VILA: «Miquel Batllori, l'amic», dins *Miscel·lània...*, p. 199-200.

38. Susanna BORRÀS ALOMAR: «Entrevista...», dins *Anthropos*, 112 (set. 1990), p. 12-13; Baltasar PORCEL: *Grans catalans d'ara*. Barcelona, 1972, p. 260.

de Jesús, els trets essencials de la personalitat de Batllori ja estaven plenament conformats. Amb aquest acte, Miquel Batllori clou el seu període de formació i inicia els anys de treball i compromís.

El noviciat de Gandia és a l'antic palau ducal, que va ser restaurat i ocupat pels jesuïtes des de l'any 1890; el seu cos central correspon a l'època en què el ducat de Gandia va ser ostentat per la família Borja (1485-1748). La Universitat de Gandia (1547-1772) va ser fundada per Francesc de Borja i d'Aragó, primer marquès de Llombai, duc de Gandia, lloctinent de Catalunya, i, més tard, tercer preposít general dels jesuïtes (1565-1572). Va ser la primera universitat de la Companyia, i les seves constitucions —juntament amb les del col·legi de Messina (Sicília)— van servir de model per a les universitats posteriors. Anys a venir, com veurem, Miquel Batllori esdevindrà la màxima autoritat en l'estudi dels seus avantpassats, els papes Borja, Calixt III i Alexandre VI, i també dedicarà un bon nombre d'estudis als col·legis i universitats jesuítiques.

Sabem poques coses dels anys de noviciat de Miquel Batllori (1928-1930), tot i que no degueren ser molt diferents dels d'altres neòfits a la Companyia: un període de reflexió i de treball, caracteritzat per la duresa i la conformació d'una fèrria autodisciplina.

El 1930, superada aquesta primera prova, Batllori va iniciar els estudis jesuítiques d'humanitats a l'antic monestir cistercenc de Veruela (Vera de Moncayo, província de Saragossa), un edifici que havia estat cedit a la Companyia el 1877.

Com ha remarcat Josep Massot, tot comentant les paraules de Batllori (que apareixen entre cometes en aquesta llarga cita):³⁹ «L'adaptació del brillant i inquiet universitari Miquel Batllori a la disciplina

39. Josep MASSOT I MUNTANER: «La trajectòria vital de Miquel Batllori», dins: *Jornades...* (cit. *supra*, nota 28), p. 17. (Les cites literals provenen de Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, pp. 34 i 70).

encarcarada i a la mentalitat retrògrada que imperaven aleshores a la Companyia de Jesús no fou —com no costa gaire d’entendre— gens fàcil. Ell mateix ha insinuat que els “estudis humanístics dels jesuïtes eren tan carrinclons i tan passats de moda, i donaven tanta importància a la retòrica dels segles XVI i XVII com si fos encara vigent, que, realment, tot el sentit de bellesa que podien tenir els autors clàssics gairebé desapareixia”, i no ha amagat el xoc que sofrí en passar de la universitat al noviciat i al juniorat: “No us podeu imaginar el que significava, en aquells moments, venint de la Universitat, la topada amb un ambient clerical, com el que existia als anys vint i trenta, sobretot aguditzat amb el reaccionarisme que portà al món clerical espanyol la vinguda de la República: fou un moment d’un reaccionarisme ferotge, molt semblant al que sorgí després de la Guerra Civil amb la *cruzada*; foren moments d’una intransigència i d’una intolerància absolutament inconcebibles”. No s’està tampoc de confessar que “dels estudis humanístics, l’única cosa “que recorda” amb plaer és la coneixença, a fons, del llatí, i un cert vernís de grec; les altres coses no m’interessaven absolutament gens, perquè eren inefablement antiquades”.»

I és que, en aquell ambient tan poc favorable a la curiositat intel·lectual, destacava un sol bon professor: el jesuïta mallorquí Josep M. d’Oleza. Format a la Universitat de Bonn, on s’havia doctorat el 1927, hi ensenyava llatí i grec. Amb ell, Batllori va assolir un bon coneixement de les llengües clàssiques. D’altra banda, durant les vacances i les estones de lleure, va continuar les seves recerques d’arxiu. Així, a Agullent, on estituejaven els novicis de Gandia, va poder recollir alguns documents sobre sant Vicent Ferrer, que més tard publicaria (1934).⁴⁰ I al juniorat de Veruela no es va estar de realitzar algunes incursions a l’arxiu de la catedral de Tarassona i a les runes d’un poblat ibèric veí.

40. Són recollits a l’Obra Completa, vol. I, pp. 115-142.

Durant aquells anys, però, el país va viure una transformació sensacional. La dimissió del dictador, Miguel Primo de Rivera (28 de gener de 1930), inicià un procés imparabile, que va abocar, inevitablement, a la proclamació de la República (14 d'abril de 1931). Batllori ha explicat: «Encara recordo que em trobava a Veruela, a l'Aragó, just després de la proclamació de la República —que vaig acceptar perquè ja la pressentia—, quan ens llegiren en públic la carta pastoral del bisbe de Tarassona, doctor Isidre Gomà —que era el nostre—, sobre la República. Era una lletra doctrinalment molt més dura que la famosa del cardenal Segura que li va valer la destitució i l'exili. Era la d'un integrista radical.»⁴¹

Anys després, com veurem, Batllori ha publicat la documentació del cardenal Vidal i Barraquer, que constitueix probablement la millor font per conèixer de primera mà el procés d'enrariment de les relacions entre el govern de la República i l'Església en el període 1931-1936.

En aquell procés, un element determinant va ser la redacció de la constitució republicana. El text definitiu, promulgat el 9 de desembre de 1931, afirmava (article 26): «Quedan disueltas aquellas Órdenes religiosas que estatutariamente impongan, además de los tres votos canónicos, otro especial de obediencia a autoridad distinta de la legítima del Estado.» Aquesta llarga paràfrasi tenia un primeríssim i directe destinatari: la Companyia de Jesús. Com a membre de l'orde, el 1932, Miquel Batllori inicià l'exili —un període que, com veurem, no es clou el 1939, amb la seva arribada a Oña (Burgos), sinó que d'algun manera abasta també la seva estada a Mallorca (1941-1947).

41. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, 123.

2. Els exilis (1932-1947)

Estudis de filosofia i recerques

Com els altres estudiants jesuïtes de l'Estat espanyol, Batllori va viure els anys de la República a Itàlia. Allí, la dictadura de Mussolini es trobava plenament consolidada. Els pactes del Laterà (1929) havien iniciat un període d'entesa entre l'Estat feixista i l'Església, que, malgrat algunes tensions, fins i tot importants (com la de l'estiu de 1931), va perviure en els anys següents.

Batllori va continuar els estudis d'humanitats a San Mauro Torinese, a Avigliana, prop de Torí, i a Bollengo, a l'antic ducat d'Aosta, convertit en província italiana de llengua francesa. Malgrat la totpoderosa presència pública de la dictadura feixista i l'ambient reaccionari que aleshores dominava en els medis eclesiàstics, el sentiment liberal continuava essent molt viu al Piemont, una regió que, com ha recordat Miquel Batllori, «sempre havia estat molt antifeixista perquè era molt monàrquica (la casa reial d'Itàlia venia de Savoia i del Piemont, i per tant veien amb mals ulls, i hi tenien una gran prevenció, un règim que deixava el rei en segon lloc).»¹ Cal retenir aquest element ja que, com

1. «Miquel Batllori», dins Ramon BARNILS, Quim MONZÓ, Jordi VENDRELL: *El lloro, el mico i el senyor de Puerto Rico. Entrevistes*. Barcelona, 1987, p. 180

veurem, Batllori va mantenir durant aquells anys una relació molt estreta amb diversos intel·lectuals i laics piemontesos i d'altres regions d'Itàlia.

Finalitzats els estudis d'humanitats, Batllori seguí la carrera de filosofia a Avigliana en el trienni 1933-1936. És l'únic període de la seva formació jesuítica que ha valorat positivament: «L'únic moment que vaig fer uns estudis força estimulants fou quan vaig passar a la facultat de filosofia, perquè vaig tenir la sort de tenir-hi uns quants professors que estaven força al dia. [...] Aquells tres anys de filosofia m'oferiren una gran amplitud de mires, perquè els jesuïtes que es dedicaven a la filosofia ja no eren purament gent de seminari, com els anteriors professors d'humanitats —amb la sola excepció del pare Josep M. d'Oleza— o com els teòlegs de Sanremo, igualment tancats.»²

A Avigliana s'hi havia desplaçat la Facultat de Filosofia de Sarrià en ple. L'ambient era força obert, ja que els estudiants podien llegir-hi «els filòsofs moderns i contemporanis, no sols els clàssics», com ha remarcat Batllori,³ i els dijous i altres dies festius li era permès d'anar a Torí, una ciutat amb una important vida cultural.⁴ Entre els professors d'aquella època, destacaven el pare Ferran Maria Palmés, un dels introductors de la psicologia experimental a Catalunya, i el pare Ramon Puigrefagut, que hi ensenyava cosmologia després d'haver estat alumne, a la Universitat de Berlín, de deixebles directes d'Einstein.

Paradoxalment, l'exili italià —i la mà del pare Ignasi Casanovas, a qui ja ens hem referit— va possibilitar la primera de les grans empreses de recerca del jove Batllori. Durant tres estius (1933, 1934 i 1936), l'aleshores estudiant de filosofia va poder resseguir i conèixer els fons dels prin-

2. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, pp. 70-71.

3. *Ibidem*.

4. Ell mateix l'ha definida com una ciutat «molt interessant, mig italiana i mig francesa» (*De l'Edat Mitjana...*, p. 22).

cipals arxius i biblioteques transalpins, en un particular *iter Italicum*, sens dubte esgotador però també enormement enriquidor i estimulant.

Des de feia alguns anys, Ignasi Casanovas concebia un ambiciós projecte intel·lectual: l'estudi de la cultura catalana set-centista, i en especial dels jesuïtes de la Universitat de Cervera, on ell creia percebre la llavor de la Renaixença. El 1931 publicà el primer volum de *Josep Finestres. Estudis biogràfics*, obra amb què iniciava la sèrie «Documents per la història cultural de Catalunya en el segle XVIII». Com és fàcilment comprensible, aquest projecte necessitava una continuïtat a Itàlia, on s'havien exiliat la majoria de jesuïtes catalans com a conseqüència de l'expulsió de 1767. Casanovas va veure en el jove Batllori la persona capaç de dur a terme aquesta tasca, a insinuació del provincial català d'aleshores, Josep M. Murall. Aquest li confirmà la seva total autorització i el pare Casanovas preparà les directrius tècniques per fer-ho.

Resulta certament fàcil establir un paral·lisme entre ambdues expulsions (la de 1767 i la de 1932) i suposar que el tema de recerca podia representar per a Miquel Batllori un estímul afegit. Tanmateix, ben aviat va adonar-se —a Torí mateix— de l'abundant presència de manuscrits medievals catalans a les biblioteques italianes. A la Nacional Universitària hi va localitzar una vintena de còdexs, amb obres de Ramon Llull, d'Arnau de Vilanova, de sant Vicenç Ferrer i de sant Ramon de Penyafort, principalment. La Biblioteca Reial custodiava el *Pastorale* de Francesc Eiximenis i un manuscrit de Lluís de Besalú, falconer d'Alfons el Magnànim. Aquestes troballes van suggerir-li una altra línia de treball paral·lela: la influència de la cultura medieval catalana a Itàlia i, per extensió, a Europa: «vaig veure, doncs, que la difusió de la cultura catalana medieval era un tema molt important que calia estudiar»⁵

5. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 22.

Per això, Batllori va demanar a Casanovas poder aprofitar les seves recerques als arxius i biblioteques italians per recollir també informació sobre aquesta temàtica, cosa a la qual aquest s'avingué de bon grat. De fet, des d'aleshores, ambdós terrenys d'investigació han constituït eixos centrals de la seva producció intel·lectual.

El mateix Batllori ho explicà en el pròleg de la seva tesi doctoral, editada a Barcelona el 1942:⁶ «Vaig arribar a Gènova l'1 de febrer [de 1932], i pocs mesos després em posava d'acord amb el pare Casanovas per tal de dur a terme els seus plans [...]. A més d'algunes breus però sovintejades excursions, vaig fer tres llargs i minuciosos viatges els anys 1933, 1934 i 1936. Arxiu rere arxiu, biblioteca rere biblioteca, vaig recórrer els auris viaranys de la germana Itàlia, des de Trento fins a Nàpols, Sicília i Malta.»

Les recerques d'estiu d'aquells tres anys van provar l'enorme capacitat de treball de Batllori i el seu olfacte per orientar-se i descobrir autèntiques peces úniques en biblioteques i arxius que fins aleshores no coneixia —qualitats reservades, certament, a uns pocs grans historiadors. Fet i fet, va recollir una documentació ingent, base d'un gran nombre de publicacions, moltes d'elles elaborades en anys posteriors, quan, per circumstàncies imposades, no va poder gaudir d'aquella mobilitat. Com ell mateix ha confessat, «vaig poder fer moltes fotocòpies [...]. En aquells moments, doncs, vaig fer una gran feina, de la qual vaig viure tot el temps de l'exili de Mallorca i els primers anys de Roma, reelaborant els materials que havia recollit durant aquells tres anys.»⁷

6. *Francisco Gustà, apologista y crítico (Barcelona, 1744 - Palermo, 1816)*. Barcelona, 1942, pp. VIII-IX. Reproduïm el text en la versió catalana publicada al volum XI de l'Obra Completa, p. 4.

7. *Ibidem*, p. 71. També en el pròleg a *Francisco Gustà...* (vegeu nota anterior) havia destacat «els milers de fotocòpies i anotacions» realitzades en aquells anys. De fet, ja en els anys 1932-1939 va publicar alguns articles sobre les seves recerques, tant en revistes catalanes com italianes.

Noves coneixences

L'estada a Avigliana i el recorregut per les biblioteques i arxius de tot Itàlia van permetre al jove Batllori fer importants coneixences en els medis intel·lectuals transalpins, sobretot entre els hispanistes. També va establir contacte amb alguns eclesiàstics catalans que es trobaven a Itàlia.

Entre les amistats de Torí cal destacar Arturo Farinelli, erudit, germanista i hispanista, catedràtic de literatura alemanya a la universitat, membre de l'Accademia d'Italia, i també membre corresponent de l'Institut d'Estudis Catalans. Batllori ha servat memòria de les hores passades a la seva biblioteca en una bella descripció on apunta la nostàlgia de l'exili: era, ens diu, una biblioteca «oberta sobre el Po, davant la silueta nevada del Monviso i l'espadanya alpina de la Sacra de San Michele, tan propera, en la seva tradició hagiogràfica, al nostre piri-nenc Cuixà.»⁸

Batllori també va relacionar-se amb Giovanni Maria Bertini, catalanòfil i hispanista, nascut a Barcelona, aleshores professor de llengua i literatura castellanès. El 1942 fou ordenat sacerdot i quatre anys després, el 1946, fundà a Torí l'Associazione per i Rapporti Culturali con la Spagna, il Portogallo e l'America Latina. Des del 1966 va ser membre corresponent de l'Institut d'Estudis Catalans. El mateix Batllori en redactà l'article biogràfic de la Gran Enciclopèdia Catalana. D'altra banda, Bertini va publicar moltes col·laboracions de Batllori als seus *Quaderni Ibero-Americani*, i hi va incloure la primera bibliografia del pare Batllori (1947).

Altres coneixences torineses van ser Vittorio Cian —l'autor d'*Italia e Spagna nel sec. XVIII* i de *L'immigrazione dei gesuiti spagnoli lette-*

8. Miquel BATLLORI: *Galeria...*, p. 97.

rati in Italia (1895)— i Santorre Debenedetti, que havia estudiat la influència de la literatura provençal en els autors transalpins; desposseït de la seva càtedra de filologia romànica per les lleis racials feixistes, l'amistat amb Batllori s'acresqué.

D'altra banda, el pare Batllori va conèixer també, ja en aquella primera etapa italiana, Benedetto Croce, el gran historiador i filòsof idealista, que ha marcat profundament la historiografia liberal transalpina del segle XX. L'autor de *La Spagna nella vita italiana durante la Rinascenza* (1914) —per esmentar tot just un títol cabdal per al coneixement de la monarquia hispànica i de Catalunya en els segles moderns— era també membre corresponent de l'IEC des del 1916. Vers la fi de 1938 Batllori li envià a Nàpols un estudi que acabava de publicar sobre l'escriptor setcentista Esteban de Arteaga. Croce va respondre-li amb una carta, en què, en un estil gentil i irònic alhora, valorava el treball i li feia algunes crítiques i suggeriments.⁹ Fos com fos, l'agost del 39 Batllori el va visitar a la seva casa d'estiu de Pollone, al Piemont. Va ser «la primera i única —tanmateix llarga i amical— conversa» que hi va tenir, de la qual, anys després, Batllori ha recordat la impressió que Croce es va fer de Barcelona i de Catalunya en la seva única visita a Espanya —realitzada el 1889, un any després de l'Exposició Universal: «Allora la Catalogna mi sembrò una magnifica prefazione di un libro assai mediocre.»¹⁰

El 1966 Batllori va participar en la comissió internacional que va preparar el centenari del naixement de l'historiador napolità, juntament amb alguns dels pesos pesants de la cultura europea d'aleshores:

9. La carta va ser publicada pel mateix Batllori, amb motiu de la seva intervenció en els actes del centenari del naixement de Croce. Miquel BATLLORI: «Benedetto Croce. Història i Filosofia», dins *Galeria...*, pp. 37-38.

10. *Ibidem*, p. 37. Potser en record d'aquella conversa, Batllori va publicar força anys més tard l'article «El primer i únic viatge de Benedetto Croce a Catalunya i València (maig de 1889)», a la *Revista de Catalunya*, 34 (nova etapa) (octubre de 1989).

Arnold J. Tonybee, Raymond Aron, Roland Barthes i Theodor Adorno. El seu nom va ser proposat per les quatre filles de Croce perquè, com li van asseverar, era «l'únic espanyol que llur pare hauria volgut» en aquella mena de celebració.¹¹

A l'exili italià, Batllori va conèixer també Carles Cardó. Canonge de la catedral de Barcelona, fundador i director de *La paraula cristiana*, col·laborador d'innombrables diaris i revistes, la seva va ser probablement una de les veus més lúcides de l'Església catalana durant la República. Cardó combinava una prosa rotunda i eficaç i una sòlida formació teològica i filològica (va traduir diversos textos bíblics i clàssics, per encàrrec, respectivament, de la Fundació Bíblica Catalana i de la Fundació Bernat Metge) amb una actitud tanmateix prou antiintel·lectual.¹²

La seva presència a Itàlia va impressionar vivament Batllori, que aleshores, com veurem, passava un moment de crisi personal i espiritual: «La meua amistat personal amb ell començà l'any 1936, precisament quan acabava la seva presència a Catalunya i s'iniciava la seva vida oculta, el període en què la seva presència havia de fer-se més viva que abans. De primer, a Itàlia, al Piemont, i després a Suïssa, convisquérem hores i capvespres i dies sencers, que valien per una amistat antiga i fonda. L'influx va ser, certament, mutu, ja que el mateix Cardó, malgrat la diferència d'edat, quan fou l'hora de prendre decisions importants, volgué conèixer el meu parer».¹³

11. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 9. Batllori hi cercà, però, una explicació força més conjuntural —i humil—: «en el fons, buscaven un espanyol no franquista i que hagués tingut contactes personals amb llur pare, i potser era jo l'únic espanyol vivent i liberal que havia estat amic personal seu.»

12. BATLLORI li dedicà un retrat de gran interès, amb el títol: «El doctor Cardó intel·lectual antiintel·lectual» (*Galeria...*, pp. 187-190).

13. *Ibidem*, p. 188. Al text, Batllori es referia al retorn de l'exili de Cardó (1954), com ell mateix m'ha confirmat personalment.

Deixant de banda altres coneixences d'aquella època, no podem deixar d'esmentar la d'un personatge que, anys a venir, jugarà un paper clau en el llarg període romà de Batllori. Ens referim al pare Anselm M. Albareda, monjo, arxiver i historiador de Montserrat, que va ser nomenat per Pius XI prefecte de la Biblioteca Vaticana el 1936. Sobre ell ens estendrem més àmpliament en un altre capítol. Constatem, però, que l'amistat amb Albareda s'inicià el 1935, quan Batllori, des d'Avigiana, li envià una carta en què comentava la seva obra *Sant Ignasi a Montserrat* —i que es guarda a l'arxiu del monestir.¹⁴ El jove Batllori també li trameté alguns documents montserratins que havia localitzat a l'arxiu de la catedral de Tarassona, durant el seu juniorat a Veruela.

La seva primera entrevista es realitzà un any més tard, el 1936, al despatx vaticà d'Albareda. «Em parlà acoradament del seu germà màrtir [Fulgenci Albareda, també monjo de Montserrat, assassinat al començament de la Guerra Civil] i recordo que em digué textualment (érem a l'octubre del 36): “La nostra pàtria és una nau que se n'ha anat a fons; el que se'n salvarà seran les restes d'un naufragi”. En els tres decennis que des de llavors s'han escolat, aquella frase m'ha vingut molt sovint a la memòria.»¹⁵

Per aquelles dates, Batllori va recollir una opinió molt semblant de Josep M. Murall, que havia estat provincial dels jesuïtes de 1930 a 1936 i, que, salvat d'una execució sumària en els primers dies de la revolució, va poder fugir a Sanremo. Ell mateix ho ha explicat en els seus *Records...*: «Jo llavors, davant una Europa incivil que s'estenia de Portugal a Romania i des del Mar del Nord a la Mediterrània, i d'un món que ja no era el meu, vaig pensar que, per a mi, fóra millor par-

14. Informació proporcionada per Josep Massot i Muntaner.

15. Miquel BATLLORI: *Galeria...*, p. 130.

tir cap a l'Índia. Però fou ell [Josep M. Murall] qui em digué: “No ho demani, perquè contra Catalunya no podran, i després tot serà recomençar de zero”». ¹⁶

Tal vegada aquests testimonis van permetre mantenir Batllori en el difícil equilibri que se li plantejava, com a català liberal i, alhora, membre de la Companyia de Jesús.

La Guerra Civil, els estudis de teologia

L'estiu de 1936 s'havia iniciat la Guerra Civil. Les notícies que arribaven a Avigliana no podien ser més funestes. Els insurrectes s'havien fet amb una part del país i van rebre ben aviat el suport dels estats feixistes. A Catalunya, en un clima de revolució protagonitzat pels sectors més radicals, s'inicià la repressió, que va afectar especialment la gent d'Església. El setembre de 1936 era assassinat el pare Casanovas —que com hem vist havia exercit un important influx sobre Batllori. De fet, segons els estudis més solvents, al llarg de la revolució van ser assassinades al Principat unes vuit mil cinc-cents persones, gairebé 2.500 de les quals eren eclesiàstics.¹⁷ L'1 de juliol de 1937, l'episcopat espanyol —amb l'excepció de l'arquebisbe de Tarragona, Vidal i Barraquer, i del bisbe de Vitòria, Mateo Múgica— va fer pública una carta col·lectiva en què donava suport a la rebel·lió.

L'esclat de la guerra féu suspendre les recerques històriques de Batllori i propicià l'inici dels seus estudis de teologia a Sanremo (1936-39).

16. *Miquel Batllori. Records...* La possibilitat de marxar al Xavier's College de la Universitat de Bombai va ser plantejada aleshores pel jesuïta català Enric Heras.

17. Josep M. SOLÉ SABATÉ, Joan VILLARROYA: *La repressió a la guerra i a la postguerra a la comarca del Maresme (1936-1945)*. Monestir de Montserrat, 1983. Josep MASSOT (edició a cura de): *La persecució religiosa de 1936 a Catalunya. Testimoniatges*. Monestir de Montserrat, 1987. Joan BADA: *Guerra civil i església catalana*. Barcelona - Monestir de Montserrat, 1987.

«Quan ve la guerra d'Espanya, la revolució i la *cruzada*,» ha explicat, «el reaccionarisme que hi havia en les facultats de teologia dels jesuïtes augmentà fins a un extrem enterament inaguantable. I fou aquest tancament intel·lectual i mental absolut, tant en l'ordre polític com en l'ordre teològic, el que provocà en mi una gran reacció.»¹⁸ I el pare Josep M. Benítez, en un estudi biogràfic sobre Batllori, afegeix: «Van canviar per a ell les circumstàncies dins la Companyia de Jesús. Els superiors del moment, espantats per la Guerra Civil, miraren des de llavors amb mals ulls l'orientació liberal i catalanista de Batllori.»¹⁹

Tot plegat havia de produir una crisi en una ment alhora sensible i analítica com la del jove Batllori. Ell mateix ho ha explicat, anys després, en termes poètics però, alhora, força eloqüents: «Més abocat per temperament, si no a la iconoclàstia, sí a la revisió personal de les coses, dels homes i de llurs doctrines, per rebutjar-ne el que sempre tenen d'inútil, arribà un moment —1936— en què se m'imposà, com a condició necessària d'existència i de persistència, la crítica dels fets i de les idees més tost per abraçar el que tenen d'assimilable, pena de la vida. I fou llavors que, com un refugi, deixant momentàniament de banda les lectures nostres i de fora en què els homes de la meva generació ens educàrem, damunt els records grisos de velles lectures fragmentàries, just dictades per la curiositat o pel plaer juvenívols, se superposà la lectura metòdica i exhaustiva de tota l'obra dels grans autors nostrats: Jaume Balmes, Torras i Bages, Joan Maragall, principalment. Ells foren, “al bell mig del camí de nostra vida”, el Virgili i la Beatriu que novament em feren brillejar la llum en la foscúria.»²⁰

I el pare Benítez remarca: «Una vegada més, la vitalitat intel·lec-

18. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 71.

19. «La trajectòria...», dins *Miscel·lània...*, pp. 18-19.

20. Miquel BATLLORI: *Balmes...*, pp. 12-13.

tual de Batllori superava l'adversitat de les circumstàncies. De la crisi, en sortí envigorit espiritualment, encara que la seva salut se'n ressentí.»²¹

La Guerra Civil ha provocat en el pare Batllori una actitud generacional de rebuig, que hem detectat també en molts altres joves d'aleshores, tant d'un bàndol com de l'altre, que es van veure abocats a participar, des de posicions diverses, però en primera línia, en els episodis més dramàtics d'aquell conflicte: la consciència de sentir-se víctimes de la incapacitat de comprensió de les generacions immediatament anteriors, que llavors regien la societat. És des d'aquest punt de vista que pren ple sentit aquest passatge, en què rememora els dies de 1935, just abans d'iniciar-se la contesa: «Des de Torí em sentia veí, sense saber-ho, d'un grup de la meva generació universitària d'entreguerres, que llançava els seus primers escrits de Madrid estant, tan semblants en actitud, si bé, potser, contrastants en contingut, als dels meus companys de Barcelona. [...] I dic, a gratcienc, llançar escrits, i no utilitzo el tòpic “esgrimir les primeres armes”, perquè potser fou aquella una de les generacions més civils que hagi conegut l'Espanya moderna, amb una fe —gairebé diria amb una bona fe— en la cultura, que ens permet de conegeniar, de sim-patitzar, en llur més pur sentit etimològic, onsevulla que ens trobem —a Espanya, a Europa, a les Amèriques— per damunt de qualsevol diferència geogràfica, política i àdhuc religiosa.»²²

En una entrevista recent, Batllori ha descrit el profund pessimisme amb què va rebre la notícia de la caiguda de Barcelona, el 26 de gener de 1939. La seva actitud contrastava amb la de tots els seus companys i mestres: «Jo era a Sanremo i tots els meus companys estaven cele-

21. «La trajectòria...», dins *Miscel·lània...*, p. 19.

22. Miquel BATLLORI: *Galeria...*, p. 87.

brant-ho. Jo era a la meua habitació llegint un llibre i va passar un jesuïta mallorquí que havia estat secretari particular del bisbe Llompart que va ser molt catalanòfil i em va preguntar per què jo no feia xerinola. Li vaig contestar que tot s'havia acabat. I ell em respongué: "Ja ho veurem si s'ha acabat". Va ser l'única veu dissonant que vaig trobar en tota la comunitat.»²³

Els passatges que hem reproduït, si bé prou eloqüents, són, tanmateix, una excepció en l'obra batlloriana. I és que, com ell mateix ha afirmat posteriorment, «jo m'he vantat sempre de no haver volgut tractar mai dos importants temes històrics: la Inquisició espanyola, perquè em repugna, i la *Guerra Incivil* espanyola, perquè l'he soferta molt, bé que des d'enfora.»²⁴

Aquest darrer tema té una sola excepció,²⁵ si bé exigida pels seus superiors: el llibre *Los jesuitas en el Levante rojo: Cataluña y Valencia 1936-1939*, editat a Barcelona sense data, tot i que va aparèixer el 1942, quan Batllori ja era a Mallorca.

La gènesi d'aquesta obra ha estat explicada pel pare Hilari Ragner:²⁶ «El superior provincial dels jesuïtes d'Aragó [Alfredo Mondría] va dir

23. Francesc VALLS: «Miquel Batllori, jesuïta i historiador», entrevista publicada a *L'Avenç*, 234 (març de 1999), p. 47.

24. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 110.

25. També, com va remarcar Joaquim MOLAS el 1997, «fa pocs anys, [Batllori] va concedir una llarga entrevista sobre els Reis Catòlics a Annibale VASILE (La Vanguardia, 7 d'abril de 1992), en la qual va donar el seu parer sobre la Inquisició i l'expulsió dels jueus.» («Miquel Batllori...», dins *Jornades sobre l'obra...*, p. 28, n. 13). Abans n'havia presentat un molt complet estat de la qüestió a la ponència «Temes i problemes de la Història religiosa de Catalunya», *Actes. Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*. Barcelona, 1984, vol. 2, pp. 371-379 (reproduïda a l'Obra Completa, vol. VI, pp. 3-18).

26. «El pare Miquel Batllori i la història contemporània», dins *Jornades...*, pp. 72 i ss. També s'hi ha referit extensament Josep MASSOT I MUNTANER: «Miquel Batllori i la història contemporània», dins Josep SOLERVICENS (ed.): *Miquel Batllori, historiador humanista*. Barcelona, 1998, pp. 70 i ss.

al pare Batllori que fes un llibre que recollís els testimoniatges dels jesuïtes que s'havien trobat a Catalunya i al País Valencià, i que en part ja s'havien publicat en el butlletí intern de la província d'Aragó de la Companyia. El pare Batllori es va excusar de fer-ho al·legant que aquests materials no constituïen un material històric fiable. El provincial va insistir i va acabar manant-li-ho.»

El llibre és, tanmateix, una obra atípica, força allunyada de la literatura hagiogràfica i maniqueïsta aleshores dominant. En dóna constància ja el seu mateix pròleg, intítulat “Qué no es y qué pretende ser este libro”:²⁷

«No es un libro de actualidad. El autor lo reconoce. Hace mucho tiempo que la España que lee está sobresaturada de libros sobre la Revolución y la Guerra.

Pero tenía que escribirse... y no se pudo escribir antes.

[...] Tampoco es una historia.

[...] Mucho menos es un anecdotario que punce la atención del más ligero captador de curiosidades.

[...] Sólo pretende ser:

Un libro de oportunidad, ya que no de actualidad. Atenazados siempre por lo actual, tal vez olvidamos demasiado infantilmente lo pasado, con ser tan próximo y tan doloroso.

Hay que reflexionar mucho todavía.

Y hondamente, eficazmente.

Un libro de exactitud documental.

[...] Y que —sin ser un libro de edificación— tal vez resulte edificativo...»

L'obra, no cal dir-ho, esdevé especialment emotiva en narrar les darreres vicissituds i l'assassinat del pare Ignasi Casanovas. Però

27. Pp. 5-6.

d'altres capítols —com els dedicats a Alfons M. Thió i Rodés, que va ser el superior dels jesuïtes reclosos a la presó Model de Barcelona, i al seu oncle Lluís Rodés, director de l'Observatori de l'Ebre, a Roquetes— són també ben excepcionals i defugen, com ha assenyalat Hilari Ragner,²⁸ el to triomfalista i simplificador aleshores hegemònic.

Per acabar-ho d'adobar, Batllori no va signar l'obra i es va limitar a cloure el pròleg amb un crític «E.A., S.I.» Aquest fet va donar lloc a una curiosa anècdota, relatada per Hilari Ragner:²⁹ «Resulta que “E.A.” eren justament les inicials del secretari del provincial que havia ordenat que es fes aquell llibre, i per això entre els jesuïtes es deia que era obra d'aquell secretari. El pare provincial va considerar que no haver signat el pare Batllori el llibre amb el seu nom i cognom i en canvi haver posat aquelles inicials era com una venjança per haver-li manat d'escriure'l, de manera que el va cridar i el va renyar pel que havia fet. El pare Batllori va respondre-li: «Me extraña que Vuestra Reverencia no sepa que, al final de un prólogo, las iniciales “E.A.” significan, simplemente, “El Autor”».

«Curiosament, quan va sortir [el llibre]», ha remarcat el pare Batllori anys després, «jo era a Mallorca, i alguns amics meus d'allà l'havien vist a les llibreries. Recordo en concret la muller del poeta Guillem Colom, també lletraferida, que em va dir: “per ser un llibre de guerra, el seu autor deu ser molt amic dels catalans”. Vaig contestar-li: “Doncs miri, sóc jo.”».³⁰

Fruit de les circumstàncies o de la seva ferma formació universitària, els estudis de teologia van resultar per a Miquel Batllori enorme-

28. Hilari RAGNER: «El pare Miquel Batllori...», dins *Jornades...*, pp. 74-75.

29. *Ibidem*, p. 72.

30. *Miquel Batllori. Records...*

ment durs i avorrits. Com ell mateix ha remarcat en alguna ocasió, la teologia no va interessar-li fins al Concili Vaticà II.³¹

Tanmateix, acabada la Guerra Civil, Batllori va concloure els estudis de teologia a Oña (Burgos). Allí va entrar en contacte amb estudiants bascos, alguns dels quals estaven convençuts, ja aleshores (1939-40), que les forces de l'eix podien perdre la Segona Guerra Mundial i que la dictadura de Franco podia caure, com a conseqüència de la fi de la contesa. «Molts tenien la certesa que Anglaterra no podia perdre la guerra», ha explicat anys després. «A mi m'encomanaren el dubte.»³²

Acabats els estudis de teologia, Miquel Batllori va ser ordenat sacerdot a Barcelona el 30 de juliol de 1940, amb un any de retard, com ell mateix m'ha fet remarcar.

Un any després, defensava la tesi doctoral *Francisco Gustà, apolo-gista y crítico (Barcelona 1744 - Palermo 1816)* a la Universitat de Madrid,³³ amb la qual va obtenir el premi extraordinari. La tesi recollia alguns dels materials aplegats a Itàlia, dins la línia de recerca dels jesuïtes expulsats el 1767. La va poder redactar l'estiu de 1941; ha estat reeditada, en català, al volum XI de la seva *Obra Completa*.

31. «Jo, abans del Concili Vaticà Segon, sempre deia que afortunadament no era teòleg, i després vaig dir que desgraciadament no en sóc.» («Miquel Batllori», dins Ramon BARNILS, Quim MONZÓ, Jordi VENDRELL: *El lloro...*, p. 177). En termes similars s'ha expressat en altres ocasions. Vegeu, per exemple, Susanna BORRÀS ALOMAR: «Entrevista acumulativa...», a *Anthropos*, 112 (set. 1990), p. 16; i *Miquel Batllori. Temes de varia historia*, Suplementos Anthropos, Antologías Temáticas, 23 (Barcelona, 1990), p. 177.

32. Francesc VALLS: «Miquel Batllori...». Entrevista publicada a *L'Avenç*, 234 (març 1999), p. 47.

33. Va ser publicada a Barcelona el 1942.

L'estada a Mallorca

Miquel Batllori va residir a Mallorca els anys 1941-1947. Ell mateix ha qualificat la seva estada a l'illa com un «exili»,³⁴ si bé en alguna ocasió hi ha afegit un valoratiu «més o menys»: «jo era a Mallorca més o menys exiliat —jo era molt liberal i molt català, amb un gran esperit de crítica i de llibertat; per tant, era una persona perillosa.»³⁵

En termes similars s'hi han referit alguns dels seus biògrafs. Així, Josep M. Benítez ha escrit: «Acabada la guerra civil fou enviat, i no casualment, a un col·legi de segon ensenyament, el de Montisíon de la Ciutat de Mallorca. Dic no casualment, perquè persistia en els superiors la prevenció sobre els estudis de nivell universitari de Batllori, per raó de la seva decidida catalanitat i per la seva clara actitud catòlico-liberal.»³⁶ Albert Manent, per la seva banda, ha parlat de «semiexili»,³⁷ i Josep Massot «d'una espècie d'exili daurat».³⁸

«S'hi afegí», ha explicat també Miquel Batllori, «l'acusació de “separatisme”, que formulà als superiors jesuïtes de Barcelona una autoritat zeladora de l'ortodòxia política; sobretot després d'haver fet una conferència a l'Ateneu sobre els jesuïtes exiliats a Itàlia per Carles III, en la qual remarcava l'interès que catalans i valencians tingueren a subratllar la importància de la nostra cultura medieval.»³⁹

Al col·legi de Montisíon, Batllori impartia història, literatura i filo-

34. Per exemple, a *De l'Edat Mitjana...*, p. 71 (vegeu el text, ja citat, al qual correspon la nota 7 d'aquest capítol).

35. *Ibidem*, p. 24.

36. «La trajectòria...», dins *Miscel·lània...* (cit. *supra*, p. 20, nota 15), pp. 19-20.

37. «Epíleg», a Josep M. Benítez i Riera: *Jesuïtes i Catalunya...*, p. 170.

38. «La trajectòria vital...», dins *Jornades...* (cit. *supra*, p. 33, nota 39), p. 19.

39. *Miquel Batllori. Records...* Batllori no ha estat, tanmateix, més explícit a l'hora de concretar l'origen de la denúncia.

sofia —tot i que també hi va haver de donar classes de religió, geografia, grec, llatí i alemany—. A més, hi dirigí la revista *Montesión* i va encarregar-se de la redacció de la història de la casa.⁴⁰ Ell mateix ha explicat com distribuïa les jornades laborals: «feia quatre classes diàries els matins al col·legi i tenia les tardes lliures. [...] A les tres de la tarda ja em posava a treballar fins a molt entrada la nit: en aquell temps tenia una gran capacitat de treball.»

Sense aquesta virtut resultaria impossible d'entendre la gran producció de Batllori aquells anys. D'una banda, va enllestir la traducció castellana d'*Estéticas*,⁴¹ primer volum de les *Obras del P. Casanovas* i va encapçalar-lo amb un llarg *Ensayo biográfico*, de 216 pàgines. Com ell mateix ha remarcat, aquest treball va sorgir «més aviat per una obligació moral».⁴² D'altra banda, va continuar els seus estudis sobre la cultura catalana medieval i sobre els jesuïtes del XVIII. En el primer àmbit, cal remarcar l'edició de les *Obres catalanes* d'Arnau de Vilanova, en dos volums (1947), els primers de la col·lecció «Els Nostres Clàssics» després de la guerra. En el segon, l'edició de *La belleza ideal* d'Esteban de Arteaga (Madrid, 1943), primer text ofert a «Clásicos castellanos» en aquells anys.

A més, Batllori va iniciar a Mallorca una altra línia de recerca: la presència de personalitats de la Corona d'Aragó al Concili de Trento, que va ser particularment significativa i continuada pel que fa al cler-

40. Bartomeu TORRES GOST: «El P. Miquel Batllori i Costa i Llobera: recordança», *Estudis Baleàrics*, 29-30 (juny-setembre 1988), p. 181 (citat per Josep MASSOT I MUNTANER: «La trajectòria...», dins *Jornades...*, p. 20). Batllori va editar els capítols 21-24 de la *Historia del collegio de Nuestra Señora de Monte Sión*, dedicats als anys 1640-1650. *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 1945. També va publicar l'article «Espectáculos barrocos en Montesión» (1945), reproduït, en versió catalana, a l'*Obra Completa*, vol. VIII, pp. 271-274.

41. Barcelona, 1943.

42. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 118.

gat de l'illa. Alguns articles van ser publicats en ocasió del quart centenari del seu inici (1945).⁴³

Però el jove sacerdot no es va recloure en l'àmbit del col·legi i la recerca. Ben aviat va poder conèixer i participar en l'ambient cultural de l'illa.⁴⁴ De fet, des d'aleshores ha continuat força vinculat a Mallorca, i fins i tot n'ha manllevat alguns trets i expressions del parlar, que Batllori utilitza sovint tant en la llengua oral com en l'escripta.

Com ha remarcat Josep Massot, aleshores infant, Miquel Batllori «va intervenir activament en les vetllades literàries de can Massot, al carrer del Palau, i de can Colom, al carrer de Sanglada, i protegí l'anomenada Acadèmia d'Història de Mallorca o Acadèmia Mallorquina de la Congregació Mariana del carrer de Savellà, per la qual passaren Jaume Vidal Alcover i Josep M. Llompart. I encara li sobrà temps per posar-se al davant de la delegació mallorquina de la Comissió Abat Oliba, encarregada d'organitzar les Festes de la Mare de Déu de Montserrat l'abril de 1947.»⁴⁵ En aquell context, va preparar l'edició de l'obra *Montserrat. Homenatge dels poetes mallorquins*, que ell mateix va prologar. I encara, va endegar altres iniciatives «que li costaren disgustos amb la censura, que arribà a prohibir la publicació d'un pro-

43. El Concili de Trento fou objecte del volum miscel·lani, promogut per Batllori, *Mallorca en el concilio de Trento: Miscelánea conmemorativa del IV centenario tridentino*. Palma, 1946.

44. Sobre la relació de Batllori amb Mallorca, són de gran interès els articles publicats a *Estudis baleàrics*, 29-30 (juny-setembre 1988), volum que inclou una extensa entrevista i una «Bibliografia balear del P. Batllori», a cura de Fausto Roldán Sierra. Vegeu també: Josep MASSOT I MUNTANER: *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*. Barcelona, 1978; *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània*. Barcelona, 1993; *El primer franquisme a Mallorca*. Barcelona, 1996; i *Escriptors erudits contemporanis*. Barcelona, 1996.

45. «La trajectòria vital...», dins *Jornades...*, p. 20.

grama amb diverses xilografies montserratines de l'antiga impremta Guasp, acompanyat d'un breu text en català».⁴⁶

La capacitat de seducció de Batllori —que no l'ha abandonat mai— ben aviat va afermar un selecte nucli de coneixences i amistats. Entre elles cal remarcar el poeta Miquel Ferrà, aleshores director de la Biblioteca Pública de Palma, que en cartes a Hermínia Grau, muller d'Agustí Duran i Sanpere, s'hi referia en els termes següents: «intel·ligentíssim, despert i jovenívol, amb qui hem fet una excel·lent amistat» (29 d'agost de 1943); i encara: «un jesuïta jove, deixeble d'en Jordi [Rubió], d'una cultura, talent i sensibilitat exquisits» (13 de novembre del mateix any).⁴⁷

Batllori intimà també amb els germans Forteza: Miquel, Guillem i Bartomeu. Del primer, enginyer de camins, poeta i historiador, en traçà un emotiu retrat poc després de la seva mort.⁴⁸ El segon, que havia estat batlle de Palma i autor de *Pel ressorgiment polític de Mallorca* (1931), va ser, com ha recordat Batllori «la primera persona que vaig assistir a ben morir com a sacerdot».⁴⁹

En aquell context culte, entre aristocratitzant i burgès, Miquel Batllori manifestà un viu interès per la saviesa popular. Li agradava escoltar algunes dones grans de memòria excepcional, com Anna Pinya i Cortès, la mare dels Forteza, que ha descrit com «un arxiu vivent de recordances sobre la vida i els personatges de Mallorca.»⁵⁰ O com Caterina Costa i Llobera, «bell exemplar d'aquella aristocràcia rural que el seu germà [Miquel] ensenyà a tot Catalunya»,⁵¹ que «era una

46. *Ibidem*.

47. Eulàlia DURAN: «Miquel Batllori. Premi d'Honor de les Lletres Catalanes», *Serra d'Or*, núm. 368 (set. 1990), p. 16. Josep MASSOT I MUNTANER: *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània*. Barcelona, 1993, pp. 181-182.

48. Miquel BATLLORI: *Galeria...*, pp. 175-185.

49. *Ibidem*, p. 176.

50. *Ibidem*.

51. *Ibidem*, p. 173.

senyora deliciosa, de no gaire cultura, però d'una finor extraordinària, com solen tenir la gent de Pollença». ⁵² Tot escoltant-la, Batllori aprofundí en l'anecdota i la psicologia del seu germà poeta i retornà sobre un autor que havia estat important per a ell en la primera adolescència; de fet, Batllori va col·laborar aquells anys en l'edició de les *Obres completes* del poeta mallorquí (1947) i el 1954 redactà *La trajectòria estètica de Miquel Costa i Llobera*.

Miquel Batllori assistia també regularment als aplecs literaris a Formentor, cada 16 d'octubre, en record de Costa. I fins i tot es va deixar caure per alguna conferència del pare Miquel Alcover, al vell Estudi lul·lià. El germà de mossèn Antoni Maria, «tan pintoresc o més encara», hi amollava unes lliçons, en paraules de Batllori, «d'un primitivisme rural tot ple d'encant.» ⁵³

En aquella estada a Mallorca no va conèixer, en canvi, Llorenç Villalonga, ⁵⁴ que, com el seu germà Miquel, s'havia significat en el suport a la dictadura i mantenia una actitud obertament anticatalana.

De les moltes amistats que Batllori va fer a Mallorca n'és una prova l'opuscle «Amistat i recordança al P. Miquel Batllori», que els seus companys van dedicar-li poc després de superar una greu malaltia, el 1945. ⁵⁵ Aquell any va emetre la professió solemne, un acte que no realitzen tots els membres de la Companyia —i que ell va fer al temps degut—, com m'ha remarcat en una anotació al text (per contraposició a l'ordenació sacerdotal).

De manera intermitent, Batllori viatjava a Barcelona i Madrid. A la capital del principat, ultra parents i amics, va mantenir un contacte

52. Miquel BATLLORI: *De l'edat Mitjana...*, p. 116.

53. Miquel BATLLORI: *Galeria...*, p. 172.

54. Hi tindria una conversa telefònica anys més tard (entrevista publicada al *Quadern d'El País*, 13 de març de 1997).

55. Josep MASSOT I MUNTANER: *Cultura i vida...*, pp. 222-223.

regular amb els seus editors Josep M. de Casacuberta (Editorial Barcino, amb l'emblemàtica col·lecció «Els Nostres Clàssics») i Josep M. Cruzet (Editorial Selecta) i amb institucions i intel·lectuals. El 6 de juny de 1942 va ser nomenat membre corresponent de la Reial Acadèmia de Bones Lletres.⁵⁶ A Madrid acostumava a anar-hi al setembre per continuar les recerques sobre els jesuïtes setcentistes. Allí va conèixer, entre altres, Gregorio Marañón, que retornà de l'exili el 1944.

L'etapa mallorquina es clou el 1947, quan, «descartada una destinació mai no concretada en ferm de passar a Bombai com a professor d'història europea»,⁵⁷ és cridat pels seus superiors a Roma.

56. Intervenció d'Eduard RIPOLL PERELLÓ dins Josep SOLERVICENS (ed.): *Miquel Batllori, historiador humanista*. Barcelona, 1998, p. 9.

57. Josep M. BENÍTEZ I RIERA: «La trajectòria...», dins *Miscel·lània...*, p. 20. Com hem vist, la possibilitat de marxar a Bombai ja havia estat sospesada per Batllori el 1936. Al 1945 tornà a plantejar-se: «És cert que al 1945 hom va pensar a enviar-me a Bombai, perquè, tal com apuntaven les coses a Europa després de la Segona Guerra Mundial, era molt difícil de pensar que es pogués gaudir aviat, a Catalunya, d'una mica de llibertat. [...] Amb 38 anys, el 1947, la meua vida entrava ja en la maduresa [...]. Pensava, doncs, que tal com estava Espanya, era millor anar a Bombai o a Roma» (*Miquel Batllori. Records...*).

3. Historiador i professor a Roma (1947-1980)

«—Roma...
—Personalment, la ciutat de la meua vida.
Històricament, el centre de l'Església catòlica.»¹

En aquests termes expressava Miquel Batllori, en una entrevista recent, la seva vinculació amb la capital italiana. Des de 1947 fins a 1980 —data en què abandona la docència regular per a esdevenir, l'any següent, professor emèrit—, el pare Batllori resideix habitualment a Roma; ho continuarà fent en els anys immediatament posteriors. En aquell període desenvolupa algunes de les línies de recerca ja insinuades en els períodes anteriors i n'inicia de noves —Gracián, els jesuïtes hispanoamericans i la independència d'Amèrica llatina, els Borja, l'Humanisme i el Renaixement, les relacions Església-Estat durant la Segona República...

Roma, ciutat cosmopolita, capital d'una Església amb vocació universal, esdevé un marc privilegiat per realitzar una història cultural de transcendència internacional i, alhora, de fortes arrels catalanes. Per les seves responsabilitats professionals —a l'Institut Històric de la Com-

1. Montserrat SINTAS: «Miquel Batllori, historiador». Entrevista publicada a *El Temps*, 765 (15 de febrer de 1999), pp. 36-39.

panyia de Jesús i a la Pontifícia Universitat Gregoriana—, Batllori accedeix a uns arxius d'una gran riquesa, que esperonen la seva curiositat. L'etapa romana li permet establir relacions internacionals molt àmplies, del tot impensables en l'Espanya franquista.

Però Roma —i tot Itàlia— esdevenen també una mena de metàfora de la Guerra Freda al llarg de quaranta anys: un espai en què s'enfronten —i sovint es veuen obligades a entendre's i, en tot cas, gairebé sempre conviuen— dues formacions polítiques d'arrels filosòfiques antagòniques: la Democràcia Cristiana i el Partit Comunista. No és, certament, un context fàcil, malgrat l'anecdotalari hàbilment explotat en les novel·les de Giovanni Guareschi, de tant èxit aleshores. Però és, cal dir-ho, un ambient en què Batllori sembla desenvolupar-se prou bé.

Des de Roma, Batllori és testimoni directe d'un dels canvis més sensationals realitzats al llarg del segle: el Concili Vaticà II i, amb ell, l'obertura de l'Església als nous temps. Una transformació que tindrà altra vegada en els jesuïtes, dirigits des de 1965 pel basc Pedro Arrupe,² un dels col·lectius més decidits i entusiastes.

Roma és també una invitació al viatge i a la comunió universal. El pare Batllori realitza diverses estades arreu d'Europa i de les dues Amèriques, com a conseqüència de congressos internacionals i de les seves recerques. I estableix una lleial amistat amb estudiosos de diverses tendències historiogràfiques.

2. D'Arrupe, Batllori n'ha dit: «Vaig viure amb molta pena els últims anys de Pedro Arrupe, quan vaig veure l'oposició dels integristes. Vaig defensar-lo, vaig dedicar-li un llibre després de la seva destitució, com un home que havia intentat seguir les normes ignasianes en un món tan canviant com el nostre.» (Francesc VALLS: «Miquel Batllori...», p. 50). Batllori es refereix a *Omaggio al padre Pedro Arrupe, preposito generale della Compagnia di Gesù nel suo settantacinquesimo, 1907-1982*. Tanmateix, el nostre biografiat hi distingeix «l'home carismàtic i l'home científic», i afegeix: «Arrupe tenia la qualitat de poder ser a la vegada un quasi il·lús home carismàtic i un home pràctic, com tants altres bascos». (*Miquel Batllori. Records...*).

Fet i fet, manté els lligams amb les terres catalanes i amb tota la Corona d'Aragó, especialment amb les seves capitals, Barcelona, València, Palma, Saragossa, Càller i també amb Nàpols i Palerm, bé que en ritme més lent. Juntament amb Madrid, esdevenen la destinació de molts dels seus viatges. El pare Batllori, catòlic i antifranquista, tot i que ell preferiria aquí el terme *liberal*, practica una tasca, silent però eficaç, de suport als sectors democràtics de l'interior i reprèn amistats a la diàspora.

Tots aquests aspectes s'entrecreuen al llarg del període 1947-1980. Tanmateix, defugint una divisió massa rígidament cronològica, ens ha semblat més útil per al lector presentar-los en diversos àmbits, no pas en compartiments estancs, ni en cercles concèntrics, sinó en línies que sovint convergeixen, tot conformant una biografia coherent.

L'Institut Històric de la Companyia de Jesús

El novembre de 1947, Miquel Batllori va arribar a Roma com a membre de l'Institutum Historicum Societatis Iesu, la seu del qual és a la Via dei Penitenzieri, molt a prop del Vaticà. S'iniciava una etapa fecunda de recerca als arxius romans i en altres arxius d'Europa i d'Amèrica.

«Quan em destinaren a Roma,» ha explicat Batllori, «la primera feina que se'm va donar fou la de continuar la bibliografia o *Biblioteca* d'escriptors jesuïtes espanyols anteriors al segle XIX, que ja havien començat els pares Juan José de Uriarte i Mariano Lecina. [...] Era un treball que no m'interessava gaire, però que, en canvi, em permetia de tenir els matins lliures per a treballar a l'Arxiu romà de la Companyia de Jesús, o a la Biblioteca i a l'Arxiu del Vaticà, que quedaven molt a prop de casa nostra.»³ Per això, Miquel Batllori va compatibilitzar, des d'aleshores, aquesta feina amb la seva recerca d'arxiu. I va millo-

3. *Miquel Batllori. Records...*

rar ràpidament el seu domini de llengües: «Tot l'estiu de 1948 el vaig dedicar a practicar l'alemany a Suïssa i a descriure els manuscrits catalans medievals i jesuítics conservats a les principals biblioteques i arxius suïssos.»⁴

El primer article publicat a l'*Archivum Historicum Societatis Iesu*, la revista de la institució, va aparèixer al número 17 (amb data 1948, si bé va ser editat el 1949). Eren unes notes en llengua alemanya sobre la reforma dels benedictins helvètics. En elles, l'autor estudiava dos manuscrits de la Kantonale Bibliothek de Lucerna i altres dos de l'arxiu del monestir de Disentis.

Al número següent (1949, núm. 18), Batllori publicava, en castellà, l'article: *La vida alternante de Baltasar Gracián en la Compañía de Jesús*, on exhumava 44 documents sobre el jesuïta aragonès. Un any després (1950, núm 19) apareixia un *Boletín de publicaciones hispano-americanas*, on recensionava diverses obres i col·leccions aparegudes a partir de 1936, i amb el qual iniciava els seus densos i sempre interessants butlletins historiogràfics. L'article de 1951 (núm. 20) versava sobre *El archivo lingüístico de Hervás en Roma y su reflejo en Wilhelm von Humboldt*; aquest estudi de les fonts del jesuïta castellà, autor de *Catálogo de las lenguas de las naciones conocidas* (1800-1805), i de la seva influència en el filòleg alemany era acompanyat de la descripció de diversos manuscrits de l'Arxiu romà de la Companyia de Jesús, de l'Arxiu d'Estat, de la Biblioteca Nacional de Roma, i de la Vaticana.

Aquests exemples ens permeten constatar la varietat de temàtiques tractades per Batllori a l'*Archivum*, i també la seva regularitat anual. Paral·lelament, Miquel Batllori va continuar publicant articles en altres revistes europees i americanes, que sovint es refereixen a aspectes col·laterals d'aquestes mateixes recerques.

4. *Ibidem*.

Des de 1951, el pare Batllori va esdevenir director de la revista *Archivum Historicum S.I.*, càrrec que va ocupar fins al 1969 i, altra vegada, des de 1974 fins a 1981. El càrrec era difícilment compatible amb la continuació de la Biblioteca d'escriptors jesuïtes espanyols, cosa que va fer veure als seus superiors: «Vaig insinuar que o una cosa o l'altra: haver de dedicar els matins a fer les fitxes bibliogràfiques dels manuscrits, i les tardes a revisar originals i proves per a la revista, em semblava una desfeta personal. La resposta immediata fou que deixés córrer la continuació de la *Biblioteca* d'Uriarte-Lecina.»⁵

En la seva primera etapa com a director de la revista, a banda dels articles gairebé anuals i de nombroses recensions, es va fer càrrec de la publicació dels seus *Indices generales* (1953, 1965), i va entomar els números extraordinaris en commemoració del quart centenari de la mort de sant Xavier (1953) i de sant Ignasi (1956), respectivament. Sota la seva direcció, la revista ha assolit una gran projecció internacional i un gran prestigi científic.

La vinculació de Miquel Batllori a l'Institut Històric de la Companyia de Jesús ens obliga a referir-nos a un altre català: Cándid de Dalmases i Jordana, que en va ser director en els períodes 1947-1954 i 1958-1964. Justament Batllori va dirigir aquesta institució en els anys intermedis 1954-1957. Dalmases va ser autor d'una extensa obra històrica, en la qual destaca l'edició dels *Fontes narrativi de sancto Ignatio de Loyola et de Societatis Iesu initiis* (en quatre volums, 1943-1965) i una nova edició crítica dels *Exercicis* de sant Ignasi, en el text castellà i en les versions llatines (1969).⁶

5. *Miquel Batllori. Records...*

6. Miquel BATLLORI en va escriure un perfil bio-bibliogràfic: «Cándido de Dalmases y Jordana, S.I., en su LXXV cumpleaños», *Archivum Historicum Societatis Iesu*, 50 (1981), pp. 354-356 (reeditat a: *Miquel Batllori. Temas de Varia Historia* (Suplementos Anthropos, 23 [1990]), pp. 173-174.

La Pontifícia Universitat Gregoriana

Des de 1952, Miquel Batllori va compatibilitzar els treballs a l'Institut Històric amb la docència com a professor d'història moderna a la Facultat d'Història Eclesiàstica de la Pontifícia Universitat Gregoriana. El 1955 n'esdevingué catedràtic, situació que va mantenir fins al 1980; el 1981 passà a la condició de professor emèrit. Durant alguns anys, a més, va ser també professor d'història de l'Església llatinoamericana.⁷

Les arrels de la Universitat Gregoriana⁸ apunten —amb una fundació econòmica inicial atorgada pel duc de Gandia, Francesc de Borja, en un codicil català al seu testament—⁹ al 1551, quan Ignasi de Loiola fundà una escola al cor de Roma; uns anys després, el 1556, la institució va rebre la facultat pontifícia d'impartir graus en filosofia i teologia. El seu edifici històric, el Col·legi Romà, inaugurat el 1583, va ser finançat novament per Gregori XIII, de qui, tres segles més tard (1873), la universitat va prendre el nom; aquesta construcció va ser confiscada pel naixent Estat italià en aquella data.

L'actual edifici de la Universitat va ser inaugurat el 1930, en plena dictadura mussoliniana. La Gregoriana es compon avui de sis facultats i tres instituts i es caracteritza per la gran diversitat de nacionalitats dels seus professors i alumnes (4.310 el curs 1994-95).

La docència de Batllori es va concretar d'antuvi en la realització de cursos obligatoris per al doctorat i, més endavant, de cursos opcionals,

7. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 101. Josep M. Benítez i Riera: Pròleg al vol. X de l'Obra Completa de Miquel Batllori, p. XI. Va substituir Pedro de Leturia a la mort d'aquest (1955).

8. Seguim Josep M. BENÍTEZ I RIERA: «La Pontifícia Universitat Gregoriana de Roma i els seus professors catalans», dins: «Jesuïtes i Catalunya...», pp. 149-167.

9. Precisió que dec al pare Batllori i que transcriu literalment de les seves notes a l'original d'aquest text.

sempre durant el segon semestre.¹⁰ Ell mateix descrivia en una entrevista, el 1972, essent ja catedràtic, la seva vida laboral: «tinc un mínim de nou mesos de residència a Roma, que és el temps que aprofito més per a la recerca i la redacció, a part d'unes poques classes limitades que dono sobre temes escollits per mi i que són més un contacte intel·lectual que una labor docent. Quan treballo a la [Biblioteca] Vaticana, hi dedico cinc hores i mitja al matí; i de quatre a sis a la tarda»¹¹ a la seu del seu propi Institut. Segons ell mateix ha explicat, va impartir les classes en llatí fins al 1965.¹²

Com a docent universitari, Batllori va dirigir catorze tesis doctorals, defensades entre 1958 i 1990. Entre elles, cal esmentar les realitzades pels historiadors catalans Joan Bada —sobre l'Església catalana del segle XVI—¹³ i Ramon Corts —sobre el pensament de Felix Amat—¹⁴ També és notable la seva entesa amical amb el pare Josep M. Benítez i Riera, professor d'història moderna a la Facultat d'Història Eclesiàstica de la Gregoriana des de 1983¹⁵ i avui degà d'aquesta facultat.

Entre els seus companys d'aquells anys a la Gregoriana, voldriem

10. Josep M. BENÍTEZ I RIERA: «La Pontificia Universitat...», p. 164, n. 26.

11. Baltasar PORCEL: *Grans catalans...*, p. 263.

12. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 19.

13. *Dos obispos barceloneses: Jaime y Guillermo Cassador (1546-1570). Situación religiosa de la diócesis de Barcelona a mediados del siglo XVI*. Va ser defensada el 27 de gener de 1968. Ha estat publicada en català: Barcelona, 1970.

14. *El pensament teològic-polític de Felix Amat (1750-1824), arquebisbe de Palmira*. Va ser defensada el 6 de desembre de 1990. Ha estat publicada: Barcelona, 1992.

15. El tema de la tesi de Josep M. BENÍTEZ té, també, una inequívoca ressonància batlloriana: *La contribució intel·lectual dels jesuïtes a la Universitat de Cervera*. Sota la direcció de Pere Molas, va ser presentada a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, el 1990. Benítez havia tingut cura de l'edició del recull d'articles de Miquel Batllori *Catalunya a l'època moderna: Recerques d'Història cultural i religiosa* (Barcelona, 1971).

destacar un il·lustre catalanòfil: el jesuïta nord-americà Robert Burns. Burns, professor a la Universitat de San Francisco (Califòrnia), i més tard a la de Los Angeles, ha publicat un gran nombre d'estudis i aplecs documentals sobre la conquesta de València. La temàtica li va ser suggerida per Batllori l'any en què Burns restà a Roma, tot preparant-se per a ser professor d'història medieval a la Gregoriana, encàrrec que finalment no rebé. El mateix Batllori ho ha explicat anys després: «acudí a mi per a heure'n alguna orientació sobre la tesi. Li vaig comentar que el que no s'havia fet mai seriosament era l'estudi dels problemes socials, religiosos i lingüístics de la conquesta de València, un tema que podria ésser molt bell per a fer-ne una tesi cabdal»¹⁶ En part, devem, doncs, al consell de Batllori la monumental arplega documental realitzada per Burns i la seva important tasca als Estats Units, com a fundador de l'Institute of Medieval Mediterranean Spain i membre de la North American Catalan Society.

La tasca de Batllori en la recerca i en la docència universitàries, caracteritzada per una àmplia obertura de mires i per un nul sectarisme, va afermar el seu prestigi en la comunitat historiogràfica italiana i la seva amistat amb alguns dels historiadors més destacats. Ja hem esmentat Benedetto Croce, que va conèixer el 1939. Entre els historiadors de postguerra, cal remarcar especialment Eugenio Garin,¹⁷ un dels millors especialistes en l'humanisme i el renaixement italians, i alguns dels seus deixebles a la Universitat de Florència, com Cesare Vasoli, Paolo Rossi i Paola Zambelli. Batllori també va mantenir una llarga amistat amb Federico Chabod, que va ser president del Comitè Internacional de Ciències Històriques des del 1955 fins a la seva mort,

16. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 21.

17. Batllori ha fet un agut balanç de les seves aportacions, reeditat a l'Obra Completa, vol. V, pp. 295-299.

esdevinguda el 1960, quinze dies després del traspàs de Jaume Vicens i Vives.¹⁸

Fora del món romà, voldríem remarcar també la seva relació amb el catalanòfil anglès Jocelyn N. Hillgarth, gran coneixedor del lul·lisme i autor d'una obra ingent sobre el món del llibre a Mallorca en els segles medievals i moderns.¹⁹

La vida romana i el Concili Vaticà II

Miquel Batllori mai no ha estat massa explícit a l'hora de descriure l'ambient vaticà d'aquells anys, que sens dubte coneix, en molts aspectes fins i tot com a testimoni privilegiat. La prudència ha estat, no cal dir-ho, una virtut exercida per ell al llarg de tota la vida.

En una entrevista publicada el 1972, Baltasar Porcel manifestava la impotència de l'entrevistador per arrencar detalls massa concrets del seu interlocutor, més enllà de les qüestions culturals i històriques, és a dir, de les estrictament professionals: «una prudència clerical marxa amb ell aliada d'un joc dialèctic d'arrels properes al filòsof Hegel. La cultura i la intel·ligència manegen l'esmentada aliança. El pare Miquel

18. N'ha deixat un bell retrat a: *Galeria...*, pp. 231-238. Recentment n'ha remarcat: «Chabod és un dels que va posar en pràctica el concepte d'història global. Potser és el primer historiador global, tant en l'ordre cronològic como en el temàtic.» (David VIDAL CASTELL: Entrevista al P. Batllori, publicada a *Catalunya Cristiana*, 27 de maig de 1999 (reeditada a: «Invitado del mes. P. Miquel Batllori, historiador», dins *Jesuitas*, 63 (juliol-setembre 1999), reproducció de l'edició castellana de l'esmentada revista).

19. Ens referim al treball, en dos volums, *Readers and books in Majorca 1229-1550*, publicat a París el 1991. Per a tots els estudiosos de Llull, en cap cas no pot passar inadvertida l'obra de Hillgarth: *Ramon Llull and Lullism in Fourteenth-Century France* (Oxford, 1971), recentment editada en català (Monestir de Montserrat, 1999). Batllori en va fer una elogiosa recensió al *Bulletin of Hispanic Studies*, 51 (1974), reeditada a *A través de la història i la cultura* (1979) i, més recentment, a l'Obra Completa, vol. II, pp. 351-359.

Batllori, jesuïta eminent, no comet així pecats de compromís verbal, i sempre queda surant entre dues o tres aigües.»²⁰

Tanmateix, durant aquell període el pare Batllori va dur una vida social força activa. Amic de la conversa, respectuós i amable, va freqüentar diversos cercles romans, on va destacar per la fina ironia, la intel·ligència, i també per la seva natural elegància.²¹

En la confusa Roma de la postguerra, Miquel Batllori va establir contactes amicals amb gent de gairebé tots els partits: amb els republicans —on dominava el tarannà anticlerical—, mitjançant Elena Croce, filla de l'historiador Benedetto Croce, amb qui va mantenir una amistat permanent; amb els liberals, aleshores en davallada, a través dels cercles freqüentats per Salvador de Madariaga; amb els demòcratacristians, des de la Fondazione Sturzo i mitjançant l'amistat amb els historiadors Franco Valsecchi i Roberto de Mattei;²² i, fins i tot, en algunes ocasions, amb intel·lectuals del Partit Comunista.

Batllori assistia també a diverses reunions i tertúlies. Així, participava en les trobades d'antics aristòcrates dels regnes itàlics de la Corona d'Aragó, que es realitzaven dos o tres cops l'any a l'elitista *Circolo della Caccia* de Roma. El seu promotor era el comte Michele de Arcaine, que va ser el primer alcalde republicà de l'Alguer.²³

En una entrevista radiofònica de caràcter força informal, realitzada el 1987,²⁴ tot just va apuntar alguns detalls de la seva vida quotidiana. A Roma, Batllori va viure sempre a la seu de l'Institut Històric, que es

20. Baltasar PORCEL: *Grans catalans...*, p. 264.

21. Ramon BARNILS ha parlat de «el whisky i els havans» que l'«havien fet llegendari» en la moralista Espanya de Franco. («Miquel Batllori», dins Ramon BARNILS, Quim MONZÓ, Jordi VENDRELL: *El lloro...*)

22. *Miquel Batllori. Records...*

23. *Ibidem.*

24. «Miquel Batllori», dins Ramon BARNILS, Quim MONZÓ, Jordi VENDRELL: *El lloro...*

troba a la Casa d'escriptors de la Companyia, «una casa que és al damunt del Janícul, a uns dos-cents metres de la plaça de Sant Pere [...], no del Renaixement, sinó del Barroc; és una casa, una vil·la i no un palau, del príncep Barberini, del qual encara en queda una habitació decorada molt bonica, que és la sala d'esbarjo, de conversa, de reunions...» La casa és compartida pels locutors de Ràdio Vaticana, ja que ambdues institucions s'ubiquen en el mateix complex. En total, una seixantena de persones, més els passavolants.

A la mateixa entrevista, Batllori hi apuntava també, en clau d'humor: «Les nits del diumenge, quan es formen grups, alguns parlen de les qüestions del Vaticà, uns altres parlen de les qüestions de corregir proves i els altres parlen de futbol; doncs jo em poso a la taula de la gent que parla de futbol, perquè no m'interessa gens, però encara m'interessa molt més que el món del Vaticà i que el de les proves d'impremta.»

José Luis Gotor n'ha descrit també altres aspectes i incerteses:²⁵ «En la casa vive un escuadrón de jesuitas de cada rincón del planeta. Es una casa políglota, almanaque y enciclopedia, álbum de recuerdos y cuartel general, puerto de mar, faro, otero y hontanar. No sé lo que podrá tener por dentro de convento y mentidero, de cuarto de estar y gerontocomio, de cotarro e ideal de imposible universalidad, pero me he quedado muchas veces, interrogante y perplejo, ante la *varianda* —un primitivo artefacto de ruda carpintería— que, con unas tablillas extraíbles de madera, marca la presencia o ausencia de los padres y su hora de retorno al redil. Los apellidos son de todas las lenguas y razas. La biblioteca, de unos 60 mil volúmenes, acumulada en parte considerable por el intercambio de las relaciones y recensiones de Batllori, es puntual y asequible.»

La prudència de Batllori únicament s'esvaeix —per transformar-se

25. «El padre Miguel Batllori, hispanista», dins *Miscel·lània...*, p. 72.

fins i tot en entusiasme— en referir-se al gran esdeveniment eclesial del segle xx: el Concili Vaticà II, que ell va poder viure molt de prop. «La Roma que jo veig amb molt de goig», explicava en una entrevista recent,²⁶ «és la del 58 al 65, l'època de Joan XXIII i del Concili, un temps que valia la pena de viure l'ambient eclesiàstic romà, perquè aquell ambient va esdevenir autènticament eclesial. Després ja pràcticament he viscut al marge de la vida curial.»

En un article en recordança del pare Albareda, a qui ens referirem tot seguit, destaca la comprensió que aquest va tenir envers el concili, per contrast amb l'actitud força majoritària aleshores en la generació que encara dominava a la cúria: «No fou —no podia ésser-ho— un “conciliarista” engrescat, però en fou un gran admirador i col·laborador, en contrast amb bona part de la gent que l'envoltava des de feia trenta anys.»²⁷

Per a Batllori, el Concili no va ser només un acte transcendent en un sentit històric. També s'hi ha referit en termes més íntims, tot expressant que la teologia que en va sorgir significava per a ell una forma d'alliberament: «Molta gent que està acostumada a l'absolut total es van sentir desgavellats del tot quan va venir el Concili Vaticà Segon, que va posar tantes coses en qüestió; jo, cada vegada que em treien un fragment d'aquell suposat absolut, gaudia enormement.»²⁸

26. Entrevista al *Quadern d'El País*, 13 de març de 1997, p. 3.

27. Miquel BATLLORI: *Galeria...*, p. 134.

28. «Miquel Batllori», dins Ramon BARNILS, Quim MONZÓ, Jordi VENDRELL: *El lloro...*, p. 178. Tanmateix, en una entrevista recent, Batllori ha lamentat algunes de les conseqüències del concili: «Contra tot el que creiem, el Concili Vaticà II va ser un concili truncat. [...] En el fons, el fet de no haver afrontat al Concili els grans problemes teològics i morals ha portat dues conseqüències: la descristianització cada vegada més gran del món cristià (Catalunya n'és un exemple), i com que l'Església no s'ha interessat pels problemes teològics, s'ha creat una teologia i una moral al marge de l'Església jeràrquica.» (Francesc VALLS: «Miquel Batllori...», entrevista a *L'Avenç*, 234 (març 1999), pp. 50-51). En una línia semblant s'ha expressat a: David VIDAL CASTELL: entrevista a *Catalunya Cristiana*, 27 de maig de 1999.

La petita Catalunya

Però el seu cercle més íntim d'amics a Roma el formaven tres catalans: Anselm M. Albareda, Higiní Anglès i Manuel Bonet. Els primers anys es trobaven al pis d'Albareda, situat damunt la Biblioteca Vaticana. Després, quan aquest va esdevenir cardenal (1962), ho feien a la seva nova casa, també abocada al Tíber. «Aquelles converses a quatre eren sempre inacabables», ha escrit amb nostàlgia Batllori.²⁹ «Sobre un fons d'òbvies coincidències, sorgien tostemps matisos diferencials remarcables. Nascuts en quatre decennis successius, l'edat condicionava les nostres actituds, i convertia el diàleg en dialèctica.»

Anselm M. Albareda (1892-1966) va ser el veritable aglutinador d'aquell petit nucli de catalans. Si bé no era el més gran, va ser el primer a abandonar-los. Monjo de Montserrat, infatigable historiador del monestir, i prefecte de la Biblioteca Vaticana de 1936 a 1962, la seva amistat amb Batllori data, com ja hem vist, dels anys de la Guerra Civil. El 1947 es va poder reprendre, amb una constància i una profunditat veritables. Batllori ens n'ha deixat un retrat, en què destaca la seva faceta d'historiador.³⁰

Manuel Bonet (1913-1969) va arribar a Roma el 1950, en ser nomenat auditor del Tribunal de la Rota Romana; amb els anys, n'esdevendria vice-degà. Doctor en dret civil i canònic, era un home d'una sòlida formació jurídica, i gaudia d'un gran prestigi, tant al Vaticà com a Catalunya. Va ser un decidit impulsor del Concili i va participar-hi activament com a membre de la Comissió preparatòria sobre els Sagraments —va assistir a totes les seves sessions. En morir Albareda, va

29. Miquel BATLLORI: *Galeria...*, pp. 191-192.

30. «Anselm-M. Albareda, prefecte de la Vaticana i historiador», dins *Galeria...*, pp. 130-135.

esdevenir el millor interlocutor de Batllori, en prolongades converses amicals «en les quals havíem parlat llargament dels temes acumulats a pressió».³¹

Higini Anglès (1888-1969), musicòleg i sacerdot, president des de 1947 del Pontifici Institut de Música Sacra, va publicar un gran nombre de treballs sobre el cançoner popular i sobre història de la música. Dins aquell nucli de quatre amics, era el de tarannà més tradicional. «El concili desorientà, de cop, mossèn Anglès. El postconcili l'abaté», n'ha escrit Miquel Batllori, en una bella recordança,³² en què destaca també les seves arrels pageses i la seva incapacitat per adaptar-se a l'ambient vaticà: «En vint-i-dos anys, no arribà a entendre mai *el món romà*. I potser *el món romà* tampoc no arribà mai a comprendre mossèn Higini.»

Juntament amb aquest petit nucli d'amistats, Miquel Batllori va establir també una bona relació amb altres catalans a Roma. En particular, cal esmentar Bartomeu M. Xiberta (1897-1967), a qui va conèixer a la Biblioteca Vaticana, poc després de la seva arribada a Itàlia. Xiberta, carmelita, historiador medievalista i teòleg, acabava de retornar de l'exili imposat per Mussolini el 1937. D'ell n'ha remarcat «la seva ferma catalanitat, mai no trontollant, i la seva franca i segura posició política davant l'Europa de la postguerra, passat ja un decenni des que havia hagut d'abandonar Roma, acusat i perseguit com a antifeixista.»³³

Podríem posar molts exemples de la bona acollida que el pare Batllori ha donat sempre als estudiants catalans que han anat a Roma.

Ens limitarem, però, a remarcar el seu paper protagonista en la fun-

31. «Manuel Bonet», dins *Galeria...*, pp. 190-197.

32. «Mossèn Higini Anglès, home d'Església», dins *Miquel Batllori. Temes...* (cit. *supra*, p. 51, nota 31), pp. 172-173.

33. Miquel BATLLORI: *Galeria...*, p. 88.

dació de l'Associazione Italiana di Studi Catalani (1976), una entitat erudita, d'estudiosos catalans residents a Itàlia i de catalanofils italians. Juntament amb Batllori, han estat membres molt actius de l'entitat intel·lectuals com Giuseppe E. Sansone, Giuseppe Tavani, Alberto Boscolo, Giuseppe Grilli i Jordi Carbonell.

Les noves recerques

En el període romà, Batllori amplia les recerques ja iniciades en els anys anteriors: els jesuïtes del XVIII, la influència de la cultura medieval catalana a Europa i el Concili de Trento. Juntament amb aquests àmbits d'estudi, n'inicia d'altres de gran interès. Esmentem-ne alguns dels més importants, per ordre cronològic, d'acord amb la data en què els emprèn: Gracián, els jesuïtes a Amèrica i la independència de l'Amèrica llatina, la família Borja, sant Ignasi, i les relacions Església-Estat durant la II República. La valoració dels seus treballs i de les principals aportacions per a cada una d'aquestes temàtiques apareix en un altre capítol. Aquí ens interessa sobretot la implicació d'aquestes recerques en la seva biografia i els motius que van dur-lo a iniciar-les.³⁴

La investigació sobre Gracián s'inicia el 1947, quan Batllori acaba d'aterrar a Roma. Batllori utilitza fonamentalment la documentació de l'Arxiu Romà dels jesuïtes, que complementarà amb altres fons als arxius de Perpinyà i del Regne de València, i a la Biblioteca Nacional i a l'Acadèmia de la Història de Madrid. Com hem vist, el seu primer treball sobre el jesuïta aragonès s'edita el 1949; un any abans, però, ja

34. Una bibliografia exhaustiva dels treballs de Miquel Batllori publicats fins al 1982 ha estat elaborada per Mario COLPO: «Bibliografia di Miquel Batllori, 1928-1979. Complementi 1979-1982», dins: *Studia Historica et philologica in honorem M. Batllori*. Roma, 1984, pp. 869-940.

havia publicat una petita nota als *Quaderni Ibero-Americani* de Torí, intitolada «Gracián, jesuïta barroco», que conté ja alguns dels eixos de la seva investigació.

Les fites més emblemàtiques d'aquesta recerca són el recull de treballs *Gracián y el Barroco*, editat a Roma el 1958, i el pròleg —redactat conjuntament amb Ceferino Peralta— al primer volum de les *Obras completas* de Gracián, publicades a la «Biblioteca de Autores Españoles» el 1969.³⁵

L'interès de Batllori per Gracián com a autor literari data, com hem vist, dels temps universitaris. Són, efectivament, els anys en què la *Generación del 27*, cronològicament coetània,³⁶ vindica les grans figures de la literatura barroca en llengua castellana.

Però l'interès humà per Gracián, entès com a jesuïta díscol i contestatari, s'aferma durant els anys de la Guerra Civil i de la primera postguerra, i té un innegable caràcter empàtic. El mateix Batllori ho ha explicat ben clarament: «Aquest interès em va augmentar quan vaig ésser ja jesuïta perquè, per les meves actituds crítiques, jo era considerat com una espècie de rèprobe que seguia les passes de Gracián; i tant se'm va dir que seguia Gracián —què més voldria jo que assemblar-me-li!—, que m'interessà, com a historiador, veure com s'havia forjat aquell home.»³⁷

Els estudis americanistes de Batllori s'inicien arran del seu primer viatge al nou continent, els anys 1949-1950. El periple va ser projectat en el context de la redacció de la *Biblioteca* d'Uriarte-Lecina i va durar

35. Ambdós textos, juntament amb altres articles de gran interès, han estat recollits al volum VII de l'Obra completa de Miquel Batllori, intitolat: *Baltasar Gracián i el Barroc*.

36. «El padre Batllori [...] se considera y con razón miembro de la llamada Generación del 27» (Alberto BLECUA: «Los estudios sobre Gracián y sobre el Barroco», dins *Jornades...*, p. 54).

37. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 68.

un any. «Les escales d'aquell primer viatge d'anada», ha recordat Miquel Batllori, «foren: Cuba, Brasil, Argentina, Uruguai, Argentina, Paraguai, Argentina de nou, Xile, Perú, Bolívia, Equador, Colòmbia, Veneçuela, novament Cuba, Amèrica Central, Mèxic, els Estats Units, d'oest a est, i Canadà.»³⁸

A Buenos Aires, en ser nomenat soci corresponent de l'Academia Nacional de la Historia de l'Argentina, hi llegeix el discurs *América en el pensamiento de los jesuitas expulsos* (20-VIII-1949). Un any després, escriu per a l'*Archivum Historicum* un interessant i molt actualitzat «Boletín de publicaciones hispanoamericanas». El 1952 publica a *Razón y Fe* l'article «El mito de la intervención de los jesuitas en la independencia hispanoamericana», anticipació de l'obra *El abate Viscardo: Historia y mito de la intervención de los jesuitas en la independencia de Hispanoamérica* (Caracas, 1953).

La dedicació als temes americans augmenta a la mort de Pedro de Leturia (1955), que havia endegat un important aplec documental sobre les relacions de la Santa Seu amb l'Amèrica Hispana abans i després de la independència. Pius XII va encarregar al rector de la Universitat Gregoriana, Pedro Abellán, que Batllori es fes càrrec de la conclusió d'aquest treball.³⁹

S'inicia així una nova línia d'investigació, centrada en els anys de la guerra i postguerra de la independència, i especialment en el paper que va jugar-hi la Santa Seu —per bé que, com passa sempre amb Batllori, té altres derivacions, que el duen cronològicament fins i tot a l'Europa del Predescobriment. Com és fàcil de copsar, el nucli central d'aquestes recerques assenyalava importants punts de continuïtat amb els estu-

38. *Miquel Batllori. Records...*

39. Josep M. BENÍTEZ I RIERA: Pròleg al volum X de l'Obra Completa de Miquel Batllori, p. XI.

dis sobre els jesuïtes expulsats, però disposa d'una gran entitat pròpia, que n'exigeix una anàlisi independent. L'interès per la família Borja no és gaire posterior. Ja al V Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, celebrat a Saragossa l'octubre de 1952, Batllori hi va presentar una importantíssima ponència: *La correspondència d'Alexandre VI amb els seus familiars i amb els Reis Catòlics*; un mes abans, en una data tan emblemàtica com l'Onze de Setembre, n'havia donat un breu tast a la llibreria Catalònia, regentada per Josep M. Cruzet —aleshores anomenada, sisplau per força, Casa del Libro.⁴⁰ Tot i que les actes d'aquell congrés no van aparèixer fins tres anys més tard, l'impacte immediat de l'estudi de Batllori es pot mesurar per les recensions aparegudes en diverses revistes especialitzades i per les conferències que va dictar sobre el tema abans de l'edició del text —en particular, cal esmentar la impartida a la Maison d'Espagne de París el gener de 1953, sota el títol *Alejandro VI según su nueva documentación familiar*. S'iniciava així una profitosa línia de recerca que haurà de tenir en l'edició crítica de l'*Epistolari* dels Borja la seva culminació.⁴¹

Entre els motius que van pesar en l'inici d'aquesta recerca, el mateix Miquel Batllori ha esmentat l'interès per la figura de sant Francesc de Borja (no oblidem que Batllori havia fet el noviciat al palau ducal de Gandia); i el fet que una línia de la seva família hi tenia alguns lligams d'afinitat.⁴² Però l'esperó decisiu va ser la fascinació que li produí el

40. Miquel BATLLORI: *Galeria...*, p. 212.

41. Els estudis sobre els Borja ocupen el volum IV de l'Obra completa de Batllori. Una interessant valoració a: Marià CABONELL: «Miquel Batllori i la història de la família Borja», dins Josep SOLERVICENS (ed.): *Miquel Batllori, historiador humanista*, pp. 45-50. Un primer tast de l'epistolari dels Borja ha estat publicat, amb pròleg de Modest PRATS: *De València a Roma. Cartes triades dels Borja*. Barcelona, 1998.

42. «M'havien interessat, per tant, el personatge i també certs lligams de parentiu amb la meua família, que després resultaren ésser només d'afinitat.» (Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 51)

descobriments de la documentació catalana dels Borja a l'Arxiu Vaticà: vuit volums d'epístoles i altres escriptures privades, la majoria datades els anys 1493 i 1494. Com ha assenyalat Batllori, no era una documentació del tot desconeguda, però fins aleshores havia estat clarament infrautilitzada, especialment per raons lingüístiques: «la gent s'espanta davant de tants documents catalans que creen dificultats àdhuc als més fins paleògrafs vaticans.»⁴³

Tot i que la producció de Batllori sobre sant Ignasi de Loiola no és excessiva,⁴⁴ la seva reflexió sobre el fundador dels jesuïtes té un punt d'inflexió el 1956, quart centenari de la seva mort. Aleshores, a banda de les tasques com a director de l'*Archivum Historicum*, va preparar diverses conferències llegides a Munic, Londres, París, Lovaina i Barcelona. Els estudis ignasians de Batllori s'han centrat en la ubicació del personatge en el difícil binomi medievalitat-Renaixement⁴⁵ i, especialment, en la seva doctrina pedagògica, d'una innegable modernitat per al seu temps. En aquesta línia, ha estudiat també les finances i el funcionament d'alguns dels col·legis jesuítics més representatius.

L'edició de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, per als anys 1931-1936, ha constituït un projecte d'una gran envergadura: nou volums, mil tres-cents trenta-dos documents («sense comptar els documents publicats com a annexos [...] o citats parcialment en notes») o, el que és el

43. *Ibidem*, pp. 51-52.

44. Ell mateix ho ha justificat: «Ja hi ha prou jesuïtes que l'estudien constantment.» (*Ibidem*, p. 47)

45. Cal remarcar, pel seu notable interès a casa nostra, el treball «Sobre l'humanisme a Barcelona durant els estudis de sant Ignasi: 1524-1526. Nebrija i Erasme». Va ser publicat originàriament als *Quaderns Ibero-Americani*, 3 (Torí, 1955-59), p. 214-231. Posteriorment va ser reeditat, en versió escurçada i sense notes, a *Vuit segles...* L'article íntegre ha estat publicat a l'*Obra Completa*, vol. V, pp. 145-169.

mateix, «quatre mil espesses pàgines que contenen una elevada proporció de lletra menuda.»⁴⁶

L'oferiment va provenir de l'abat de Montserrat, Cassià M. Just, a petició dels nebots del cardenal, i Batllori va acceptar-lo «per una espècie d'obligació de consciència».⁴⁷ El projecte es va materialitzar durant els anys 1968-1991. En aquell període, tots els estius, Batllori es tancà al monestir de Montserrat i, des de la Sala Cambó de la seva biblioteca, va realitzar aquella tasca ingent. L'ajudà el navarrès Víctor Manuel Arbeloa, sacerdot i alhora dirigent socialista.

El seu projecte era clar: «no es tractava d'escriure una biografia del cardenal Vidal i Barraquer, sinó de posar una base segura per a una història de les relacions entre l'Església i la Segona República.»⁴⁸

Viatges i coneixences

«Jo he aguantat tants anys a Roma sortint-ne molt sovint a escampar la boira», confessava Miquel Batllori en una entrevista recent.⁴⁹ Temps enrere, el 1972, en una entrevista inicialment publicada a *Serra d'Or*, s'exclamava: «Com que la gent només em veu quan viatjo —i tinc diverses obligacions en aquest ordre, com a director d'una revis-

46. Hilari RAGUER: «El pare Miquel Batllori i la història contemporània», dins *Jornades...*, p. 66. L'*Arxiu Vidal i Barraquer* abasta també els anys anteriors, inclosos els de la dictadura de Primo de Rivera; i els posteriors, amb la guerra civil i la postguerra. Tanmateix, Batllori va deixar clar des de bon començament que no volia encarregar-se del període posterior al 18 de juliol de 1936 i, per raons de coherència metodològica, va optar per iniciar-lo el 14 d'abril de 1931. Josep Massot i Muntaner m'ha remarcat, en nota privada, l'interès de l'aleshores pare prior de Montserrat, pare Maur Boix, en l'edició dels documents

47. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*p. 121.

48. *Ibidem*, p. 126.

49. Montserrat SINTAS: «Miquel Batllori...», entrevista publicada a *El Temps*, 765 (15 de febrer de 1999), p. 39.

ta internacional d'investigació, com a conferenciant i assistent a congressos— es pensen que viatge de cap a cap d'any.»⁵⁰

Malgrat el «mínim de nou mesos de residència a Roma» cada any, Batllori té un currículum viatger força impressionant. Destaquen, d'una banda, les seves estades a Amèrica, on realitzà una important tasca de recerca i difusió dels seus treballs; i, d'altra banda, els seus periples per Europa, amb motiu de l'assistència a congressos, de la lectura de conferències o, simplement, de la investigació en arxius (tot i que sovint aquestes tasques s'han hagut de compatibilitzar en una agenda sempre plena).

Com ja hem vist, el primer viatge a les dues Amèriques es realitza els anys 1949-50. En seguiran d'altres:⁵¹ 1957, 1960 (en ocasió del III Congrés Internacional d'Història d'Amèrica celebrat a Buenos Aires), 1966 (IV Congrés, a la mateixa capital), 1971 (V Congrés, a Lima), 1974-75, 1975 (en dues ocasions, una de les quals per assistir al XIV Congrés Internacional de Ciències Històriques, celebrat a San Francisco), 1978 i 1983 (anys del bicentenari de la naixença de Simón Bolívar i de José de San Martín, respectivament).

Pel fet de ser numerari de la Real Academia de la Historia, Batllori havia esdevingut membre corresponent de totes les acadèmies de la història de l'Amèrica Hispana. Però els viatges al nou continent no només li permeteren establir una ferma relació amb els seus historiadors. Miquel Batllori també els va aprofitar per contactar amb molts catalans i espanyols que vivien a la diàspora. De vegades, es tractava de refer velles amistats dels temps d'estudiant universitari. Aquesta actitud, que ara ens pot semblar ben normal, no era aleshores gaire freqüent. Com el mateix Batllori ha recordat, «molta gent, bé per

50. Baltasar PORCEL: *Grans catalans...*, p. 263.

51. Seguim el «Currículum vitae de M. Batllori» publicat dins *Studia Historica et philologica...*, pp. 867-868.

estúpida malignitat, bé per maligna estupidesa, no volien tractar amb els republicans exiliats; o bé perquè se'ls miraven com a dimonis encarnats, o bé per por a tenir dificultats amb les ambaixades.»⁵²

Entre les velles amistats retrobades, podem esmentar l'exemple del geògraf Marc-Aureli Vila, aleshores establert a Caracas, a qui Batllori visità el 1949. El mateix Vila ens ha deixat un record emotiu d'aquella conversa,⁵³ en què traspuà la nostàlgia i el respecte mutu per «unes vides viscudes intensament, de forma del tot diferent i riques en contingut.» El geògraf hi apunta un detall de la trobada, que ens permet copsar les inquietuds polítiques de Batllori en aquells anys immediatament posteriors a la Segona Guerra Mundial: «Enmig de la conversa de records em féu una pregunta ben directa: ¿com creus que veurien els catalans a l'exili el restabliment de la monarquia a l'Estat espanyol en la persona de l'infant Joan de Borbó?».

A Caracas, Batllori retrobà també Pere Grases, que havia estat igualment company d'estudis. La trobada es va realitzar a la Universitat Catòlica Andrés Bello. «Naturalmente», ha explicat Grases, «el padre Batllori fue asiduo concurrente a mi hogar en Caracas, donde tuvimos prolongadas conversaciones sobre nuestros recuerdos personales, sobre la vida en América, y particularmente sobre las indagaciones a que en ese momento dedicaba su poderosa inteligencia y su preparación de historiador.»⁵⁴

L'amistat amb Grases ha perdurat al llarg del temps i s'ha concretat també en diversos projectes editorials. Grases va proporcionar-li els contactes per a l'edició del llibre *El abate Viscardo: historia y mito de la intervención de los jesuitas en la Independencia de Hispanoamérica*

52. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 17.

53. Marc-Aureli VILA: «Miquel Batllori...», dins *Miscel·lània...*, pp. 199-203.

54. «Hispanoamérica en la obra del padre Batllori», dins *Anthropos. Revista de documentación científica de la cultura*, 112 (Barcelona, set. 1990), p. 59.

(1953), la primera gran obra de Batllori de temàtica americanista. També va prologar l'aplec d'articles *Del descubrimiento a la independencia. Estudios sobre Iberoamérica y Filipinas*, publicat el 1979, amb motiu del setantè aniversari del nostre autor. Anys més tard, per indicació de Batllori, Grases va participar en la Comissió creada per la Generalitat de Catalunya per a la celebració del cinquè centenari del descobriment.

A Amèrica del Nord, Batllori conegué Josep Ferrater Mora, que havia estudiat a la Universitat de Barcelona alguns anys més tard que ell.⁵⁵ Hi mantindrà una amistat duradora, refermada en altres trobades als Estats Units i a Barcelona.

També al nou continent, Batllori va establir contacte amb Claudio Sánchez-Albornoz i Américo Castro, els dos historiadors que van protagonitzar una de les majors polèmiques historiogràfiques de la postguerra —d'arrels històriques, certament, però amb una tendència cap a l'essencialisme ben pròpia de la intel·lectualitat espanyola contemporània. La polèmica va migpartir el món cultural hispànic i, en aquell context enverinat, diu molt del tarannà de Batllori la seva capacitat per mantenir bones relacions amb els seus dos màxims exponents. Ell mateix ha remarcat aquesta excepcionalitat, assenyalant que va ser «potser l'únic que sostingué ensems una bona amistat»⁵⁶ amb els dos autors.

Amb Sánchez-Albornoz hi va establir contacte a Buenos Aires, on havia fundat la revista *Cuadernos de Historia de España*. A Américo Castro el va conèixer a Princeton, on exercia de catedràtic.

Sobre aquest historiador, Batllori ha explicat una anècdota personal que diu força del caràcter d'ambdós. En una conversa privada a casa del

55. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 10.

56. *Ibidem*, p. 17.

fi historiador valencià Llorens-Castillo, a Princeton, Miquel Batllori va desestimar la tesi de Castro sobre l'escassa presència hebraica en terres catalanes a l'edat mitjana, bo i afirmant que, a diferència de Castella, s'hi havia produït un important procés d'assimilació. «Quan li comentava tot això a Princeton, ell em preguntà: “¿Todos los jesuítas españoles piensan como usted?” Li vaig contestar: “Jo sóc un jesuïta català que visc a Roma”. “Eso es muy distinto”, va afegir tot d'una.»⁵⁷

Fóra excessiu i un bon punt extenuant per al lector esmentar tots els viatges europeus de Batllori. La geografia de les seves conferències abasta gairebé tots els estats del vell continent, fins i tot molts dels que es trobaven aleshores, en expressió de Churchill, a l'altra banda del teló d'acer —Batllori va impartir lliçons i va assistir a reunions d'historiadors a l'URSS, Polònia, Romania i a les antigues Txecoslovàquia i Iugoslàvia.

Ens limitarem, doncs, a ressenyar la seva participació en els congressos internacionals de ciències històriques, represos el 1950, després de la Segona Guerra Mundial. Miquel Batllori va assistir regularment a aquestes trobades, de periodicitat quinquennal, durant quaranta anys: París (IX Congrés, 1950), Roma (X, 1955), Estocolm (XI, 1960), Viena (XII, 1965), Moscou (XIII, 1970), San Francisco (XIV, 1975), Bucarest (XV, 1980), Stuttgart (XVI, 1985) i Madrid (XVII, 1990). A més, va ser membre del Bureau del Comitè Internacional de Ciències Històriques en el període 1970-1980 i dels Comitès nacionals d'Espanya (des de 1955) i de la Santa Seu (des de 1964).

57. *Ibidem*, p. 19. Batllori ha emprat aquest mateix recurs dialèctic en alguna altra ocasió. Ho va fer, si més no, amb el filòsof de la religió Jean Guitton, amb qui va tenir una forta relació durant els anys del Concili: «En Guitton un dia, al final d'una llarga conversa em va preguntar: “Els jesuïtes espanyols pensen tots com vostè?” I jo li vaig dir: “Miri, jo sóc un jesuïta català”. “Això és una mica diferent”, em va dir Guitton.» (Francesc VALLS: «Miquel Batllori...», entrevista publicada a *L'Avenç*, 234 (març de 1999), p. 48).

Roda el món i torna al Born

Però Batllori ha mantingut sempre un peu als països catalans. De Roma estant, va seguir-ne amb interès i amb esperança creixent l'evolució cultural i política. I les seves estades a Barcelona, València o Palma van ser freqüents. De vegades, per motius personals, com els dos seriosos tractaments a què va ser sotmès pels doctors Piulachs i Sarró el 1963 i el 1964,⁵⁸ o, en clau molt més agradable, com la visita a vells amics, companys i familiars. D'altres, en ocasió de l'assistència a congressos i reunions historiogràfiques.

El pare Batllori ha estat un assidu als congressos d'història de la Corona d'Aragó d'ençà de 1952. No ha descurat les seves obligacions com a membre corresponent de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, a les quals cal afegir les de membre d'honor de la Societat Arqueològica Lul·liana de Mallorca (des de 1948) i les de membre corresponent de l'Institut d'Estudis Catalans (nomenat el 9 de juny de 1951).⁵⁹

D'altra banda, va mantenir un contacte constant amb alguns dels seus mestres —com Jordi Rubió, mort el 1982— i condeixebles —especialment, amb Jaume Vicens, traspasat el 1960, en plena maduresa personal i intel·lectual.⁶⁰ Per iniciativa d'aquell, va participar, en els primers anys seixanta, en el Patronat pro premi Nobel a Josep Carner,

58. Baltasar PORCEL: *Grans catalans...*, p. 263.

59. Miquel COLL I ALENTORN: «Els vuitanta anys de Miquel Batllori», *Revista de Catalunya*, 34 (octubre de 1989), pp. 3-4.

60. El prehistoriador Eduard RIPOLL, aleshores estudiant, ha recordat les xerrades que el pare Batllori va donar als primers anys cinquanta «en les inoblidables vetllades que per als seus deixebles organitzava al seu domicili del carrer Santaló l'enyorat mestre Dr. Jaume Vicens Vives.» (*Discursos en el solemne acte d'investidura com a doctor honoris causa del Rvd. P. Miquel Batllori i Munné, S.I. Cervera*, 1993, p. 8).

juntament amb altres intel·lectuals, com Josep Vicenç Foix, Pere Quart, Salvador Espriu, Marià Manent i Joan Coromines ⁶¹

També va continuar vinculat al món editorial, sobretot a través de Josep M. de Casacuberta i de Josep M. Cruzet i, més tard, d'Edicions 62, Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Pel que fa a l'oposició política, com ha recordat, «llavors els qui més confiança em tenien eren els d'Unió Democràtica, tant en Coll i Alentorn com l'Anton Cañellas; em telefonaven, em venien a veure, i fins i tot em feien algunes consultes telefòniques a Roma.»⁶²

Fruit de la relació amb Cruzet, el 1958 va veure la llum el seu primer volum d'estudis de temàtica catalana publicat en aquesta llengua. Ens referim a *Vuit segles de cultura catalana a Europa. Assaigs dispersos*. L'obra, prologada per Jordi Rubió, conté catorze estudis, ordenats cronològicament, que abasten la majoria de temàtiques de recerca batlloriana: des dels autors medievals (Arnau de Vilanova i Ramon Llull) fins a Costa i Llobera i Rubén Darío, tot passant per l'Humanisme, Trento, Gracián, els jesuïtes del XVIII, etc. Tot i que la majoria d'articles eren adaptacions o traduccions de treballs ja publicats, la seva presentació en un únic volum va contribuir a oferir una imatge de conjunt de les investigacions de Batllori i va facilitar-ne la difusió en terres catalanes. La tria lingüística, en un context fortament hostil per a la nostra llengua, tenia també un contingut inequívoc.

Batllori va explicar, anys després, la intencionalitat i l'oportunitat d'aquell volum:⁶³ «Quan el 1957 havia estat elegit membre numerari de la Reial Acadèmia de la Història, de Madrid, com a historiador català i jesuïta tot ensems, no volia que ningú ho pogués mal interpre-

61. Valentí PUIG: «El premio Nobel catalán», dins *El País*, 22 d'agost de 1999.

62. *Miquel Batllori. Records...*

63. Miquel BATLLORI: *Galeria...*, p. 214.

tar com un trencament de la meua vida d'estudis de la cultura catalana. I vaig tenir especial interès a fer coincidir el meu ingrés en aquella corporació amb l'aparició d'un volum d'assais dispersos.»

L'obra s'esgotà a l'editorial Selecta en una setmana, i a les llibreries en pocs mesos. Això en va permetre una reedició acrescudada, el 1959, amb un epíleg de Gregorio Marañón —que recollia la seva intervenció en l'acte d'ingrés de Batllori a la Reial Acadèmia de la Història—, una tercera edició, el 1982, aquesta a Edicions 62, i, encara, una quarta (1995) al Cercle de Lectors, seguida d'una traducció al castellà (Círculo de Lectores, 1996).

Un èxit menor es va produir amb *Catalunya a l'època moderna: Recerques d'història cultural i religiosa*, editat a cura de Josep M. Benítez el 1971. El llibre, publicat per Edicions 62, era compost per 17 treballs, centrats en els segles XVI-XVIII.

Seguirien, encara, dues altres obres miscel·lànies cabdals, editades en català. D'una banda, *Galeria de personatges: de Benedetto Croce a Jaume Vicens i Vives*, publicada per l'editorial Vicens Vives el 1975, és un recull d'articles biogràfics, de temàtica cultural i historiogràfica, centrat en autors contemporanis; hi és present un fort contingut autobiogràfic, i també una reflexió madura sobre aspectes de filosofia i metodologia de la història. D'altra banda, *A través de la història i la cultura*, editat per Publicacions de l'Abadia de Montserrat, amb pròleg de Josep Massot i Muntaner (1979), reprenia les temàtiques dels volums miscel·lanis anteriors, amb treballs més recents de l'autor.

Fora ja de les dates límit d'aquest capítol, quant a la seva publicació en llibre miscel·lani —però no quant a la data original de la majoria de treballs—, cal esmentar també el volum *Orientacions i recerques. Segles XII-XX*, editat el 1983 conjuntament per Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, dins la col·lecció «Textos i estudis de la cultura catalana». Es tracta, com les anteriors, d'una obra ambiciosa,

que inclou dotze estudis, i constitueix el recull de major amplitud cronològica i temàtica.

D'altra banda, com ja hem assenyalat, les tasques d'edició de l'*Arxiu Vidal i Barraquer* van exigir que des de 1968 Miquel Batllori passés els estius a Montserrat. La convivència amb els monjos ha estat evocada per Josep Massot i Muntaner⁶⁴ («el pare Batllori s'ha convertit en una institució a l'hostatgeria del monestir»), en unes pàgines en què recorda detalls quotidians («un hostatger em deia que era tan elegant a primera hora del matí quan anava en pijama a dutxar-se com durant la resta del dia») i les seves conferències i xerrades a la comunitat.

Miquel Batllori ha mantingut també un contacte constant amb Madrid, per la consulta dels seus arxius i biblioteques i la relació amb intel·lectuals i institucions. Cal remarcar en aquest punt que, com ja ha estat dit, el 28 de juny de 1957 havia esdevingut membre numerari de la Reial Acadèmia de la Història. El seu discurs de recepció s'intitulava *Alejandro VI y la casa real de Aragón, 1492-1498*, i la resposta del seu bon amic Gregorio Marañón ha estat ja esmentada.

A banda dels estudis sobre Gracián, Batllori ha desenvolupat diversos temes d'història de les literatures hispàniques en alguns projectes editorials de gran importància. Esmentem, a tall d'exemple, el capítol «La literatura hispano-italiana del Setecientos» (1956), dins l'ambiciosa i, en molts sentits, heterodoxa *Historia general de las literaturas hispánicas*, dirigida pel seu condeixeble Guillem Díaz-Plaja. O, encara, el treball *Il pensiero della Rinascenza in Spagna e Portogallo* (Milà, 1964), escrit en col·laboració amb Ricardo García-Villoslada, per encàrrec de l'editor Carlo Marzorati.

En castellà va publicar, el 1966, l'aplec d'estudis *La cultura hispano-italiana de los jesuitas expulsos. Españoles-hispanoamericanos-filipi-*

64. «La trajectòria...», dins *Jornades sobre l'obra...*, p. 14.

nos, 1767-1815, editat per Gredos a requesta del seu amic Dámaso Alonso. El 1987 veia la llum *Humanismo y Renacimiento. Estudios hispano-europeos*, amb un pròleg de Ricardo García Cárcel.

Així doncs, mentre Batllori va esdevenir un intel·lectual força conegut als països catalans ja durant el decenni dels seixanta, fins i tot per a un públic no especialitzat; Espanya endins el seu ressò s'estengué aleshores sobretot entre alguns cercles erudits.

4. Temps de recopilació i d'homenatges

El capítol s'inicia als setanta anys de Miquel Batllori. Amb la vellesa, l'infant i fins i tot el jove fràgil i malaltís d'altre temps esdevé sobtadament robust. Molts dels seus companys i amics de la universitat, dels anys d'estudi com a jesuïta i àdhuc del període romà han anat abandonant-lo. Però ell es manté incòlume, amb el cap serè i una curiositat i un rigor intel·lectuals certament juvenívols.

A poc a poc, de primer de manera gairebé imperceptible, Roma va perdent protagonisme davant la *patria Barcino*. Ja no són només les estades d'estiu a Montserrat, iniciades el 1968. Miquel Batllori s'hostatja llargues temporades a la residència dels jesuïtes del carrer de Rosselló, cantonada amb Balmes de Barcelona, i algun estiu a Sant Cugat del Vallès. Després, les canviarà per la residència de la Companyia al carrer de Llúria —o de Lloria—, de ressons d'infantesa, cantonada amb Casp, en el mateix complex on ell va estudiar el batxillerat: un espai més cèntric i més avinent per a les seves noves tasques. Aquí passa els seus darrers anys, des de la primavera del 1997.

Són temps d'homenatges, que assoleixen els punts d'inflexió amb les xifres rodones: amb motiu dels seus setanta, setanta-cinc i vuitanta anys, i, ara fa ben poc, dels noranta. Batllori accepta aquests actes amb resignació, com un deure envers la gent que l'estima i el país que

es va reconstruint, i, potser, amb un punt d'ironia, no absenta d'alguna dosi de sàvia complaença.

Però Batllori no abandona el treball intel·lectual. Els darrers anys, s'ha concentrat en allò que entén que són les seves tasques pendents. D'una banda, el projecte de publicar l'Obra Completa, instigat per l'editor valencià Eliseu Climent, el fascina fins al punt d'emprendre la tasca ciclòpia de revisió i reordenació de tots els seus articles i treballs, que han de completar dinou volums de dimensions considerables, d'entre 300 i més de 600 pàgines. D'una altra banda, l'edició de *l'Epistolari dels Borja*, vell compromís editorial contret amb Barcino, omple moltes de les seves hores de treball.

Homenatges i balanços d'una obra

Retrocedim lleugerament en el temps per encarar els primers homenatges universitaris al nostre biografiat. Ens situem, en concret, al 19 d'abril de 1975, quan, al Paranimf de la Universitat de València, Miquel Batllori, amb vot unànim i a presentació del professor Juan Manuel Cuenca Toribio, va ser proclamat doctor honoris causa a proposta de la Facultat de Filosofia i Lletres (Secció d'Història). El professor Cuenca s'encarregà del discurs de salutació, en el que constitueix la primera reflexió de conjunt sobre l'obra batlloriana.¹ Batllori hi llegí el discurs *Algunos momentos de expansión de la historia y cultura valencianas*, que més tard seria publicat en català al volum miscel·lani

1. «Discurso de presentación», dins Miquel BATLLORI: *Algunos momentos de expansión de la historia y cultura valencianas: Discurso leído en el acto de su investidura de Doctor honoris causa por la Facultad de Filosofía y Letras*. València, 1975, pp. 7-13. Ha estat parcialment reeditat a «Informes y bibliografía temática. Miquel Batllori», p. II, dins el número monogràfic «Miquel Batllori. Una historiografia puntual de la cultura occidental», *Anthropos*, 112 (set. 1990).

A través de la història i la cultura (1979). En ell repassa alguns dels seus grans eixos d'investigació: Arnau de Vilanova, els Borja, l'humanisme valencià i el *Tirant*, Joan-Lluís Vives, els Maians i els jesuïtes procedents de València a la Itàlia del segle XVIII.

Tres anys més tard, el 31 de maig de 1978, la Facultat de Teologia de Barcelona va oferir el doctorat honoris causa a Miquel Batllori i al canonge arxiver de la catedral de Vic, Eduard Junyent. L'acte s'esdevingué a la seu teològica de Sant Cugat. El seu deixeble, Joan Bada, hi va llegir una *Salutatio*, que ressegueix alguns dels aspectes més destacats de la vida i l'obra de Batllori.² Aquest va respondre amb unes *Reflexions sobre la cultura catalana del Renaixement i del Barroc*, reeditades també en el volum miscel·lani de 1979.

A partir d'aquesta data, amb motiu dels setanta anys de Miquel Batllori, els homenatges van esdevenir més i més nombrosos. A Caracas, per iniciativa de José del Rey Fajardo, la Universitat Catòlica Andrés Bello li publicà el recull d'articles *Del Descubrimiento a la Independencia: estudios sobre Iberoamérica y Filipinas*, amb un pròleg de Pere Grases intítulat «Miguel Batllori, o la sabia pulcritud».

Però la iniciativa més important partí de Roma, on l'Instituto Español de Cultura va publicar el volum *Studia Historica et Philologica in Honorem M. Batllori* (editat finalment el 1984, coincidint amb el seu setanta-cinquè aniversari). La comissió d'honor de l'esdeveniment era formada per l'ambaixador d'Espanya a Itàlia, Jorge de Esteban; el president de la Reial Acadèmia de la Història, Diego Angulo Iñiguez; i el president de l'Institut d'Estudis Catalans, Joan Ainaud de Lasarte. Van participar-hi un gran nombre d'especialistes, tant del

2. Va ser publicada a *Facultat de Teologia de Barcelona, Xè Aniversari: concessió del doctorat honoris causa als Rvd. P. Miquel Batllori i Munné S.I. i Rvd. Mons. Eduard Junyent i Subirà*. Barcelona, Sant Cugat del Vallès, Facultat de Teologia, 1978, pp. 5-12.

camp de la Història com de la Filologia. Tanquen la miscel·lània d'homenatge un *Currículum vitae* de Miquel Batllori i una exhaustiva bibliografia, per al període 1928-1979 (amb uns *Complementi* que abasten fins al 1982), elaborada per Mario Colpo; durant anys, ha estat la millor referència per al coneixement dels estudis batllorians.

Aquesta obra es complementà amb la dedicatòria del volum LIII (1984) de la revista *Archivum Historicum Societatis Iesu*, que, com hem vist, el pare Batllori havia dirigit durant molts anys. El volum, amb contribucions provinents sobretot d'Europa i d'ambdues Amèriques, conté una exhaustiva *Bibliografia relativa alla Compagnia di Gesù*.

A la manera italiana, en entrar en el seu vuitantè aniversari, l'octubre de 1988, l'Associazione Italiana di Studi Catalani, presidida pel professor Giuseppe Grilli, li organitzà al napolità Castello dell'Ovo, de tants ressos lul·lians, un congrés sobre *Ramon Llull, il lullismo internazionale, l'Italia*, les actes del qual foren publicades a Nàpols mateix, el 1992, per l'Istituto Universitario Orientale.

En aquella mateixa escaïença, però ja l'any 1990, l'Associació Catalans a Roma va organitzar unes *Conferències en honor de Miquel Batllori* (10 i 17 de maig), inaugurades sota la presidència del conseller català de cultura, Joan Guitart. Es tracta de la primera ocasió en què l'obra del pare Batllori va ser analitzada de manera global per diversos especialistes. El jesuïta català Josep M. Benítez i Riera dissertà sobre «La trajectòria vital i intel·lectual del pare Batllori», un text que, com el lector haurà comprovat, hem utilitzat repetidament en aquesta biografia. Giuseppe Tavani escriví sobre «Il contributo di Miquel Batllori alla medievalistica catalana». Francesca Cantú es va referir a «Gli studi americani del padre M. Batllori». Finalment, José Luis Gotor parlà sobre «El padre Batllori, hispanista».

Les conferències van ser publicades a Barcelona pel Departament

de Cultura de la Generalitat de Catalunya amb el títol *Miscel·lània entorn de l'obra del pare Miquel Batllori* (1991). El volum, presentat pel president Jordi Pujol, es completa amb nombroses adhesions d'amics i companys de l'intel·lectual, procedents dels camps de la història, la filologia i la literatura.

També amb motiu del vuitantè aniversari, la *Revista de Catalunya* va retre homenatge a Batllori, amb articles de Miquel Coll i Alentorn, Josep Massot i Muntaner i Antoni Mestre (núm. 34, octubre de 1989). Massot introduïa en el seu article una vindicació que aviat seria assolida: «gosem expressar la nostra estranyesa pel fet que fins ara el pare Batllori no hagi estat proposat per a un Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, que mereix com ningú i més que moltíssims d'altres candidats.»³

Al setembre de 1990, Ramon Gabarrós, director de la revista barcelonina *Anthropos*, va dur a terme un ambiciós projecte de difusió de l'obra de Miquel Batllori en el món cultural hispànic. Li dedicà un número sencer (el 112) i una de les seves molt completes *Antologías temáticas* (la 23), que aplega textos batllorians en català, castellà, italià, francès i alemany sota el títol *Miquel Batllori. Temas de varia historia*. La revista recull articles d'un gran nombre d'especialistes —Albert Hauf, Ricardo García Cárcel, Josep M. Benítez, Pere Grases i Albert Balcells, entre altres— i també alguns apartats de gran utilitat —cronologia, bibliografia i una «entrevista acumulativa», formada per la superposi-

3. Josep MASSOT I MUNTANER: «Miquel Batllori, català i historiador universal», pp. 5-7. El Premi d'Honor li va ser concedit, com veurem, l'any següent. Com el mateix Massot ens ha explicat, «l'article tenia per objecte, aprofitant un aniversari de Batllori, ajudar els membres del jurat del Premi d'Honor que des de feia temps el proposaven sense èxit: n'hi havia que deien que escrivia en castellà i no sabien veure la importància per a Catalunya. Em consta que l'article fou llegit per Antoni Ferrando a la reunió següent i va fer un efecte instantani.»

ció de diversos fragments d'entrevistes publicades en altres mitjans, completades i conjuminades per Susanna Borràs i Alomar, reneboda de Batllori, i ara professora universitària de ciències polítiques a Dinamarca.

El 1992, la Universitat de Girona li brindà una oportunitat d'or per fer un balanç de la seva pròpia obra davant un públic eminentment jove. Josep-Maria Terricabras, regent de la càtedra Ferrater Mora de pensament contemporani d'aquesta universitat, instituïda pel filòsof i amic de Batllori, el va convidar a impartir unes sessions sobre les seves recerques. Van ser cinc «converses» o, més exactament, conferències seguides de debat, realitzades de l'1 al 5 de juny. El prestigi d'aquesta càtedra ve avalat pels noms que ha acollit: el mateix Ferrater, Paul Ricœur, Willard Quine, Adam Schaff, Noam Chomsky i el matemàtic Lluís Santaló són algunes de les personalitats que l'havien precedit, tots a proposta del mateix Ferrater i Mora.

Al llarg de les cinc sessions, centrades en els grans períodes i en les principals temàtiques històrico-culturals que ha estudiat, Batllori combinà hàbilment els elements biogràfics i les principals conclusions de les seves recerques. El resultat va ser publicat en forma de llibre, a cura de la professora Carla Carreras: *De l'Edat Mitjana als temps moderns i contemporanis. Cinc converses sobre els meus escrits* (1994), i reeditat, l'any següent, en castellà. Tot i la brevetat —143 pàgines—, es tracta d'un text essencial per entendre l'obra de Batllori i situar-la en el seu context històric i biogràfic. Pot esdevenir, d'altra banda, un bon trampolí per iniciar-se en els seus treballs. Com el lector haurà comprovat, és una obra que hem seguit amb atenció en algunes de les pàgines precedents.

El 1993 Miquel Batllori va ser investit doctor honoris causa per la Universidad Nacional de Educación a Distancia, a proposta de la Facultat de Geografia i Història. L'acte se celebrà al centre de la UNED a Cervera, de tanta transcendència en els treballs d'Ignasi Casanovas i de

Miquel Batllori. Per a Casanovas foren, doncs, els primers mots de Batllori en el seu discurs de recepció, intítulat *Les borles del doctorat a la Universitat de Cervera*. La presentació del nostre biografiat va córrer a càrrec del prehistoriador Eduard Ripoll, llavors catedràtic de la UNED i ara president de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.⁴

I encara, un any després, va ser investit doctor honoris causa per la Universitat de les Illes Balears. Miquel Batllori hi llegí un record dels escriptors i intel·lectuals mallorquins de la postguerra, construït en gran part a partir d'observacions personals; aquest text es troba en imminent curs de publicació.⁵

Des de 1993 s'inicià la publicació de l'Obra Completa de Batllori. L'aparició dels primers volums facilitava —i, gairebé diríem, exigia— una revisió global dels seus treballs i de les seves principals aportacions, per primera vegada aplegats temàticament. Per aquest motiu, els actes d'homenatge realitzats des d'aleshores han pres la forma de jornades de treball o conferències, en què diversos especialistes han assajat una visió de conjunt de les seves diverses línies d'estudi.

Cal esmentar, en aquest sentit, les *Jornades sobre l'Obra de Miquel Batllori* organitzades per la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans els dies 3 i 4 de març de 1997. En elles es van donar cita diversos especialistes i amics: Albert Balcells, Josep Massot i Muntaner («La trajectòria vital de Miquel Batllori»), Joaquim Molas («Miquel Batllori: notes sobre (o per a) una imatge»), Albert Hauf («Els estudis medievals de Miquel Batllori»), Eulàlia Duran («Els estudis sobre el Renaixement»), Alberto Blecu («Los estudios sobre

4. *Discursos en el solemne acte d'investidura com a Doctor Honoris Causa del Rvd. P. Miquel Batllori i Munné, S.I.* Cervera, 1993.

5. Josep MASSOT I MUNTANER: «Miquel Batllori i la història contemporània», dins Josep Solervicens (ed.): *Miquel Batllori, historiador humanista*, p. 74.

Gracián y el Barroco»), Antoni Mestre («Aportacions de Batllori al coneixement del Set-cents») i Hilari Ragner («El pare Miquel Batllori i la història contemporània»).

En una línia semblant, cal esmentar també el cicle de conferències *Miquel Batllori, historiador humanista*, organitzat per la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i la Fundació Caixa de Sabadell, que es realitzà en la històrica seu de l'entitat barcelonina durant els mesos de febrer i març de 1998. En l'acte inaugural, Miquel Batllori va ser nomenat membre honorífic de l'Acadèmia.

El cicle era coordinat per Josep Solervicens, coordinador també de l'edició de l'Obra Completa, i comptà amb la col·laboració de diversos especialistes: Martí de Riquer («Epistolari dels Borja»), Josep Romeu i Figueras («Miquel Batllori, medievalista»), Marià Carbonell («Miquel Batllori i la història de la família Borja»), Joan Bada («Miquel Batllori i la història de l'Església del Concili de Trento al segle XIX») i Josep Massot i Muntaner («Miquel Batllori i la història contemporània»). El nostre biografiat no es perdé cap sessió i redactà una «Cloenda del cicle», en què aprofundí en alguns dels aspectes tractats.

D'altra banda, el pare Batllori ha dictat en els darrers temps (1998-99) uns *Records de quasi un segle* a les historiadores Cristina Gatell i Glòria Soler, just ara publicats als Quaderns Crema de Jaume Vallcorba.

Juntament amb els homenatges més pròpiament acadèmics, hem d'esmentar també els diversos premis que li han estat concedits en aquests anys: Lletra d'Or (1980, per *A través de la història i la cultura*); Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya (1982); Gran Cruz de Alfonso X el Sabio (1984); Medalla d'Or de la Generalitat de Catalunya (1985); Premio Nacional de Historia de España (1988, per *Humanismo y Renacimiento. Estudios Hispanoeuropeos*); Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (1990); premi Lluís Guarner de la Generalitat Valenciana (1991); Medalla d'Or de la Ciutat de Barcelona

per la investigació (1992); Premi Príncipe de Asturias de Ciencias Sociales (1995, *ex aequo* amb Joaquim Veríssimo Serrão, president de l'Academia Portuguesa da História); Österreichisches Ehrenkreuz für Wissenschaft und Kunst (1997), Premi Fundació Catalana per a la Recerca (1998, *ex aequo* amb Francesc Serra i Mestres); i Medalla d'Or del Govern Balear (1998).

La trajectòria intel·lectual. L'Obra Completa i altres treballs

Al llarg del decenni dels vuitanta, Batllori va viure a cavall de Roma, Barcelona i Madrid. En aquesta ciutat, va assistir força regularment a les sessions de treball de l'Acadèmia de la Història, que se celebren sempre en divendres. La seva participació va ser molt activa i es concretà en la presentació de diversos informes: «Estado actual de la investigación sobre Ramón Lull y la cultura árabe» (1982), «Historia y leyenda en la muerte de Ramon Lull» (1983), «Jaume Vicens i Vives 1960-1985» (1986), «José Antonio Maravall» (sessió necrològica, 1987), «El problema del pre-Renacimiento español» (1987), «Tanucci y Carlos III» (1988), «El extrañamiento de los jesuitas por Carlos III: del regalismo tradicional al jurisdiccionalismo antirromano» (1989) i «En el centenario del viaje de Croce a España, marzo-junio 1889» (1989).

A Barcelona, acceptà presidir la Comissió de Projecció Exterior de la Cultura Catalana, creada pel Departament de Cultura, i participà en la Trobada d'intel·lectuals castellans i catalans celebrada a Sitges el 1981. També participà en la comissió preparatòria dels actes del descobriment d'Amèrica (1992), sota els auspicis del Departament de la Presidència, regentat per Miquel Coll i Alentorn. A Roma va publicar el voluminós aplec d'estudis *Cultura e finanze: Studi sulla storia dei gesuiti da s. Ignazio al Vaticano II* (1983). Aquell any realitzà el seu

darrer viatge al nou continent. I paral·lelament, continuava l'edició de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, tasca que va concloure el 1991.

D'una altra banda, Miquel Batllori va assistir als congressos d'història moderna de Catalunya, convocats pel Departament d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona. Al primer (1984), hi llegí una interessant ponència intitolada *Temes i problemes de la història religiosa de Catalunya*. També assistí al Sisè Col·loqui de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, celebrat a Roma el 1982, en la cloenda del qual llegí un discurs sobre l'ús del català a les corts papals dels Borja. El 1985 Batllori fou nomenat membre d'honor de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes.

A la mateixa ciutat, al desembre de 1985, inicià l'any commemoratiu del bicentenari de la naixença de Simón Bolívar, com a president de la Societat Boliviana de Roma. El 1984 va assistir a les I Jornades d'Estudis Catalano-Americans, i hi llegí la relació «Catalunya i Amèrica: Antecedents, descobriment, període colomí». El 1990, en les IV Jornades, hi presentà el text «Els jesuïtes catalans exiliats per Carles III i la polèmica europea sobre Amèrica (1767-1814)».

Fóra excessiu, tanmateix, reconstruir la nòmina completa de les trobades d'estudiosos en què ha participat, durant aquests anys, a Barcelona, València, Palma, Madrid i encara en altres ciutats europees —Brusel·les, Roma, Nàpols, Càller, Berna, Estrasburg, Milà, Zuric, Chambéry, Sevilla, París, Palerm, Szeged (Hongria), l'Alguer, etc.

Encara molt recentment, el desembre de 1998, va assistir al Congrés Internacional Felip II i la Mediterrània, on llegí el report *Felip II i l'episcopat català*.

Des del 1992, però, el projecte que li roba més hores és l'edició de l'Obra Completa. La iniciativa va néixer, com tantes altres, de l'infatigable agitador cultural valencià Eliseu Climent i té en la seva editorial Tres i Quatre, de València, un ferm punt d'acollida. Per tirar-la

endavant, Climent va aconseguir el suport econòmic dels tres governs autònoms de les terres catalanes: la Generalitat de Catalunya, la Generalitat de València i el Govern Balear. Això suposava un consens, certament difícil —que diu molt en favor del prestigi del nostre biografiat—, entre tres forces polítiques de filosofia ben diferent: Convergència i Unió, al Principat, el PSPV-PSOE, al País Valencià, i el Partit Popular, a les Illes.

L'arribada al poder a la Comunitat Valenciana del Partit Popular, juntament amb Unió Valenciana (1995), dues forces que han fet de l'anticatalanisme i de la indignació cultural una de les seves principals banderes, significà el trencament del suport financer de la Generalitat de València. En canvi, alguns volums s'han beneficiat d'ajuts a l'edició per part de la Dirección General del Libro y Bibliotecas, del Ministeri de Cultura de l'Estat —en mans del mateix Partit Popular des de 1996—, tot i que la col·lecció no ha disposat d'un contracte estable ni homologable.⁶

L'Obra Completa del pare Batllori es realitza sota la direcció d'Eulàlia Duran i la coordinació editorial de Josep Solervicens, ambdós de la Universitat de Barcelona, en col·laboració amb el mateix Batllori, que dóna el darrer vist-i-plau a l'organització del material en volums temàtics i cura també de la revisió i de l'actualització dels textos.⁷

El resultat —en 19 volums, com hem dit— és una posada al dia d'un enorme esforç intel·lectual i vital. Ponències i treballs publicats en revistes i actes de congressos ben disperses es presenten conjunta-

6. No és exacte el que va publicar Empar MARCO, «La Generalitat Valenciana rectifica i ajudarà en l'obra completa de Batllori», *Avui*, 3 d'octubre de 1999.

7. Sobre la filosofia del projecte, vegeu Eulàlia DURAN: «L'Obra Completa del pare Miquel Batllori», *Serra d'Or*, 411 (maig de 1994), pp. 47 i ss. També són de gran interès les notes editorials que clouen cada un dels volums, redactades per Josep Solervicens.

ment, tot prenent una nova coherència temàtica. L'opció lingüística, a favor del català,⁸ aporta també un element d'uniformitat.

La publicació de l'Obra Completa s'inicià el 1993, amb el volum 2 (*Ramon Llull i el lul·lisme*), seguit, aquell mateix any, del volum 1 (*De l'Edat Mitjana*). L'any següent van aparèixer els volums 3 (*Arnau de Vilanova i l'arnaldisme*) i 4 (*La família Borja*). Des de llavors avança a un ritme de dos volums l'any, i a hores d'ara (desembre de 1999), n'han aparegut ja 13.

Paral·lelament a l'edició de l'Obra Completa, Batllori treballa en l'edició crítica de l'epistolari dels Borja. Com a primer tast d'aquest material, ha editat recentment el recull de lletres: *De València a Roma. Cartes triades dels Borja* (Quaderns Crema, 1997), amb introducció de Modest Prats.

Fer-ne noranta

L'u d'octubre de 1999, el pare Batllori va fer noranta anys. És probable que al matí, tot llegint la premsa de Barcelona, repassés amb deteniment l'entrevista que Josep M. Huertas li feia al suplement de Llibres d'*El Periódico*; o la que Víctor-M. Amela li dedicava a la contraportada de *La Vanguardia*; o, encara, l'article «Miquel Batllori, 90 anys» que l'autor d'aquesta biografia va publicar a les pàgines de Diàleg de l'*Avui*. El dia abans, el Quadern en català d'*El País* li havia dedicat un llarg article, signat per Cristina Gatell i Glòria Soler, en què es presentava en societat l'obra, en premsa, *Records de quasi un segle*; l'acompanyava una llarga nota de Josep Solervicens, coordinador de l'Obra Completa: «Per llegir Batllori».

8. «Només una part de notes crítiques puntuals i més especialitzades que figuren al final de cada volum aporta els seus escrits en el seu idioma original» (Eulàlia Duran: «L'Obra Completa...», vegeu nota anterior).

Al vespre, el poeta Valentí Gómez i Oliver, secretari de l'associació Catalans a Roma, va organitzar un acte a la residència d'investigadors del CSIC, al carrer d'Egipcíaques, que va reunir molts dels seus amics i col·laboradors.⁹

A la fi de l'acte, Batllori va pujar a l'escenari, ajudant-se amb el seu bastó. «Tothom em felicita i em diu “per molts anys”», va explicar. «Però, és clar, això als meus noranta anys és impossible. Prefereixo l'expressió, tan pagesa i mallorquina, de “bons i grossos”. Més encara quan, a Mallorca, sempre hi afegeixen: “i aquest, que no compti”.»

S'iniciava, així, un nou periple al voltant de l'aventura intel·lectual i vital de Batllori. El 6 d'octubre, el jesuïta va pronunciar la lliçó inaugural del curs acadèmic a la Universitat de València; la institució commemorava el seu cinquè centenari, amb l'assistència d'un devesall d'autoritats. Durant els mesos d'octubre i novembre es va realitzar també, a Barcelona, el cicle «Tres sessions sobre història cultural, ofertes al P. Miquel Batllori, S.I.», organitzades per la Fundació Enciclopèdia Catalana, la Fundació Rellu i la Província de Catalunya de la Companyia de Jesús. Les conferències van anar a càrrec de Martí de Riquer, Josep M. Benítez i Albert Balcells, i totes van comptar amb la participació activa del pare Batllori.

El cicle d'homenatges a Miquel Batllori, amb motiu del seu norantè aniversari, ha culminat amb un gran acte al Paranimf de la Universitat de Barcelona, el 14 de desembre, organitzat per l'Institut Joan Lluís Vives —que aplega totes les universitats dels Països Catalans. En l'acte acadèmic, Antoni Mestre i Eulàlia Duran glossen diferents aspectes de la personalitat i la trajectòria investigadora de l'homenatjat.

9. Una recensió molt completa de l'acte a: Josep MASSOT: «Homenaje a un sabio. Amigos del padre Miquel Batllori celebran con música, danza y poesía sus 90 años». *La Vanguardia*, 2 d'octubre de 1999.

En aquest punt de l'obra, en què cloem la biografia de Batllori —per endinsar-nos tot seguit en la seva aportació intel·lectual—, sigui'ns permès de desitjar-li també: «Bons i grossos» —que aquest any ja no compta.

5. L'obra

La publicació en marxa de l'Obra Completa facilita la tasca d'abordar, des d'una visió de conjunt, la ingent producció intel·lectual del pare Batllori. Així, com hem vist, diversos especialistes han reflexionat ja sobre les diferents temàtiques de recerca del nostre autor. D'una manera probablement no tan aprofundida, dediquem aquest capítol a presentar alguns dels eixos d'investigació de Batllori i algunes de les seves aportacions fonamentals.

A banda d'uns apartats introductoris, hem estructurat el capítol tot seguint l'ordenació realitzada o prevista en l'Obra Completa, per tal de facilitar-ne la consulta. Dins de cada bloc temàtic, destaquem les aportacions més significades i originals. Això no obstant, volem recordar també la importància de la tasca de Batllori com a editor de textos i reculls documentals, aspecte aquest només parcialment incorporat a l'Obra Completa; i, també, l'interès dels seus esplèndids butlletins bibliogràfics i ressenyes, que, si bé hi han estat incorporats —aquells, en la seva totalitat; aquestes, en gran part—, s'adrecen a un públic més especialitzat i no són, doncs, objecte de comentari en aquest treball.

Algunes consideracions generals

«El cas del pare Batllori és ja irrepètible». Ho afirmava Eulàlia Duran, directora de l'edició de l'Obra Completa, en unes jornades de debat realitzades el 1997.¹ Certament, els primers trets que sobresurten en l'obra de Batllori —aquells que poden ser observats a primer cop d'ull— són l'enorme dimensió i la gran diversitat de temàtiques.

Quant al primer aspecte, estrictament quantificable, l'obra de Batllori reflecteix una vida dedicada quasi íntegrament a la tasca intel·lectual, fins i tot en els moments més durs o professionalment més desavinents. També, una gran capacitat de treball, que situa Batllori molt per damunt de la mitjana.

Quant al segon, l'obra de Batllori és la d'un savi d'altre temps, capaç d'aprofundir en corrents i períodes diversos per extreure'n sempre aspectes rellevants i originals. Res a veure amb l'actual especialització universitària, que restringeix més i més els camps de treball, no ja durant una etapa biogràfica més o menys acotada, sinó fins i tot al llarg d'una vida. En aquest sentit, potser els referents més pròxims a Batllori són un mestre i un condeixeble: Jordi Rubió i Balaguer, home de grans i diversos horitzons culturals, i Jaume Vicens i Vives, que, malgrat la seva curta vida, va navegar amb habilitat i intel·lingència de l'edat mitjana a la contemporaneïtat, tot passant pels temps moderns, i de la història política a l'econòmica.

Aquesta diversitat, o dispersió temàtica, ve matisada, però, per la presència d'unes grans idees-eix, o conceptes inclusors, que de manera aproximada delimiten un àmbit de treball, certament extens. El

1. Eulàlia DURAN: «Els estudis sobre el Renaixement», dins *Jornades...*, p. 50. Una visió global sobre l'obra batlloriana, de gran interès: Joaquim MOLAS: «Miquel Batllori, notes...», dins *Jornades...*, pp. 23-32.

1972, en una entrevista amb Baltasar Porcel, el pare Batllori es referia a la seva obra, tot citant un comentari de Pierre Mesnard, en els termes següents: «tots els meus treballs giren entorn de Catalunya i dels jesuïtes, i jo crec que, realment, aquesta dispersió aparent que apareix en la meua obra es cabdella en aquesta doble problemàtica. Com a català sóc essencialment medievalista, i com a jesuïta historiador de l'Orde sóc modernista.»²

Catalunya i els jesuïtes foren, doncs, els dos grans eixos temàtics del nostre biografiat. I les edats mitjana i moderna el seu abast cronològic. Tanmateix, cada un d'aquests conceptes disposa d'un pol paral·lel o, si es vol, aparentment antagònic. Així, probablement podríem reordenar l'obra batlloriana al voltant d'una doble problemàtica: els binomis Catalunya-Europa i història religiosa-història cultural.

La polaritat Catalunya-Europa travessa transversalment tota l'obra batlloriana: des dels estudis sobre la transcència de l'obra de Lull i d'Arnau de Vilanova a Itàlia fins als treballs bio-bibliogràfics sobre els jesuïtes expulsats del segle XVIII, tot passant per personatges emblemàtics com els papes Borja i Joan-Lluís Vives. Així, una de les aportacions més sensacionals de Batllori, podríem dir-ne de principi, és ubicar la cultura catalana en el context de la cultura europea, i, alhora, introduir la perspectiva europea, o general, en l'estudi de la cultura catalana, que sovint ha patit un enfocament excessivament localista. Des d'aquesta nova perspectiva, nacional i universal alhora, la cultura catalana ja no es caracteritza per l'excepcionalitat, l'autocomplaença o el victimisme, sinó en tot cas per una relativa normalitat, que implica també un cert nivell d'autonomia i d'especificitat.³

2. Baltasar PORCEL: *Grans catalans...*, p. 265.

3. En unes reflexions recents (1992), BATLLORI ha afirmat: «Tampoc no podem exagerar la transcendència que pugui tenir la nostra cultura. Més que de transcendèn-

D'altra banda, en l'obra de Batllori, la història religiosa,⁴ com la història cultural, s'insereixen en un camp molt més ampli: el de la història total. Com ha remarcat Joan Bada, Batllori va oposar-se al criteri restrictiu defensat per Hubert Jedin des del 1954, i amb més veheència des del 1962, data del pròleg del seu immens Manual d'història de l'Església, en què considerava aquesta àrea del saber una disciplina teològica:⁵ «Puede ser más alta la teología por su objeto, pero puede serlo menos en su dosaje de aproximaciones y certezas», afirmava el pare Batllori el 1988.⁶

Ell mateix ha insistit en aquest punt en altres ocasions. Heus-ne aquí un exemple, que pot ser considerat tota una declaració de principis: «El qui ara us parla —modest, bé que fidel, conreador de la història religiosa, potser per haver-la cultivada ensems amb altres disciplines històriques, i pel fet de tenir un concepte força global i unitari de la història com a esdevinguda, de la història com a narració i de la història com a ciència— ha defensat sempre amb braó que la història de l'Església és i deu ésser només una disciplina històrica.»⁷

Batllori ha reflexionat també sobre aquest «concepte força global i unitari» de la disciplina històrica. «La història com a ciència és una

cia, hem de parlar de contactes i d'interrelacions. Crec que és una cultura que s'ha sentit força europea des que aparegué el nom d'Europa com a tal, ja en temps de l'Humanisme.» (*De l'Edat Mitjana...*, p. 56)

4. Batllori prefereix emprar aquest terme (història religiosa), enfront dels clàssics «història de l'Església» o «història eclesiàstica», per les seves connotacions diverses: «Com que el mot eclesiàstic encara fa pensar més en l'alt i baix clergat que en el poble, prefereixo l'expressió història religiosa» («Temes i problemes de la història religiosa de Catalunya», *Obra Completa*, vol. VI: *Les reformes religioses al segle XVI*, p. 3).

5. Joan BADA: «Miquel Batllori...», dins Josep Solervicens (editor): *Miquel Batllori, historiador humanista...*, p. 56.

6. Citat per Joan Bada, *Ibidem*.

7. Citat per Antoni MESTRE: «Aportacions de Batllori...», dins *Jornades sobre l'obra...*, p. 60.

reconstrucció de la història com a passat», ha explicat en una altra ocasió el nostre autor. «I suposat que la vida és molt complexa, la història ha d'ésser complexa. Per tant, una història que agafi només una faceta de la vida serà una història incompleta: ni la història política, ni la religiosa, ni l'econòmica, ni la cultural no és la veritable història, per tal com cada una d'elles veu parcialment el devenir humà. [...] De fet, tingueu en compte que un dels grans propulsors de la història econòmica europea, Lucien Febvre, és el mateix que té una biografia de Luter. Ell volia fer una història de l'home: d'aquí la seva amplitud.»⁸

Paradoxalment, aquesta visió d'una història total,⁹ o humana, reconstruïda a través de parcel·les que s'influeixen mútuament i es complementen, ha estat el millor pilar de l'especialització del Batllori historiador en els camps de la cultura i de la religió, més enllà de les bandades de les modes —i, en particular, de la història econòmica i dels mètodes quantitius, que tant van seduir un gran nombre d'historiadors d'arreu d'Europa durant els decennis dels seixanta i els setanta.¹⁰

Hem parlat d'un Batllori medievalista i modernista —i caldria afegir-ne un de contemporaneista, sobretot a partir de l'edició de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*. Però reprenem, en aquest punt també, el seu discurs: «Tingueu en compte, però, que la moderna historiografia, i no solament l'alemanya, tendeix cada vegada més a no considerar l'edat

8. Baltasar PORCEL: *Grans catalans...*, p. 269.

9. La concepció total de la història en Miquel Batllori s'ha d'entendre més en la línia de Federico Chabod que no pas en la de Pierre Vilar, més coneguda al nostre país, i fortament arrelada en el materialisme històric. De Chabod, inserit en el corrent liberal de la historiografia italiana, Batllori ha dit, com ja hem remarcat en un altre capítol: «és un dels que va posar en pràctica el concepte d'història global. Potser és el primer historiador global, tant en l'ordre cronològic com en el temàtic» (David Vidal Castell: *Op.cit. supra*, p. 67, nota 18).

10. Tanmateix, BATLLORI ha estudiat les finances d'alguns col·legis dels jesuïtes a l'edat moderna en diversos articles aplegats ara al volum VIII de l'Obra Completa: *Cultura i finances a l'Edat Moderna*.

mitjana fins al segle XV, sinó de presentar el període de Felip el Bell de França i del papa Bonifaci VIII com el traspàs de l'edat mitjana al món modern. De manera que la història moderna [d'Europa] dirigida per Ritter té el 1300 com a fita inicial. I els autors catalans que m'han interessat cronològicament més enrera, tots dos es troben dins aquest començament de l'edat moderna: Ramon Llull i Arnau de Vilanova. Per tant, no em poden dir medievalista, sinó que la meua historiografia abraça el món modern des dels seus inicis fins als nostres dies.»¹¹

Des d'aquest punt de vista, doncs, que qüestiona l'abast de conceptes, d'altra banda tan fugissers i debatuts, com edat mitjana o Renaixement, l'obra de Batllori disposaria també d'una innegable coherència cronològica, bé que d'abast no menor: la del procés de construcció del pensament i del món moderns.

Qüestions de mètode

La trajectòria intel·lectual del pare Batllori mostra una notable coherència metodològica, que ens sembla clarament deutora del neopositivisme germànic dels seus grans mestres, Jordi Rubió i Antonio de la Torre. Amb ells, Batllori entén la història com un diàleg entre l'historiador i les fonts, despulat d'apriorismes ideològics, i inevitablement condemnat a no assolir mai la certesa total i absoluta. És en aquest sentit que es proclama un «agnòstic històric» i que defineix la història «com a ciència positiva dels fets i les idees dels homes, en la seva més immediata i roma concatenació causal».¹²

En el seu treball com a científic humà, l'historiador topa sempre amb la limitació de les fonts —que són, d'altra banda, el seu nutrient

11. Baltasar PORCEL: *Grans catalans...*, p. 265.

12. Miquel BATLLORI: *Galeria...* (cit. *supra*, p. 12, nota 1), p. 96.

primer i fonamental—: limitació causada pel seu nombre, mai prou suficient, però també pels dubtes raonables sobre la seva fiabilitat. Com ha explicat, «jo sempre deia als meus alumnes [...] que en tractar de l'edat mitjana la certesa és molt difícil, perquè les fonts són escasses. En canvi, pel que fa a l'edat moderna la certesa és també difícil, perquè les fonts són moltes i tot sovint contradictòries. Per tant, sempre, l'esperit de crítica i de recerca ens acosta a una realitat, però difícilment arriba a copsar-la amb tota certesa. Aquest és el meu agnosticisme, més que no pas escepticisme, històric.»¹³

No cal dir que aquestes prevencions s'estenen també a l'edat contemporània, en què l'augment volumètric de les fonts no facilita precisament l'acostament a la veritat històrica. «Les memòries són el gènere històric més insegur que hi ha», ha afirmat, per exemple. «He hagut d'empassar-me'n moltes, del temps de la República, i n'hi ha algunes que són enganyifes totals»¹⁴ —comentari, aquest, que ara sens dubte podríem ampliar a algunes memòries del franquisme i de la transició!

Tanmateix, l'establiment de la fiabilitat de les fonts admet criteris diversos, cosa que qüestiona l'objectivitat absoluta de la història com a ciència. Batllori hi reflexiona, tot recordant les seves converses amicals amb Anselm M. Albareda: «hom podria fer tota una sèrie de vides paral·leles —i no al·ludeixo pas a Plutarc— d'un mateix personatge, des de la seva naixença fins a la seva mort, segons el document que prenguéssim per base en cada pas determinant de la seva vida: tot dependria de l'avaluació que hom fes de cadascuna font; i clares vegades podríem arribar a una completa certesa.»¹⁵

13. Xavier RUBERT DE VENTÓS: *Pensadors...* (cit. *supra*, p. 30, nota 34), p. 14. Josep Solervicens: «Presentació del cicle», dins *Miquel Batllori, historiador humanista*, p. 17.

14. Miquel BATLLORI: *De l'edat Mitjana...*, p. 130.

15. Miquel BATLLORI: *Galeria...*, p. 133.

La recerca de fonts fiables i l'aplicació d'un mètode crític, o agnòstic, separen l'historiador de la intenció especulativa de la filosofia de la història —legítima, d'altra banda, però clarament destriable quant a objectius i mètode. D'aquí les seves objeccions a l'idealisme crocià¹⁶ i al materialisme històric. Tanmateix, no han de fer-lo caure en una pura erudició positiva o cronística. Ben a la inversa, l'historiador ha de practicar una «reelaboració espiritual»¹⁷ dels seus materials; ha d'introduir-hi una «postura personal —*atteggiamento*—, feta de serenitat, de sinceritat, de maduresa i de coratge»¹⁸ «Todo trabajo histórico que no sea mero acopio documental», adverteix, «supone una valoración. Y toda valoración presupone una escala de valores. Y esa escala no es la misma —ni puede ni debe serlo— en cada decenio.»¹⁹

L'aplicació del mètode històric, si és honesta, sovint ha de dur l'historiador a repensar i modificar les seves opinions sobre els fets del passat. L'historiador ha de ser coherent amb el mètode, i alhora prou humil quant a les conclusions, que sempre han de ser enteses com a aproximatives, provisionals, i, doncs, superables. Batllori reflexionava sobre aquest punt el 1992, a propòsit de la qüestió del primer humanisme a la Corona d'Aragó: «Quan hom estudia cada vegada més intensament un tema, cada cop veu més relacions i copsa més influències i surten nous documents, sovint impensats. Una persona que, en aquest problema, hagi tingut sempre el mateix pensament, sense can-

16. La figura de Croce és, tanmateix, valorada molt positivament, en tant que historiador —i historiador hispanista—, més enllà de les seves construccions historicistes. Vegeu-ne el retrat «Benedetto Croce. Història i filosofia», a *Galeria de personatges...*, pp. 35-43.

17. Xavier RUBERT DE VENTÓS: *Pensadors...*, p. 14.

18. Joan BADA: «Miquel Batllori...», dins Josep Solervicens (ed.): *Miquel Batllori, historiador...*, p. 55.

19. Miquel BATLLORI: *Els catalans en la cultura hispanoitaliana*. Vol. X de l'Obra Completa, p. 322.

viar, mostra que no ha pensat; una persona que pensa i recerca ha de fer una evolució.»²⁰

És en aquest sentit que Batllori es confessa deutor del concepte hegel·lià de dial·lectica: «la història, i la història de l'Església també, avança en evolució dial·lectica; aquest és potser l'únic concepte hegel·lià que ha passat a la història contemporània, l'avanç dial·lectic del pensament històric.»²¹

El neopositivisme batllorià té uns paral·lismes clars en la historiografia liberal del segle XX. No ens ha de sorprendre, doncs, que, en una entrevista recent, assenyali, com a principals fites historiogràfiques de la centúria que ara s'acaba, Fernand Braudel, d'una banda —perquè «va ser un renovador que va saber fer una nova síntesi d'una història social i econòmica al marge d'idees preconcebudes i de l'escola marxista»—; i, d'altra banda, Arnold J. Toynbee —«perquè és el primer filòsof de la història que s'ha basat en els fets històrics per construir una teoria, que és el contrari del que feia tota l'escola hegeliana, des del mateix Hegel fins a Croce.»²²

Des d'aquestes premisses generals, Batllori concep l'estudi dels autors i obres literàries en el seu context històrico-geogràfic. L'autor ha de ser analitzat sempre en el marc més ampli de la societat on viu, per establir les relacions entre l'un i l'altre. Enfront de les modes que han senyorejat en els estudis literaris de la postguerra mundial ençà —l'estudi internalista de l'obra, la psicologia aplicada a la literatura, l'estructuralisme—, Batllori manté la validesa del mètode històric. Per això li interessen les fonts i el procés de construcció del pensament dels autors; i, alhora, la difusió de les obres i les seves repercussions socials i culturals.

En una línia paral·lela, Batllori assenyala les limitacions d'un plantejament exclusivament filològic a l'hora d'entendre fenòmens de llarg

20. Miquel BATLLORI: *De l'edat Mitjana...*, p. 37.

21. David VIDAL CASTELL: entrevista a *Catalunya Cristiana*, 27 de maig de 1999.

22. *Ibidem*.

abast, com l'humanisme. O l'encasellament dels estudis segons les llengües d'expressió dels autors, propòsit que esdevé especialment eixorc en determinats períodes, com els segles XVI-XVIII a Catalunya, en què una mateixa comunitat intel·lectual emprava indistintament, en les seves creacions culturals, el llatí, el català i el castellà.

La història de la literatura s'insereix, doncs, de manera conscient, en la història de la cultura i de la civilització —aspecte aquest que Miquel Batllori va aprendre del seu mestre Jordi Rubió.²³

Amb Rubió també, i sobretot amb Antonio de la Torre, Batllori va descobrir la importància de la recerca en arxius a l'hora d'establir fets contrastats. Aquesta pràctica ha singularitzat Batllori d'una bona part d'historiadors espanyols de la cultura. «Fer una història només a base de textos literaris», ha recordat el nostre biografiat, «porta sempre a una història de segon ordre, en tant que les fonts són secundàries i no directes ni immediates; Américo Castro i José Antonio Maravall han fet la història sobretot a base de textos doctrinals i literaris. Aquest darrer es vantava de no haver entrat mai a cap arxiu. Això féu que tingués una visió una mica utòpica, setcentista o il·luminística de la història.»²⁴ Al capdavant, per a Batllori, l'historiador de la cultura és un historiador *tout court*.

No voldríem acabar aquestes reflexions sobre la metodologia del nostre biografiat sense una breu referència als aspectes d'expressió. L'obra de Batllori manifesta un gran interès per la forma. Els textos són sempre precisos, amb una clara tendència a la continència expressiva i, ensems, a la riquesa i a la diversitat lèxica i sintàctica. En l'obra de Batllori, fons i forma són indestruïbles. La història no només ha de ser veraç; també ha de ser entesa i llegida com un exercici literari. Per

23. Vegeu, en aquest sentit, el pròleg que Batllori va redactar per al volum *Humanisme i Renaixement* de Jordi Rubió i Balaguer (Abadia de Montserrat, 1990), feliçment rescatat en l'Obra Completa d'aquell, volum V, pp. 307-318.

24. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 105.

això els seus textos, fins i tot els que tracten les temàtiques més feixugues, esdevenen sempre amables per al lector.

Batllori pertany a aquell grup d'autors que ha estat capaç de crear un estil propi. El lèxic, assaonat per les seves experiències personals arreu dels països catalans —i, en aquest punt, notablement, a Mallorca—, contrastat també amb les altres llengües que domina, és tostemp viu. Els mots, sempre que poden, defugen el tòpic i l'argot més o menys encarrat dels especialistes. Quant a la sintaxi, Batllori es revela com un autor de formació clàssica. Defuig l'efectisme barroquitzant, però també l'expressió simplista i matussera. Els seus textos tenen l'eloqüència digna i severa i, ensem, la riquesa de matisos i registres dels grans autors que ha admirat —Ciceró i els clàssics, Llull, Vives, Gracián.

En una època de progressiu distanciament entre història i literatura, de construcció d'una historiografia cada cop més desmanegada en el pla expressiu i més críptica quant a lèxic, l'obra de Batllori constitueix una insòlita i elegant excepció. Només per això ja val la pena llegir algunes de les seves obres.²⁵

*L'edat mitjana: Ramon Llull i Arnau de Vilanova*²⁶

Els treballs medievals de Batllori ocupen els tres primers volums de l'Obra Completa: *De l'edat mitjana* (vol. I), *Ramon Llull i el lul·lisme* (vol. II) i *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme* (vol. III). Hi sobresurt una

25. El poeta Pere GIMFERRER ha descrit Batllori com a «mestre del dring i del nervi suprem de la prosa catalana més bella i més sàvia alhora» i «artista del verb» (*Miscel·lània entorn...*, p. 119). No cal dir que compartim la seva opinió.

26. Sobre els estudis medievals de Batllori, vegeu els pròlegs als tres primers volums de l'Obra Completa, escrits per Jordi Rubió, Albert G. Hauf i Valls i Giuseppe Tavani, respectivament (el text de Rubió va prologar inicialment el recull d'articles *Vuit segles de cultura catalana a Europa* [Barcelona, 1958], mentre el de Giuseppe Tavani havia estat publicat originàriament en italià a *Miscel·lània...* [Barcelona, 1991]). Vegeu també

línia de continuïtat —l'estudi de la influència de la cultura catalana medieval a Itàlia— i dos personatges —Ramon Llull i Arnau de Vilanova—, als quals podríem afegir també Ramon de Penyafort i Vicent Ferrer. Els quatre autors conformen la nòmina de les personalitats literàries catalanes medievals de més abast internacional.

La recerca en les biblioteques italianes, iniciada ja en el decenni dels trenta, com hem vist, i continuada més tard arreu d'Europa, ha permès l'elaboració d'un ampli catàleg de manuscrits de textos i autors catalans, entre els quals destaquen, pel seu nombre, els de Llull i Arnau. Així, Batllori ha inventariat documents en les biblioteques de Bèrgam, Bolonya, Brescia, Cortona, Dresden, Ferrara, Florència, Lodi, Milà, Mòdena, Munic, Oxford, Pàdua, Pavia, Pisa, Poppi, Ravenna, Reggio de l'Emília, Roma, Rovigo, Torí, Venècia i Verona.²⁷ També ha estudiat l'influx dels nostres autors en les premses italianes durant els primers anys de la impremta. Aquest fenomen es caracteritza per dues fases ben diferenciades: una primera en què s'editen un gran nombre d'obres lul·lianes (1480-1514); i una segona, fins al 1557, en què deixen de publicar-se les obres filosòfiques de Llull i proliferen textos pseudo-lul·lians i d'altres atribuïts a Arnau, curiosament barrejats.

Els estudis biogràfics de Llull destaquen pel seu interès i objectivitat, lluny de les versions mitificadores o distorsionadores. Batllori descriu Llull com «l'únic pensador important i original que ha vinculat, al llarg dels segles, totes les terres de llengua i de cultura catalanes».

Els treballs sobre el lul·lisme atenyen el seu punt més àlgid en l'ar-

els treballs d'Albert G. Hauf i Valls: «Miquel Batllori, medievalista», dins *Miquel Batllori. Una historiografia puntual... Anthropos*, 112 (1990), pp. 48-51; i «Els estudis medievals de Miquel Batllori», dins *Jornades sobre l'obra...*, pp. 33-43. Vegeu, també: Josep Romeu: «Miquel Batllori, medievalista», dins Josep Solervicens (ed.): *Miquel Batllori, historiador...*, pp. 33-39.

27. La llista va ser elaborada per Albert HAUF a «Els estudis...», dins *Jornades sobre l'obra...*, p. 35, article que resseguim bàsicament en aquest apartat.

ticle «El lul·lisme a Itàlia. Esbós de síntesi». Batllori ha estudiat la influència del savi mallorquí en alguns dels grans filòsofs humanistes del xv, com Nicolau de Cusa i Pico della Mirandola.

La figura de Llull també ha estat objecte de diverses obres de divulgació i d'edicions i antologies fetes per Batllori, algunes de les quals han estat adreçades al públic de llengua castellana.

La recerca sobre Arnau de Vilanova ha estat complementada per l'edició d'alguns dels seus textos fonamentals, entre els quals destaquen les *Obres catalanes*, en dos volums (1947), i la dubtosa *Expositio super Apocalypsi* (1971), que Batllori va enllestir a la mort de Joaquim Carreras i Artau.

Entre les aportacions biogràfiques, cal remarcar la defensa documentada de la catalanitat d'Arnau, enfront de les tesis de René Verrier. Com ha remarcat Albert Hauf, «Batllori argumenta que la llengua que féu servir Arnau no fou una llengua adquirida, sinó el català après en el bressol, i aporta, com sempre, un nombre considerable de documents»²⁸

Batllori ha conreat també els estudis de síntesi sobre la cultura catalana medieval i ha analitzat les relacions biogràfiques entre alguns dels nostres autors; cal remarcar, en aquest sentit, l'estudi, modèlic i breu: «L'entrevista amb Ramon de Penyafort a Barcelona», en què descriu un episodi breu, però probablement trascendental, de la biografia lul·liana.

*Els Borja*²⁹

Els treballs sobre la família Borja ocupen un dels volums més petits de l'Obra Completa (*La família Borja*, vol. IV) —299 pàgines. Ja hem esmentat, en un altre apartat, les motivacions que van dur Batllori a

28. «Miquel Batllori, medievalista», dins *Miquel Batllori. Una historiografia puntual...* *Anthropos*, 112 (1990), p. 50.

29. El pròleg del volum IV de l'Obra Completa (*La família Borja*) reedita una res-

estudiar la família dels papes valencians. Ultra l'originalitat de la documentació treballada (en especial, l'epistolari privat dels Borja dels anys 1493-1494), cal remarcar, altra vegada, l'objectivitat de l'enfocament batllorià, situat per damunt d'«els imprudents apologistes i els detractors sistemàtics d'Alexandre VI», per emprar les paraules de Pierre Mesnard.³⁰ Com ha escrit el mateix Batllori, «dels Borja, cal rebutjar tant la novel·la rosa o blanca, com la negra i roja. Acontentem-nos amb la història i amb la filologia veres».³¹

Les recerques de Batllori sobre la família Borja se centren en tres àmbits temàtics, clarament separats en el volum: l'enaltiment de la família Borja, l'ús del català i la política d'Alexandre VI.

En el primer àmbit és especialment important l'article «El llinatge Borja del segle XII al XVI». Batllori utilitza les recerques als arxius valencians realitzades per Lluís Cerveró i Gomis, que han permès reconstruir una bona part de la genealogia familiar, i incorpora també les troballes que ell mateix ha fet en arxius i biblioteques de Barcelona, Madrid, Londres, Roma i altres ciutats italianes. El resultat, a banda de les concrecions de parentesc, mostra l'estratègia d'ascens social i de perpetuació en el poder d'una família de la noblesa valenciana d'orígens més aviat modestos.

En el segon àmbit, cal remarcar l'article «El català a la cort romana», que va ser presentat com a cloenda del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes celebrat a Roma el 1982. Les

senya de Pierre Mesnard, publicada originalment en francès el 1959. Sobre aquesta temàtica batlloriana, vegeu els treballs de Martí DE RIQUER: «L'epistolari dels Borja» i de Marià CARBONELL: «Miquel Batllori i la història de la família Borja», ambdós a Josep SOLERVICENS (ed.): *Miquel Batllori, historiador...*, pp. 21-27 i 45-50, respectivament. Resseguim, en síntesi, aquest darrer article. Vegeu també la introducció de Modest PRATS a l'epistolari: *De València a Roma. Cartes triades dels Borja*. Barcelona, 1998.

30. Pròleg al volum IV de l'Obra Completa de Miquel Batllori, p. VIII.

31. Volum IV de l'Obra Completa de Miquel Batllori, p. 155.

reflexions lingüístiques de Batllori, tant de tipus pròpiament filològic com social i històric, provenen fonamentalment de l'anàlisi acurada de l'epistolari borgià.

Pel que fa a la política d'Alexandre VI, Batllori rebutja els enfocaments exclusivament denigratoris, que tendeixen a presentar el període Borja com una excepcionalitat a la cort romana; però, alhora, també, les visions laudatòries, sovint confegides de manera molt matussera. Així, Batllori situa la política exterior del segon papa Borja en el seu context, profundament complex a causa dels interessos contraposats de França i dels regnes hispànics a la península Itàlica: un marc certament enverinat, que va esdevenir plenament dramàtic a partir de la invasió francesa de 1494.

En aquest context general, l'estratègia fluctuant del papa obeïa al desig d'enfortir el prestigi i l'autoritat terrenal dels Estats Pontificis, en un moment clau en la construcció de les anomenades monarquies autoritàries, i, alhora, a la necessitat de consolidar el poder familiar, d'una nissaga no italiana de recursos territorials escassos per a uns projectes tan ambiciosos.

Esperem que les aportacions de Batllori a la historiografia borgiana es puguin cloure feliçment amb l'edició crítica del seu epistolari, una obra de grans dimensions i també d'innegable transcendència historiogràfica que, per la seva complexitat i per altres raons personals, ha hagut de ser postposada en diverses ocasions.³²

32. Ho recordava Joaquim MOLAS el 1997: «El 1958, en el discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de la Història, de Madrid, va anunciar que l'estava preparant per a la col·lecció "Els Nostres Clàssics", de Josep M. de Casacuberta. I, deu anys després, el 1968, va dir a Baltasar PORCEL que el conjunt de l'epistolari tindria «uns sis volums considerables», tres dels quals, els primers, estaven ja plenament enllestits.» («Miquel Batllori: notes...», dins *Jornades sobre l'obra...*, p. 31). De fet, segons ens ha explicat Batllori, s'encabirà en dos volums de la sèrie B de l'esmentada col·lecció, destinada a obres de majors dimensions.

*Humanisme, Renaixement i Reformes*³³

Les aportacions de Batllori a l'estudi de dues temàtiques considerades clau en la divisió clàssica entre edats mitjana i moderna —Humanisme i Renaixement, d'una banda, i reformes, d'altra banda— comprenen respectivament els volums V i VI de l'Obra Completa. El primer s'intitula justament: *De l'Humanisme i del Renaixement*. El segon, *Les reformes religioses al segle XVI*. Ens ha semblat més coherent incloure també, en aquesta presentació de conjunt, el volum VIII, *Cultura i finances a l'edat moderna*, que dedica aproximadament la meitat dels seus continguts a la tasca pedagògica de la Companyia de Jesús i a la formació i funcionament dels seus col·legis.

La primera gran contribució de Batllori a l'estudi del Renaixement es produeix en el treball *Il pensiero della Rinascenza in Spagna e Portogallo*, redactat en col·laboració —asimètrica i no absenta de tensions—³⁴ amb Ricardo García-Villoslada, i publicat a Milà el 1964.

33. Els pròlegs als volums V, VI i VIII de l'Obra Completa corresponen, respectivament, a Eulàlia Duran, Ricardo García Cárcel i Marino Berengo. Sobre les temàtiques d'aquests volums, vegeu també: Eulàlia DURAN: «Els estudis sobre el Renaixement», dins *Jornades sobre l'obra...*, pp. 45-50; Ricardo GARCÍA CÁRCEL: «Batllori y el Renacimiento español», dins *Miquel Batllori. Una historiografía puntual...*, pp. 51-53. Així mateix, esmentem l'aportació, de caràcter transversal, de Joan BADA: «Miquel Batllori i la història de l'Església del Concili de Trento al segle XIX», dins Josep SOLERVICENS (ed.): *Miquel Batllori, historiador humanista*, pp. 55-63.

34. El mateix Batllori ha explicat el procés d'elaboració de l'obra: «Per a la part de Portugal vaig tenir un altre col·laborador, Mário Martins, un historiador renovador del pensament portuguès, també lul·lista; i per al Renaixement vaig donar el nom de Villoslada, amb el qual només vaig triar els fragments antològics. Aquest era un home tan apologista, que la selecció que vaig fer de Juan de Valdés no la volgué admetre, perquè presentava l'autor com a luterà. Aleshores vaig proposar-li de conservar els textos filoluterans i afegir-ne d'altres; de fet, el que ell volia era fer passar Juan de Valdés per un catòlic autèntic. Hi hagué moltes friccions en aquesta col·laboració. De tota manera l'estructuració del llibre, la seva redacció i la bibliografia, la vaig fer jo tot sol,

L'obra constitueix gairebé la meitat del volum VII de la *Grande Antologia Filosofica* editada per Carlo Marzorati —un gran projecte editorial, d'altra banda, que consta de vint volums. A banda d'una àmplia antologia de textos, Batllori hi presenta una visió de conjunt dels renaixements peninsulars, en bona part fruit de recerques originals. Per fer-ne una idea de l'abast, esmentem tot just que el treball original de Batllori, en la versió de l'Obra Completa, ocupa 91 pàgines, i és el resultat d'una investigació realitzada intensament durant un any,³⁵ i fonamentada en interessos culturals ben explicitats ja en el seu període formatiu.

Les aportacions de Batllori en aquest camp es poden inscriure en tres àmbits diferenciats, cada un dels quals ha donat lloc a un fort debat entre especialistes, sobretot en la segona meitat del segle XX: d'una banda, l'abast dels conceptes Humanisme i Renaixement; en segon lloc, l'existència d'un Renaixement peninsular; i, finalment, la presència d'un primer humanisme català, a la ratlla del 1400.

Els treballs de Johan Huizinga —la coneguda obra *La tardor de l'edat mitjana*—, d'Étienne Gilson i d'altres autors, publicats en el període d'entreguerres, van ensorrar la visió idealista i romàntica, gairebé engegadora, del Renaixement italià que havia construït Jakob Burckhardt en l'obra *La cultura del Renaixement a Itàlia* (1860). Per a aquells autors, no es pot parlar d'una ruptura tallant entre edat mitjana i Renaixement: d'una banda, perquè l'edat mitjana presenta trets qualificables ja de moderns —com l'interès pels clàssics—; d'altra banda, perquè el segle XV assenyala, en general, una etapa més aviat pessimista, caracteritzada per la crisi social i moral.

a part de l'apartat sobre Joan-Lluís Vives.» (*De l'edat Mitjana...*, p. 37). En l'Obra Completa, aquest darrer apartat ha estat substituït per l'article sobre Vives que Miquel Batllori va escriure a la *Gran Enciclopèdia Catalana*.

35. *Ibidem*.

Durant la segona meitat del segle xx, diversos historiadors italians s'han esforçat per reconstruir i matisar la noció de ruptura humanista i renaixentista, no pas des de la mitificació burckhardtiana, sinó a partir de paràmetres més contrastats i sòlids. En aquesta línia cal esmentar especialment Eugenio Garin, i també d'altres autors com Delio Cantimori i Paolo Rossi. Els treballs de Batllori s'insereixen clarament en aquest enfocament. Per a Batllori, l'Humanisme és un corrent cultural ampli, que inclou ingredients diversos —filologia, literatura, pensament, art— i que arrenca dels *studia humanitatis* desenvolupats en diverses ciutats italianes des de començament del segle xiv. El Renaixement assenyala el moment culminant d'aquest corrent, i es dóna en dates diverses a Itàlia i als altres territoris d'Europa.

Dins d'aquest marc general, Batllori constata documentalment la puixança i la vigoria dels renaixements ibèrics, especialment en els darrers decennis del segle xv i al llarg de la primera meitat del segle xvi. Punt certament remarcable, si atenem al fet que alguns corrents de la historiografia alemanya havien arribat a negar l'existència d'un Renaixement hispànic —fins a l'extrem que Hans Wantoch va publicar l'obra: *Espanya: un país sense Renaixement* (1927).

Tanmateix, dins el context hispànic, Batllori remarca la precocitat de l'humanisme catalano-aragonès, iniciat al voltant de la cúria reial ja a la fi del segle xiv, dins el qual subratlla —només com a precursor remot— la personalitat intel·lectual de Juan Fernández de Heredia. Manté en aquest punt, doncs, una línia d'interpretació endegada pels seus mestres Rubió i Lluch i Rubió i Balaguer (tot i que aquest darrer en fou inicialment crític). L'existència d'aquest primer humanisme català ha estat motiu de polèmica entre el nostre biografiat i la profesora Lola Badia que, en un article publicat el 1980, el considerà un mite creat per la historiografia romàntica. Com ha assenyalat Eulàlia

Duran, «difícilment les dues posicions poden arribar a un consens, ja que responen a dues mentalitats i a dues formacions científiques, una que pretén abraçar tots els àmbits de la cultura i l'altra que tendeix a reduir el camp a una sola disciplina, la filològica.»³⁶ Al capdavant, el debat sobre l'humanisme català ens retorna al debat sobre el mateix concepte d'humanisme; en la visió batlloriana, com hem vist, es tracta d'una ruptura cultural de caràcter multidisciplinar i no completa; en la visió més estrictament filològica, l'humanisme és un corrent definit fonamentalment pel conreu del llatí clàssic i per una ruptura quasi total amb l'edat mitjana.

Pel que fa als estudis culturals sobre el segle XVI, cal remarcar especialment els treballs sobre els regnes itàlics de la Corona d'Aragó i els articles sobre Joan-Lluís Vives. Batllori el considera una de les figures cabdals del seu temps i assenjala que la seva formació ja no es produeix en el context cultural de l'escola de València, aleshores força migrat, sinó a les universitats franceses, flamenques i angleses.

D'altra banda, Miquel Batllori qüestiona algunes conclusions de la important obra *Erasme i Espanya*, de Marcel Bataillon (1937): de manera general, la tendència a presentar com a erasmista tota actitud renovadora, o més o menys heterodoxa, en l'Espanya de la primera meitat del XVI, que suposa reduir o aigualir la diversitat de corrents espirituals del moment; i, més en particular, la seva peculiar visió mitificadora de la figura del cardenal Cisneros.

En el camp de la religiositat, Batllori ha remarcat la importància dels corrents de reforma que es donen al si de l'Església catòlica, tot al llarg de la primera meitat del segle XVI. Aquests corrents no són encara Contrareforma, perquè el seu ingredient fonamental no és la reacció davant Luter, sinó l'exigència d'una nova actitud religiosa,

36. «Els estudis sobre el Renaixement», dins *Jornades sobre l'obra...*, p. 49.

teològica i moralitzant. La Contrareforma pròpiament dita s'inicia amb el Concili de Trento (1545-1563), moment que assenyala la ruptura definitiva amb els corrents reformats que neguen l'obediència a Roma.

És, doncs, en aquest context de la Prereforma catòlica i de les Reformes —protestant, anglicana i catòlica— on Batllori situa el procés de formació del pensament d'Ignasi de Loiola i la creació de la Companyia de Jesús. D'altra banda, tot cercant la intersecció entre el Renaixement i les Reformes, Batllori ha estudiat especialment el pensament pedagògic d'Ignasi, que en constitueix un dels trets més moderns.

El Concili de Trento ha donat lloc a diversos estudis en què analitza la presència de personalitats vinculades a la Corona d'Aragó —i notablement a Mallorca—. La majoria d'aquests treballs van ser publicats en ocasió del quart centenari de l'inici del sínodo, llavors que Batllori vivia a l'illa.

L'interès pels aspectes pedagògics ignasians ha donat lloc a un nombre notable d'estudis sobre la fundació i el funcionament dels col·legis de la Companyia —aplegats a la primera part del volum VIII de l'Obra Completa. D'una banda, Batllori ha descrit els fonaments de la *Ratio studiorum* jesuïta i la seva evolució al llarg dels segles moderns, tanmateix insuficient, fins al punt que en la segona meitat del XVIII una bona part de la seva pràctica havia esdevingut obsoleta. D'altra banda, ha estudiat l'evolució dels col·legis universitaris jesuïtics, amb una atenció especial tant als aspectes acadèmics i institucionals com als de finançament.

*El Barroc: Baltasar Gracián*³⁷

El volum VII de l'Obra Completa s'intitula justament *Baltasar Gracián i el Barroc*. La temàtica barroca es completa amb l'apartat quart del volum VIII, que du per títol «Entorn de la cultura barroca».

Els estudis de Batllori sobre Gracián tenen dues fites emblemàtiques en el recull *Baltasar Gracián y el Barroco* (1958) i en el pròleg al primer volum de les *Obras completas* del jesuïta aragonès (1969), preparat conjuntament amb Ceferino Peralta —que va ser publicat també de manera independent amb el títol *Baltasar Gracián en su vida y en sus obras*. En l'Obra Completa de Batllori, ambdós treballs es refonen i s'actualitzen. El resultat és un acurat estudi biogràfic, que utilitza una documentació abundant, provinent d'arxius de Perpinyà, Madrid, València i Roma (l'Arxiu romà de la Companyia de Jesús).

Hi ha, a més, un clar desig, d'arrel empàtica, de conèixer, d'entendre i, al capdavall, d'explicar històricament la figura de Gracián, tot reconciliant-lo així amb el seu orde. S'hi desgranen idees i contextos, com la contraposició entre la forta personalitat de l'autor i la mediocritat dominant a la província d'Aragó de la Companyia;³⁸ o la seva aragonesitat, contraposada als comportaments dels jesuïtes valencians i, de manera oscil·lant, als dels catalans. La biografia dona pas a l'anàlisi psi-

37. El pròleg del volum VII de l'Obra Completa ha estat redactat per Ceferino Peralta, coeditor, amb Batllori, del primer volum de les *Obras completas* de Gracián. Pel que fa als estudis de Batllori sobre Gracián i el Barroc, vegeu Ceferino PERALTA: «P. Miquel Batllori Munné: sus estudios sobre Baltasar Gracián y sobre el Barroco», dins *Miquel Batllori, una historiografia puntual... Anthropos*, 112 (1990), pp.40-47; José Luis GOTOR: «El padre Miguel Batllori, hispanista», dins *Miscel·lània...*, p. 70-77; Alberto BLECUA: «Los estudios sobre Gracián y el Barroco», dins *Jornades sobre l'obra...*, pp. 51-58.

38. «de la més inculta de totes les províncies jesuítiques d'Espanya, en surt el més alt i més refinat escriptor» (Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 72).

cològica, fonamentada en documents nous: d'ambdues, se'n dedueix una «vida alternant», «un Gracián constantment paradoxal i pendular, com el mateix fenomen barroc culteranisme/conceptisme».³⁹

Entre els nombrosos estudis sobre la seva obra, cal remarcar els dedicats a l'*Agudeza y arte de ingenio* (1642), que Batllori percep ensems com una teoria del Barroc, en el seu més complet significat, i com una superació creativa del mètode imitatiu de la *Ratio studiorum*, emprat pels jesuïtes. També és destacable l'estudi d'*El Comulgatorio*, l'obra que, segons Batllori, reflecteix millor la personalitat de Gracián: «el religiós fidel a la seva vocació i conseqüent amb els seus principis, tot i les seves cosetes, gairebé totes degudes a la seva reacció contra la mediocritat cultural que l'envoltava. L'home interior format en l'estètica de sant Ignasi.»⁴⁰

Amb els estudis de Batllori se supera la imatge d'un Gracián en pugna constant amb els superiors del seu orde, que havia estat encunyada en la biografia d'Adolphe Coster (1913). La recerca en l'Arxiu Romà de la Companyia, i en altres fonts de Madrid, València i Catalunya, i l'aprofundiment en la seva psicologia, permeten presentar un nou Gracián, alhora més complex i paradoxal.

Com ha assenyalat Alberto Blecua, «la obra de Batllori es, como se ha indicado, la antítesis de la tradición de Don Marcelino y Coster. Y, sobretudo, el intento de salvar la compleja relación de Gracián y su orden. Y de presentar a un Gracián espíritu independiente, pero no rebelde».⁴¹

Les indagacions sobre Gracián van obrir un altre camp d'estudi, de caràcter col·lateral en el conjunt de l'obra de Batllori, però, d'innegable significació històrica: l'actitud dels jesuïtes davant la Guerra dels

39. Ceferino PERALTA: *Pròleg* al vol. VII de l'Obra Completa, p. VIII.

40. *Ibidem*, p. X.

41. «Los estudios sobre Gracián...», dins *Jornades sobre l'obra...*, p. 56.

Segadors. Dins d'aquesta línia, resulta particularment remarcable l'article «Els jesuïtes i la Guerra de Catalunya: 1640-1659», presentat a la Real Academia de la Historia el 1959 (tercer centenari de la pau dels Pirineus) i publicat el 1960 al *Boletín* d'aquesta institució. El treball de Batllori s'insereix en la línia iniciada amb la monumental obra de mossèn Josep Sanabre *La acción de Francia en Cataluña (1640-1659)*, publicada el 1956, i es caracteritza per l'anàlisi desapassionada i objectiva de les causes del conflicte, pel seu inseriment en el context internacional (la Guerra dels Trenta Anys) i per l'aportació d'una documentació abundosa i original. Batllori utilitza un gran nombre de documents, especialment de l'Arxiu Romà de la Companyia, del Fons Barberini de la Biblioteca Vaticana, de l'Archivio Segreto Vaticano i de l'Arxiu Històric Nacional de Madrid. Com el mateix autor assenyala en les línies introductòries, «no són unes pàgines d'història purament interna d'un orde religiós. En l'Espanya del comte-duc, la Companyia tenia una posició massa destacada perquè la seva història no sigui inserida de ple en la història general.»

*El segle XVIII: la Il·lustració*⁴²

La divuitena centúria abasta gairebé una tercera part de l'Obra Completa: cinc volums. Són el IX, *La Il·lustració*; X, *Els catalans en la cultura hispanoitaliana*; XI, *Història, classicisme i filosofia: Gustà, Pou*

42. Els pròlegs dels volums IX-XIII corresponen, respectivament a Antoni Mestre, Josep M. Benítez i Riera (adaptació de l'estudi «Miquel Batllori y la época de la Ilustración», dins *Miquel Batllori. Una historiografia puntual... Anthopos*, 112 (1990), Pere Lluís i Font, Gregorio Marañón (discurs de resposta amb motiu de la recepció de Miquel Batllori com a membre de la Reial Acadèmia de la Història, 1958, ja publicat com a epíleg a la segona edició de *Vuit segles de cultura catalana a Europa*, 1959) i Bartomeu Melià. Vegeu també: Antoni MESTRE: «Aportacions de Batllori al coneixement del Set-cents», dins *Jornades sobre l'obra...*, pp. 59-64.

i els Masdéu; XII, *Estètica i musicologia neoclàssiques: Esteban de Arteaga*; i XIII, *Lingüística i etnografia al segle XVIII: Lorenzo Hervás*. De fet, podem comptabilitzar-ne sis, si hi afegim el volum XV, *Història i mite de la intervenció dels jesuïtes en la independència d'Iberoamèrica: Juan Pablo Viscardo*, que, a efectes de divisió expositiva, hem preferit incloure en el bloc estudis iberoamericans.

Les dimensions d'aquesta part de l'Obra ens indiquen ja la importància que el segle XVIII ha tingut en la recerca batlloriana. Va ser, no ho oblidem, el primer àmbit d'estudi iniciat a Itàlia durant el decenni dels trenta, sota els auspicis del pare Ignasi Casanovas. I ha estat també un terreny recurrent al llarg de la seva vida intel·lectual.

A tall de recordatori, esmentem algunes de les fites d'aquest procés de recerca: la lectura de la tesi doctoral *Francisco Gustá, apologista y crítico (Barcelona 1744-Palermo 1816)* (1941); l'edició crítica de les obres d'Esteban de Arteaga, iniciada el 1943; l'edició crítica de les *Cartas del padre Pou al cardenal Despuig* (1946); la publicació de l'obra monumental (698 pàgines) *La cultura hispano-italiana de los jesuitas expulsos: españoles-hispanoamericanos-filipinos 1767-1814* (1966), que aplegava trenta-quatre articles, editats entre 1935 i 1965; i l'edició, el 1969, del tercer i darrer volum de l'epistolari de Josep Finestres, quart de l'ambiciosa sèrie «Documents per a la història cultural de Catalunya en el segle XVIII» projectada pel pare Ignasi Casanovas.

D'altra banda, la distribució dels volums de l'Obra Completa obedeix a un desig d'ordenació temàtica que ens sembla plenament reeixit. Així, el primer volum d'aquesta sèrie (el IX) inclou els estudis de caire més teòric i conceptual, amb aportacions, sovint agudes, al voltant de debats com l'abast de la Il·lustració o la relació entre aquest corrent i l'Església; presenta una visió de conjunt de la Il·lustració a Espanya, amb una especial atenció al regnat de Carles III; i aplega els estudis sobre la Universitat de Cervera, Gregori Maians i altres institucions i

personalitats del període. Per la seva banda, el segon volum (el X) incideix plenament en l'actuació a Itàlia dels jesuïtes expulsats en època de Carles III. Finalment, els altres tres volums (XI-XIII) es destinen a estudiar la vida i l'obra d'alguns dels exiliats més destacats.

Pel que fa al mateix concepte d'Il·lustració, Batllori ha remarcat que les diverses historiografies europees han encunyat termes de contingut pròxim, però no pas sinònim: Aufklärung, Enlightenment, Lumi o Illuminismo, Lumières, Il·lustració, etc. Aquest fet exigeix tot un seguit de concrecions geogràfiques i temporals a l'hora d'aprofundir en la seva anàlisi. A grans trets, l'autor assenyala l'existència d'una Preil·lustració, iniciada ja en els darrers decennis del XVII i entesa com a corrent reformista molt ampli, que admet diverses acepcions filosòfiques i doctrinals i que «es caracteritza per la recerca d'una nova ciència, una nova filosofia, una nova crítica respectuosa i despietada ensems [...] i un desig d'aplicar aquestes dues innovacions a la pràctica i a la vida de les societats civil i eclesiàstica». La radicalització d'aquests principis reformistes, en la França de mitjan segle XVIII, abocaria a l'aparició de les *Lumières* pròpiament dites, aquestes sí «racionalistes, materialistes i, almenys, deïstes». Per això Batllori prefereix utilitzar el terme alemany *Aufklärung* per referir-se, de manera global, al corrent reformista europeu, compatible, en la majoria d'Estats i períodes, amb la fe cristiana —catòlica o protestant.⁴³

Pel que fa als motius de l'expulsió dels jesuïtes, Batllori presenta una interpretació molt original i innovadora, en contraposar el gal·licanisme francès dels dos primers borbons espanyols al jurisdiccionisme antiromà d'arrels napolitana i austríaca, que Carles III introdueix a Espanya. Així, l'actitud deliberadament antijesuítica, en tant

43. Sobre aquest aspecte, és especialment interessant l'article «Un problema central: Il·lustració i Església», publicat al vol. IX de l'Obra Completa, pp. 109 i ss.

que orde vinculat orgànicament a Roma, provindria dels juristes napolitans i imperials i, paradoxalment, de molts dels antics exiliats austriacistes hispànics que havien seguit l'arxiduc Carles i que, al llarg del temps (amb el Tractat de Viena de 1725, amb l'ocupació de Sicília i Nàpols en 1734-35) van passar a servir els Borbons espanyols o italians.

Quant al paper dels jesuïtes a l'exili itàlic, esmentem tot just alguns trets d'abast molt general. D'una banda, l'èxit en l'inseriment en el món cultural transalpí, en alguns casos ben notable. D'altra banda, l'existència de dos nuclis particularment actius: el català, format sobretot per antics professors de la Universitat de Cervera, i el valencià, relacionat originàriament amb el cercle de Gregori Maians. Finalment, la reivindicació, Itàlia endins, de la història i la cultura d'Espanya, com a tret de cohesió i d'identitat.

No ens estendrem sobre les diverses biografies set-centistes elaborades pel nostre autor. Esmentem, tan sols, que Batllori tria amb gran encert algunes de les personalitats més destacades d'àmbits tan diversos com la història —Francesc Gustà i Joan Francesc Masdéu—, la filosofia —Baltasar Masdéu i Francesc Pou—, la lingüística —Lorenzo Hervás—, l'estètica i la música —Esteban de Arteaga— i les insereix dins l'evolució d'aquestes disciplines durant la Il·lustració.

*Els estudis iberoamericans*⁴⁴

Aquesta parcel·la dels estudis batllorians abasta els volums XIV i XV de l'Obra Completa, intitolats respectivament *Iberoamèrica: del Descobriment a la Independència*, i *Història i mite de la intervenció*

44. Sobre aquest àmbit dels estudis batllorians, vegeu: Pere GRASES: «Hispano-amèrica en la obra del padre Batllori», dins *Miquel Batllori. Una historiografia puntual...* *Anthropos*, 112 (1990), pp. 58-61. Francesca CANTÚ: «Gli studi americani del

dels jesuïtes en la independència d'Iberoamèrica: Juan Pablo Viscardo
—aquest darrer, ja esmentat més amunt.

Com hem vist, la relació de Batllori amb Amèrica s'inicia amb el viatge dels anys 1949-50. Batllori hi arriba seguint la pista dels manuscrits jesuïtics dels segles XVI-XVIII. Aquests, i altres documents europeus, el duren tot d'una a abordar científicament el mite de la participació de la Companyia en la independència de l'Amèrica Hispànica. El resultat d'aquestes indagacions és l'obra *El abate Viscardo: historia y mito de la intervención de los jesuitas en la Independencia de Hispanoamérica*, editada a Caracas - Roma el 1953, que, actualitzada, ha de constituir el nucli central del volum XV de l'Obra Completa.

El treball de Batllori ressegueix la biografia de l'abat Juan Pablo Viscardo y Guzmán (1748-1798), les seves activitats a Itàlia i a Gran Bretanya com a jesuïta expulsat, i la repercussió de la seva *Carta dirigida a los españoles americanos* (c. 1790), amb l'objectiu final de replantejar les característiques i l'abast del preindependentisme americà.

A la mort del pare Pedro de Leturia (1955), Batllori es fa càrrec de recollir i continuar els seus treballs sobre les relacions entre la Santa Seu i l'Amèrica espanyola, en particular els referents al temps en què s'inicia el moviment emancipador. Així, impulsa la compilació dels escrits d'aquell sobre l'època hispànica, revisa el tercer i darrer volum de les *Relaciones entre la Santa Sede e Hispanoamérica* sobre l'època de la independència (1960) i enllesteix l'obra *La primera misión pontificia a Hispanoamérica 1823-1825. Relación oficial de*

padre M. Batllori», dins *Miscel·lània...*, pp. 51-69. També és molt interessant el text «Miguel Batllori, o la sabia pulcritud», pròleg de Pere GRASES al recull d'articles *Del Descubrimiento a la Independencia: estudios sobre Iberoamérica y Filipinas*. Caracas, 1979.

mons. *Giovanni Muzi* (1963), que signa juntament amb Leturia. Les cartes del vicari apostòlic Giovanni Muzi revelen un personatge format en l'Europa de la Restauració, de caràcter profundament reaccionari, incapaç d'entendre el sentit veritable del corrent independentista.

A banda d'altres treballs americanistes menors sobre el XIX i el XX, Batllori s'ha mostrat interessat també pels altres períodes de la història d'Hispanoamèrica. La majoria d'ells van ser publicats en el recull *Del Descubrimiento a la Independencia: estudios sobre Iberoamérica y Filipinas*, editat a Caracas el 1979 —i que han de reaparèixer al volum XIV de l'Obra Completa. El recull s'organitza en tres parts: «Descubrimiento y conquista» —en què, entre altres aspectes, planteja la possible influència de les idees geogràfiques lul·lianes en Cristòfor Colom—, «Evangelización» —on remarca la difusió dels escrits del pare Bartolomé de Las Casas a la Itàlia del segle XVII i analitza els aspectes més originals del paper evangelitzador de la Companyia de Jesús a Amèrica— i «La emancipación» —en què amplia les recerques sobre Viscardo ja descrites anteriorment a d'altres personatges: Juan José Godoy, Francisco de Miranda, monsenyor Giovanni Muzi, Giovanni Maria Mastai (el futur Pius IX), Simón Bolívar i José de San Martín.

El 1984, en el marc de les I Jornades d'Estudis Catalano-Americans, Batllori va presentar la relació «Catalunya i Amèrica. Precedents, descobriment, període colombí» en què estudia algunes influències de la tradició històrica catalana medieval en la descoberta, com ara els estudis cartogràfics, la participació de mallorquins en la colonització de Canàries o l'empremta del lul·lisme en l'ambient cultural italià.

*L'edat contemporània*⁴⁵

Els estudis del pare Batllori centrats en els segles XIX i XX han d'ocupar tres volums de l'Obra Completa: *Filosofia, estètica i política del Vuit-cents al Nou-cents* (vol. XVI), *Galeria de personatges* (vol. XVII) i *Església i Estat durant la II República: Francesc Vidal i Barraquer* (vol. XVIII).

Podríem dir que els treballs de Batllori com a historiador contemporaneista se centren en un doble àmbit: d'una banda, la biografia i l'estudi intel·lectual d'alguns dels grans personatges de la cultura cristiana —amb una especial incidència en les figures de Jaume Balmes i d'Ignasi Casanovas, però amb altres treballs remarcables, com els dedicats a l'estètica de Miquel Costa i Llobera i a la figura del prefecte de la Biblioteca Vaticana i cardenal Franz Ehrle (1842-1934)—, i, d'altra banda, les relacions Església-Estat durant la Segona República —un àmbit en el qual ha esdevingut una primera autoritat a partir del treball d'edició i comentari de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*.

A banda d'aquestes dues grans temàtiques, Batllori ha publicat un gran nombre d'articles i estudis de temàtica contemporània, que probablement podríem dividir en dos grans àmbits: literatura i política als països catalans —els retrats bio-bibliogràfics de Verdager, Torras i Bages, Costa i Llobera, Maragall, Alòs-Moner, Sagarra, Cardó, Forte-

45. Sobre aquest àmbit dels estudis batllorians, vegeu: Albert BALCELLS: «Iglesia y Estado durante la Segunda República Española», dins *Miquel Batllori. Una història puntual... Anthropolos*, 112 (1990), pp. 61-63; Hilari RAGUER: «El pare Miquel Batllori i la història contemporània», dins *Jornades sobre l'obra...*, pp. 65-77; Josep MASSOT I MUNTANER: «Miquel Batllori i la història contemporània», dins Josep SOLERVICENS (ed.): *Miquel Batllori, historiador humanista*, pp. 65-78. Tot esperant la reubicació dels articles en l'Obra Completa, continua tenint un gran interès el recull de treballs de Miquel BATLLORI, la majoria de caràcter historiogràfic: *Galeria de personatges. De Benedetto Croce a Jaume Vicens i Vives*. Barcelona, 1975.

za i tants altres—, i historiografia catalana, espanyola i europea —Crocce, Menéndez Pidal, Rubió i Lluch, Ehrle, Chabod, Bataillon, Rubió i Balaguer, Marañón, Maravall, Vicens, Garin, Cantimori, per esmentar-ne tan sols alguns dels més significats.

En tots aquests treballs se sobreposa sovint l'anàlisi de l'historiador, i l'observació de qui n'ha estat testimoni directe de qualitat —és a dir, capaç d'extreure'n dades i conclusions agudes i originals. Batllori sap, tanmateix, que un valor bàsic en l'historiador és la recerca constant de l'objectivitat, i per això els seus judicis són sempre contrastats i serens —tal vegada per aquest mateix motiu s'ha negat a estudiar la Guerra Civil: «perquè l'he soferta molt, bé que des d'enfora».⁴⁶

L'estudi bio-bibliogràfic del pare Ignasi Casanovas s'inicia el 1939 i obeeix, més que a les ordres dels seus superiors, a «una obligació moral».⁴⁷ Com hem vist, Casanovas va ser assassinat en els primers mesos de la revolució, però molts dels seus documents van ser salvats «en bona part gràcies als esforços de Jordi Rubió i de Ramon d'Alòs-Moner i guardats provisionalment a la Biblioteca de Catalunya.»⁴⁸ Batllori va projectar i realitzar l'edició de les obres de Casanovas en divuit volums, el primer dels quals (1943) era precedit d'un *Ensayo biográfico*, redactat per ell mateix, de 227 pàgines. Encara el 1960 completaria aquest enorme esforç editorial amb la publicació d'unes *Relíquies literàries*, que aplegaven diversos materials inèdits de l'arxiu del pare Casanovas.

Aquest assaig biogràfic va renovellar en el nostre autor l'interès per Jaume Balmes. No és d'estranyar, doncs, que Batllori aplegués els diversos estudis balmesians en el recull *Balmes i Casanovas. Estudis biogràfics i doctrinals* (1959), una obra composta per deu estudis sobre

46. Miquel Batllori: *De l'Edat Mitjana...*, p. 110.

47. *Ibidem*, p. 118.

48. Josep MASSOT I MUNTANER: «Miquel Batllori i la història contemporània», dins Josep SOLERVICENS (ed.): *Miquel Batllori, historiador...*, p. 70.

Balmes —alguns publicats al voltant de 1948, en ocasió del centenari de la seva mort— i cinc sobre Casanovas. En diverses ocasions, Batllori ha remarcat l'interès de Balmes pel fet social i el seu coneixement del socialisme premarxià.

Els estudis sobre Casanovas també van comportar una reflexió de tipus metodològic: «la preparació de la biografia del pare Casanovas em va enllepolir», ha explicat, «i em féu veure que, si es podia tenir un bon arxiu, es podia fer història contemporània seriosa.»⁴⁹

Aquesta condició es va complir plenament quan, el 1968, l'abat de Montserrat, Cassià M. Just, juntament amb els nebots de Vidal i Barraquer, van demanar-li que es fes càrrec de l'edició de l'Arxiu del cardenal i arquebisbe de Tarragona. El pare Batllori, «després de consultar-ho amb la Secretaria d'Estat del Vaticà»,⁵⁰ va acceptar el projecte, en el qual participà també, com hem vist, el seu deixeble Víctor Manuel Arbeloa.

Ja hem assenyalat en un altre apartat la importància d'aquesta obra, que finalment, per indicacions del mateix Batllori, es va circumscriure al període 14 d'abril de 1931 - 18 de juliol de 1936. Recordem, tanmateix, que el seu subtítol, *Església i Estat durant la Segona República Espanyola, 1931-1936*, dóna una idea força exacta de l'objecte d'estudi; i que les seves dimensions —quatre toms en nou volums—, a banda d'evidenciar un treball ingent de vint-i-tres estius, la converteixen, segons l'historiador Manuel Tuñón de Lara, en el recull documental més important publicat fins ara sobre aquell període en conjunt.⁵¹

49. Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana...*, p. 119.

50. Josep MASSOT I MUNTANER: «Miquel Batllori i la història contemporània», dins Josep SOLERVICENS (ed.): *Miquel Batllori, historiador...*, p. 75. Miquel Batllori va posar com a condició «que la Santa Seu no s'hi oposés —com de fet no s'hi oposà» (*De l'Edat Mitjana...*, p. 125).

51. Manuel TUNÓN DE LARA: «Historiografía de la II República: un estado de la cuestión», *Arbor*, 426-427 (Madrid, juny-juliol 1981).

Tanmateix, la vàlua historiogràfica d'aquesta obra no es fonamenta només en el volum i en la qualitat de la documentació aplegada. Se sustenta també en els criteris metodològics fixats pel pare Batllori, que en fan, en tots els sentits, una edició modèlica. Entre altres, esmentem els següents: l'edició de tots els documents d'una nòmina de personalitats i entitats (fins i tot aquells de menor interès polític)—; l'edició, en apèndix documental o en notes, dels altres documents d'interès temàtic; la redacció, per a cada volum, d'una introducció que presenta les claus de la problemàtica polític-religiosa del període —aspecte aquest d'un gran interès, ja que l'experiència demostra que molts lectors es limiten a llegir aquest apartat i les fonts ressenyades de més valor; la redacció de notes, nombroses i de caire informatiu —biogràfiques, bibliogràfiques o referides a la premsa del moment—; i l'elaboració d'uns índexs onomàstics i de matèries complets i acurats.⁵²

«El pare Batllori, quan estava preparant l'últim volum de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, m'havia confessat repetidament la tristesa que li produïa manejar aquells documents que mostraven com la situació s'escapava de les mans del cardenal», ha escrit Hilari Raguier.⁵³ Heus aquí els inconvenients —i la grandesa— d'ahora fer i ser història viva.

Per aquest esforç —i per tots els altres de la seva obra— els qui estimem la història i la cultura li hem d'estar enormement agraïts.

52. Hilari RAGUIER: «El pare Batllori...», dins *Jornades sobre l'obra...*, pp. 67-68. Vegeu també la introducció del primer volum de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*. Monestir de Montserrat, 1971.

53. *Ibidem*, p. 68.

Bibliografia de Miquel Batllori

Estructurem aquesta bibliografia, de caràcter general, en quatre grans blocs.

En el primer (Obra completa. Volums publicats) presentem l'índex dels tretze primers volums, que, com se sap, han estat organitzats temàticament i cronològicament, a banda de la data de publicació dels diversos treballs i estudis.

En el segon (Obra completa. Volums en curs de publicació i previstos) esmentem l'esquema d'edició dels volums XIV-XIX, ja molt avançat en la majoria de casos; agraïm a Josep Solervicens, coordinador de l'Obra Completa, que ens l'hagi fet a mans.

El tercer bloc (Edicions) esmenta les obres d'altres autors editades a cura de Miquel Batllori, les antologies preparades pel nostre biografiat, els reculls de documentació i, més en general, aquelles edicions en què hi ha jugat un paper significatiu; d'aquests materials, en general, només les introduccions han estat incloses en l'Obra Completa; organitzem aquest apartat segons la data de publicació de les obres.

Finalment, el quart bloc (Estudis essencials sobre Miquel Batllori) se centra en les obres col·lectives i reculls de tipus miscel·lani; en cada un d'ells citem els treballs més importants, que, per tal de no afeixugar les notes del text, apareixen en aquestes de manera abreujada.

També esmentem les dues obres del mateix Batllori de caire més autobiogràfic. Contràriament, no hi hem ressenyat les entrevistes, les recensions de llibres i treballs ni els articles puntuals, molts dels quals apareixen degudament citats en nota al llarg del llibre.

En qualsevol cas, el lector podrà trobar una bibliografia completa del nostre biografat (fins al 1982) a Mario COLPO: «Bibliografia di Miquel Batllori 1928-1979. Complementi 1979-1982» (*Studia Historica...*) i una bibliografia selecta, però molt àmplia, fins al 1990 a *Miquel Batllori. Una historiografia puntual... Anthropos*, 112 (1990). La bibliografia prevista al vol. XIX de l'Obra Completa oferirà una informació exhaustiva de les publicacions de i sobre Batllori.

A) OBRA COMPLETA. VOLUMS PUBLICATS

L'Obra Completa es publica dins la col·lecció Biblioteca d'Estudis i Investigacions de l'Editorial Tres i Quatre de València. Edició a cura d'Eulàlia Duran (directora) i Josep Solervicens (coordinador).

Vol. I: *De l'Edat Mitjana*. València, 1993. Pròleg de Jordi Rubió. 503 pp.

1. De la cultura a la Corona d'Aragó durant el segle XIII.
 - 1.1. La cultura escrita.
 - 1.2. Història político-religiosa: la intervenció de sant Ramon de Penyafort.
2. La Mediterrània en la cultura catalana en el pas del segle XIII al segle XIV. Tres sondeigs: Llull, Vilanova, Muntaner.
3. Repercussions culturals i sociològiques del cisma d'occident en la cultura de la Corona d'Aragó.
4. Pensament, cultura i història al País Valencià durant l'Edat Mitjana.
 - 4.1. La cultura escrita de 1238 a 1520.
 - 4.2. Alguns moments d'expansió.
 - 4.3. La pervivència popular de sant Vicent Ferrer a Agullent.
5. Recerques sobre manuscrits d'autors catalans a Itàlia.

- 5.1. Els manuscrits conservats a la Biblioteca Nacional Torinesa.
- 5.2. Dos còdex a la Biblioteca Reial de Torí.
- 5.3. Dues cartes dialectals mallorquines dels segles XIV-XV a la Biblioteca Vaticana.
- 5.4. Un devocionari del segle XV a Bolonya.
- 5.5. Un llibre de manescalia a Bolonya.
6. Orientacions bibliogràfiques.
7. Notes crítiques.

Vol. II: *Ramon Llull i el lul·lisme*. València, 1993. Pròleg d'Albert Hauf. 519 pp.

1. Estudis biogràfics.
 - 1.1. Ramon Llull en el món del seu temps.
 - 1.2. Dos problemes concrets. L'entrevista amb Ramon de Penyafort a Barcelona. El martiri.
 - 1.3. Les fonts escrites. La vida coetània. L'edició del pare de Gaiffier. - Certeses i dubtes en la biografia de Ramon Llull.
 - 1.4. Bibliografia essencial.
2. La producció escrita de Ramon Llull.
 - 2.1. Trets essencials de la filosofia lul·liana.
 - 2.2. El pensament pedagògic de Ramon Llull.
 - 2.3. Algunes obres mestres. El «Llibre de l'Orde de Cavalleria». El «Llibre d'Amic e Amat». El «Llibre de Meravelles».
 - 2.4. La transmissió d'alguns dels seus textos.
3. El lul·lisme.
 - 3.1. El lul·lisme a Itàlia. Esbós de síntesi.
 - 3.2. El lul·lisme del Renaixement.
 - 3.3. El lul·lisme del Barroc.
4. Notes crítiques.

Vol. III: *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme*. València, 1994. Pròleg de Giuseppe Tavani. 446 pp.

1. Trajectòria personal.
 - 1.1. La pàtria i la família.

- 1.2. El parentiu amb Joan Blasi a través de la documentació de Marsella.
- 1.3. La connexió amb Itàlia 1267?-1276?
- 2. La producció escrita.
 - 2.1. Obres teològiques.
 - 2.2. Obres mèdiques.
- 3. Comentaris a obres arnaldianes.
 - 3.1. Obres teològiques.
 - 3.2. Obres mèdiques.
- 4. Orientacions bibliogràfiques.
- 5. Ramon Llull i Arnau de Vilanova.
 - 5.1. L'ur relació amb les ciències orientals del segle XIII.
 - 5.2. Profecies sobre la Croada pervivents a Barcelona l'any 1520.
 - 5.3. La difusió de llurs textos.
- 6. L'arnaldisme.
 - 6.1. Sicília i la Corona d'Aragó en les profecies d'Arnau de Vilanova i de Joan de Rocatalhada.
 - 6.2. Un carteig erudit sobre l'autenticitat del «Breuiarium practicae» al segle XVIII.
- 7. Notes crítiques.

Vol. IV: *La família Borja*. València, 1994. Pròleg de Pierre Mesnard. 299 pp.

- 1. L'enaltiment de la família Borja.
 - 1.1. El llinatge Borja del segle XIII al XVI.
 - 1.2. El comte Dionís d'Hongria i els feus valencians dels Borja.
 - 1.3. La família Escrivà, parenta dels Borja.
 - 1.4. Els papes Borja: Calixt III i Alexandre VI.
 - 1.5. El naixement de Joan de Borja i Enríquez, tercer duc borgià de Gandia.
- 2. El català, llengua de cort a Roma durant els pontificats de Calixt III i Alexandre VI.
 - 2.1. El català a la cort romana.
 - 2.2. El català literari dels Borja.
 - 2.3. La correspondència d'Alexandre VI amb els seus familiars i amb els Reis Catòlics.

3. La política d'Alexandre VI.
 - 3.1. Alexandre VI i la casa reial d'Aragó (1492-1498).
 - 3.2. Alexandre VI i Alfons II de Nàpols.
 - 3.3. Entorn de la bibliofília d'Alfons II de Nàpols.
 - 3.4. Bernardino López de Carvajal, legat d'Alexandre VI a Anagni el 1494.
4. Notes crítiques.

Vol. V: *De l'Humanisme i del Renaixement*. València, 1995. Pròleg d'Eulàlia Duran. 449 pp.

1. De l'Edat Mitjana al Renaixement, continuïtats i innovacions.
 - 1.1. El Renaixement i la cultura catalana.
 - 1.2. El pensament renaixentista a la Península Ibèrica. - Bibliografia essencial fins a 1964.
 - 1.3. Juan Fernández de Heredia i l'hel·lenisme a la cort d'Avinyó.
 - 1.4. Els regnes hispànics i els regnes itàlics de la Corona Catalano-Aragonesa, 1416-1516. Elements comuns de cultura i d'espiritualitat.
 - 1.5. El diàleg filosòfic a Catalunya i a Castella.
2. En ple Renaixement.
 - 2.1. Humanisme i erasmisme a Barcelona, 1524-1526.
 - 2.2. Cenacles lul·lians i cenacles erasmistes a la Barcelona del Renaixement.
 - 2.3. Joan-Lluís Vives comentarista del «De Ciuitate Dei» de sant Agustí.
 - 2.4. Joan-Lluís Vives en l'Europa d'avui.
 - 2.5. La cultura de Sardenya, Sicília i Nàpols al segle XVI en relació amb els altres Estats catalano-aragonesos.
 - 2.6. Història i literatura a Itàlia.
3. Reflexions sobre la cultura catalana entre el Renaixement i el Barroc.
4. Quatre estudiosos del Renaixement.
 - 4.1. Marcel Bataillon i l'erasmisme.
 - 4.2. Eugenio Garin.
 - 4.3. Delio Cantimori.
 - 4.4. Jordi Rubió i l'humanisme català.
5. Butlletins bibliogràfics.
 - 5.1. Lorenzo Valla i el pensament cristià.

- 5.2. Del Renaixement a la Contrareforma.
- 6. Notes crítiques.

Vol. VI: *Les reformes religioses al segle XVI*. València, 1996. Pròleg de Ricardo García Cárcel. 634 pp.

- 1. Vers un canvi eclesial.
 - 1.1. Temes i problemes de la història religiosa de Catalunya.
 - 1.2. La «Imitació de Crist» i els seus problemes.
 - 1.3. La Reforma catòlica: vida espiritual i literatura religiosa, 1520-1560.
 - 1.4. Sant Ignasi, entre l'Edat Mitjana i el Renaixement.
 - 1.5. Carles V, Loiola i Borja.
 - 1.6. Quatre recerques arxivístiques ignasianes.
 - 1.7. Sibiuda, Loiola i Montaigne.
- 2. Sobre Mallorca i Catalunya a Trento.
 - 2.1. Introducció.
 - 2.2. «Lo bisbe Jubí».
 - 2.3. Jeroni Nadal i l'aplicació del concili a Alemanya.
 - 2.4. Miquel Tomàs de Teixaquet, canonista de Trento i bisbe de Lleida.
- 3. Entre Reforma i Contra-reforma.
 - 3.1. La santedat agençada de Joan de Ribera.
 - 3.2. Teòlegs i escriptors espirituals.
 - 3.3. Corrents espirituals a Roma i a la Itàlia religiosa: La reforma dels ordes religiosos i el naixement de la nova pietat.
- 4. Orientacions bibliogràfiques.
 - 4.1. Sobre llibres, biblioteques i arxius.
 - 4.2. En la doble commemoració pluricentenària de la Companyia de Jesús (1540-1990) i de Sant Ignasi de Loiola (1491-1991).
- 5. Notes crítiques.

Vol. VII: *Baltasar Gracián i el Barroc*. València, 1996. Pròleg de Ceferino Peralta. 618 pp.

- 1. Baltasar Gracián en l'ambient polític-cultural de la Corona d'Aragó.
 - 1.1. La primavera de la infantesa: Calataiud-Toledo, 1601-1619.
 - 1.2. Els jesuïtes de la Corona d'Aragó.

- 1.3. L'estiu de la joventut: Tarragona-Calataiud-Saragossa, 1619-1627.
- 1.4. Docència a Calataiud i tercera provació a Gandia, 1627-1631.
- 1.5. Moralista a Lleida i filòsof a Gandia, 1631-1635.
- 1.6. El primer període d'Osca, 1636-1639.
- 1.7. Entre la Cort i Catalunya en armes: Saragossa-Madrid-Tarragona-València-Osca-Lleida, 1640-1646.
- 1.8. Els jesuïtes i la Guerra de Catalunya, 1640-1659.
- 1.9. Vida alternant de Gracián dins la Companyia de Jesús.
- 1.10. Segona estada a Osca, 1645-1649/50.
- 1.11. La crisi d'*El Criticón* o les indiscrecions del Discret, 1650-1658.
- 1.12. La mort de Gracián i la mort en l'obra de Gracián (1658 - 6 de desembre - 1958).
- 1.13. Balanç de la vida de l'escriptor.
- 1.14. Índex cronològic de la biografia de Gracián.
2. Estudis estètic-filològics.
 - 2.1. La barroquització de la *Ratio studiorum* en la ment i en les obres de Gracián.
 - 2.2. Gracián i la retòrica barroca.
 - 2.3. L'*Agudeza* de Gracián i la retòrica jesuítica.
 - 2.4. Aproximació a la semiòtica de Gracián en *El Comulgatorio*.
 - 2.5. La sagrada escriptura, font d'*El Criticón*. Notes de lectura.
 - 2.6. Algunes obres mestres. Relleus d'un volum antològic.
3. Aportacions documentals.
 - 3.1. Els autògrafs de Gracián conservats a l'Arxiu Nacional de Santiago de Xile.
 - 3.2. Relació sobre l'auxili de Lleida durant la Guerra dels Segadors, a Trinity College Library, Dublín.
 - 3.3. Documents.
4. Orientacions bibliogràfiques.
4. Notes crítiques.

Vol. VIII: *Cultura i finances a l'Edat Moderna*. València, 1997. Pròleg de Marino Berengo. 619 pp.

1. L'ensenyament: d'Ignasi de Loiola a la *Ratio studiorum*.
 - 1.1. Sant Ignasi i la fundació dels primers col·legis.

- 1.2. Els col·legis a Espanya durant el segle XVI.
- 1.3. Els col·legis a Itàlia durant el segle XVI.
- 1.4. Llengua i nacionalisme als col·legis franco-italians.
- 1.5. La *Ratio studiorum*.
- 1.6. Les obres de Joan-Lluís Vives als col·legis de la Companyia de Jesús a Europa.
2. Les finances d'universitats i col·legis.
 - 2.1. Tipologia fundacional.
 - 2.2. La Universitat de Sàsser i els col·legis de Sardenya.
 - 2.3. El Col·legi de Sant Pau a Ratisbona, 1589-1648.
 - 2.4. Del Col·legi a la Universitat de Malta, una fundació del bisbe Gargall.
 - 2.5. L'Acadèmia Carolina d'Osnabrück, 1625-1773.
3. Entorn de la cultura barroca.
 - 3.1. Jesuïtisme i Barroc.
 - 3.2. Espectacles barrocs a Montision.
 - 3.3. Antonio Vieira i el Barroc portuguès.
 - 3.4. Les missions populars de Fulvio Fontana a la fi del Barroc.
 - 3.5. Una col·lecció d'edicions de teatre castellà del Segle d'Or a la Biblioteca Provincial i Universitària de Barcelona.
4. Orientacions bibliogràfiques.
 - 4.1. Entorn del jansenisme i de l'antijansenisme.
 - 4.2. Barroc i Il·lustració.
5. Notes crítiques.

Vol. IX: *La Il·lustració*: València, 1997. Pròleg d'Antoni Mestre. 560 pp.

1. Europa al segle de les llums.
 - 1.1. Espanya a l'Europa del segle XVIII.
 - 1.2. Les relacions culturals hispanofranceses: corrents d'investigació 1945-1965.
 - 1.3. La Declaració dels Drets de l'Home de 1789.
2. Un problema central: Il·lustració i Església.
3. Carles III de Borbó, un monarca il·lustrat.
 - 3.1. Arrels napolitanes i austriacistes del jurisdiccionalisme antiromà.
 - 3.2. Carles III i Tanucci. Entre la llegenda i la història.
 - 3.3. Carles III a Nàpols i a Espanya.

4. Ensenyament i cultura a l'àrea catalana.
 - 4.1. La Universitat de Cervera: 1717-1842.
 - 4.2. Gregori Maians i Siscar, un il·lustrat valencià.
5. Ensenyament i cultura a la Itàlia il·lustrada.
 - 5.1. Filippo Febei, promotor de la història eclesiàstica al Col·legi Romà.
 - 5.2. El Col·legi d'Espanya a Bolonya a la fi del segle XVIII.
 - 5.3. El sínode de Pistoia de 1786.
6. Orientacions bibliogràfiques.
 - 6.1. Els Borbons.
 - 6.2. La cultura del segle XVIII.
 - 6.3. Historiografia i lletres a Itàlia i a Espanya durant el segle XVIII.
 - 6.4. Història i cultura de la Il·lustració.
 - 6.5. Política, cultura i espiritualitat.
 - 6.6. Balanç i perspectives de les investigacions entorn de la cultura hispanoitaliana.
7. Notes crítiques.

Vol. X: *Els catalans en la cultura hispanoitaliana*. València, 1998. Pròleg de Josep M. Benítez i Riera. 358 pp.

1. Els jesuïtes espanyols.
 - 1.1. La literatura hispanoitaliana. Enciclopèdia i Il·lustració.
 - 1.2. La irrupció dels exiliats a Itàlia.
 - 1.3. L'antijansenisme en les cartes i memòries dels exjesuïtes expulsats a Itàlia.
2. El grup de l'àmbit català.
 - 2.1. Carles III i els jesuïtes catalans.
 - 2.2. Josep-Manuel Peramàs.
 - 2.3. Llucià Gallissà i Joaquim Pla.
 - 2.4. Jesuïtes valencians a Itàlia.
 - 2.5. Joan Andrés.
 - 2.6. Antoni Conca.
3. Sant Josep Pignatelli.
 - 3.1. L'home i el sant.
 - 3.2. Els retrats més antics.

- 3.3. Pignatelli, Andrés i Menchaca en la formació d'Angelo Mai.
4. Notes crítiques.

Vol. XI: *Història, classicisme i filosofia al segle XVIII: Gustà, Pou i els Masdèu*. València, 1998. Pròleg de Pere Lluís i Font. 466 pp.

1. Francesc Gustà, apologista i crític (1744-1816).
 - 1.1. D'Espanya a Itàlia (1744-1773).
 - 1.2. A Ferrara i a Venècia (1773-1804).
 - 1.3. A Nàpols i a Palerm (1805-1816).
 - 1.4. Els discursos històrico-crítics.
 - 1.5. Epistolari.
 - 1.6. De les lliçons palermitanes.
 - 1.7. Fonts bibliogràfiques consultades.
2. Bartomeu Pou, filòsof i neohumanista (1727-1802).
3. Joan-Francesc i Baltasar Masdèu, entre la història i la filosofia (1744-1817 / 1741-1820).
 - 3.1. L'edició italiana de la «Història» de Joan-Francesc Masdèu.
 - 3.2. Baltasar Masdèu i el neoclassicisme italià.
 - 3.3. Els manuscrits de Baltasar Masdèu.
4. Notes crítiques.

Vol. XII: *Estètica i musicologia neoclàssiques: Esteban de Arteaga*. València, 1999. Pròleg de Gregorio Marañón. 281 pp.

1. Estudis biogràfics.
 - 1.1. Itinerari vital.
 - 1.2. Esteban de Arteaga i Saverio Bettinelli.
 - 1.3. Esteban de Arteaga i Francisco de Miranda a Venècia.
2. Els escrits.
 - 2.1. «Le rivoluzioni del teatro musicale italiano» (1783).
 - 2.2. «Investigaciones filosóficas sobre la belleza ideal» (1789).
 - 2.3. «Dell'influenza degli arabi sull'origine della poesia moderna in Europa» (1791).
 - 2.4. «Lettere musico-filologiche» (1795-969).
 - 2.5. «Del ritmo sonoro e del ritmo muto nella musica degli antichi» (1796-97).

- 2.6. Altres escrits.
- 2.7. «Razonamientos críticos sobre el carácter, estilo, eloqüencia y filosofía de los historiadores griegos y latinos» (text inèdit, 1789).
- 3. La transmissió manuscrita.
- 4. Notes crítiques.

Vol. XIII: *Lingüística i etnografia al segle XVIII: Lorenzo Hervás i el grup americà-filipí*. València, 1999. Pròleg de Bartomeu Melià. 344 pp.

- 1. Lorenzo Hervás i l'etnologia americana.
 - 1.1. L'arxiu lingüístic d'Hervás a Roma i el seu reflex en l'obra de Wilhelm von Humboldt.
 - 1.2. L'epistolari d'Hervás a l'Alta Italia.
 - 1.3. Provençal i català en els escrits lingüístics d'Hervás.
- 2. El grup americà i filipí.
 - 2.1. Amèrica en el pensament dels jesuïtes expulsats.
 - 2.2. L'interès americanista a la Itàlia del Set-cents.
 - 2.3. José Lino Fàbrega i l'indigenisme mexicà.
 - 2.4. L'etnologia filipina entre els jesuïtes expulsats.
- 3. Orientacions bibliogràfiques.
 - 3.1. La Companyia de Jesús a l'època de la seva extinció.
 - 3.2. Entre la supressió i la restauració de la Companyia de Jesús.
 - 3.3. Sobre els jesuïtes durant el Set-cents.
 - 3.4. Els jesuïtes a l'època de Carles III i de Tanucci.
- 4. Notes crítiques.

B) OBRA COMPLETA. VOLUMS EN CURS DE PUBLICACIÓ I PREVISTOS

Vol. XIV: *Iberoamèrica: del Descobriment a la Independència*.

- 1. Descobriment i conquesta.
 - 1.1. Les idees geogràfiques de Ramon Llull i llur difusió a Itàlia durant els segles XIV i XV.
 - 1.2. Catalunya i Amèrica. Precedents, descoberta i període colomí.
 - 1.3. Alexandre VI, Colom i els Reis Catòlics.

- 1.4. Difusió i crítica de les idees de Bartolomé de Las Casas.
2. Evangelització.
 - 2.1. L'ambient missional a la Itàlia de les darreries del segle XVI.
 - 2.2. La Companyia de Jesús al nou món: alguns aspectes internacionals.
 - 2.3. Els jesuïtes al Brasil: l'aportació italiana.
 - 2.4. Els jesuïtes a les Filipines: l'aportació catalanoaragonesa.
 - 2.5. El Barroc religiós iberoamericà.
 - 2.6. Fra Juníper Serra.
3. Independència.
 - 3.1. Juan José Godoy, maquinador de la independència hispanoamericana a Londres.
 - 3.2. Francisco de Miranda i les constitucions per a Hispanoamèrica.
 - 3.3. Monsenyor Giovanni Muzi, primer vicari apostòlic d'Hispanoamèrica.
 - 3.4. El canonge Giovanni Maria Mastai, futur Pius IX.
 - 3.5. El llibertador Simón Bolívar: pensament polític i historiografia.
 - 3.6. El general José de San Martín i la diplomàcia pontifícia, 1822-1825.
4. Notes crítiques.

Vol. XV: *Història i mite de la intervenció dels jesuïtes en la independència d'Hispanoamèrica: Juan Pablo Viscardo.*

1. Biografia humana de Juan Pablo Viscardo.
 - 1.1. Del Perú a Itàlia: 1748-1769.
 - 1.2. Humil súbdit de Sa Majestat Catòlica: 1769-1781.
 - 1.3. Al servei de Sa Majestat Britànica: 1781-1784.
 - 1.4. Història i mite dels jesuïtes independentistes: 1780-1800.
 - 1.5. Viscardo de bell nou a Itàlia: 1784-1792.
 - 1.6. La *Lettre aux espagnols américains* i la fama pòstuma de Viscardo.
 - 1.7. Epíleg.
2. Documents.
3. La «carta dirijida a los españoles americanos» (Londres, 1801).
4. Notes crítiques.

Vol. XVI: *Filosofia, estètica i política del Vuit-cents al Nou-cents.*

1. Jaume Balmes (1810-1848): Filosofia i política.
 - 1.1. Filosofia i ciència contemporànies.
 - 1.2. Estètica: El discurs sobre l'originalitat.
 - 1.3. Pensament polític: Balmes i l'Europa del seu temps.
 - 1.4. Balmes i Andrés Bello.
 - 1.5. La difusió de l'obra de Balmes a Itàlia.
 - 1.6. Balmes sempre més disputat que discutit. - Notes sobre Jaume Balmes.
2. Miquel Costa i Llobera (1854-1922): Trajectòria estètica.
 - 2.1. Introducció.
 - 2.2. Fins a les *Poesies* de 1885.
 - 2.3. Gènesi de les *Horacianes*.
 - 2.4. Ideari estètic.
 - 2.5. La forma poètica.
 - 2.6. Sobre *La senzillesa. Divagacions estètiques*. Notes sobre Costa i Llobera.
3. Ignasi Casanovas (1872-1936). Assaig biogràfic.
 - 3.1. Introducció.
 - 3.2. Els primers anys.
 - 3.3. Formació, afeccions estètiques i inicis d'apostolat.
 - 3.4. Conferències socials i estètiques i fundació del Foment de Pietat Catalana.
 - 3.5. L'alta cultura: la Biblioteca Balmes.
 - 3.6. Els darrers anys.
 - 3.7. El P. Casanovas a favor de la llengua i de la cultura catalanes. - Notes sobre Casanovas. - Bibliografia.
4. Església i societat.
 - 4.1. El cardenal Franz Ehrle (1842-1934).
 - 4.2. Miquel Mir (1841-1912), entre la crítica i la pseudocrítica.
 - 4.3. Guillem Vives (1866-1919) i l'obrerisme catòlic a Mallorca.
 - 4.4. Els orígens de *Razón y Fe*. Ambientació històrica i cultural de 1900.
5. Orientacions bibliogràfiques.
 - 5.1. Entre el Vuit-cents i el Nou-cents (1983).

- 5.2. La Companyia de Jesús entre 1833 i 1945 (1986).
- 5.3. A través de l'època contemporània (1993).
6. Notes crítiques.

Vol. XVII: *Galeria de personatges.*

Ampliació del volum publicat a Ed. Vicens Vives el 1975 amb noves aportacions sobre Benedetto Croce, Gregorio Marañón, Josep-Antoni Maravall, Higini Anglès, Càndid de Dalmases, Jaume Vicens i Vives, Ramon d'Alòs-Moner i de Dou, Joaquim Carreras i Artau, Joan Pons i Marquès, Àngel Suquía Goicoechea, Silvio Zavala, Pedro de Leturia, Pietro Pirri, Joan Alcover, Eloy Bullón Fernández, Joan Baptista Manyà, Carles Cardó, Lluís Carreres, Giuseppe De Luca, Mihail Berza, Narcís Jubany, Joan-Baptista Bertran, Pere Grases, Giulio Bertoni, Giovanni M. Bertini, Eusebi Colomer, Manuel Sanchis Guarner, Giuseppe De Gennaro, Miquel Gayà, Guillem Colom, Miquel Pons, Joan Estelrich i Ramon Muntanyola.

Vol. XVIII: *Església i Estat durant la II República: Francesc Vidal i Barraquer.*

1. L'Església en temps de Francesc Vidal i Barraquer.
 - 1.1. Església i Estat a Espanya el segle xx: Monarquia, República i Dictadura.
 - 1.2. Pius XI i Espanya: 1922-1939.
 - 1.3. L'evolució del Papat, 1859-1959.
 - 1.4. La crisi política d'Andorra el 1932-33 i la seva repercussió a les diòcesis catalanes.
 - 1.5. Sobre el Concili Vaticà II.
2. L'arxiu Vidal i Barraquer.
 - 2.1. Pròleg.
 - 2.2. 14 d'abril - 30 d'octubre de 1931.
 - 2.3. 30 d'octubre de 1931 - 13 d'abril de 1932.
 - 2.4. 14 d'abril de 1932 - 9 d'octubre de 1933.
 - 2.5. 10 d'octubre de 1933 - 18 de juliol de 1936.
 - 2.6. Cloenda.
3. Albirant el futur de Catalunya i d'Europa.

- 3.1. Els Països Catalans, són una comunitat cultural?
- 3.2. Les Bases de Manresa i el futur de Catalunya.
- 3.3. Vers l'Europa de l'any 2000.
4. Orientacions bibliogràfiques.
 - 4.1. Els jesuïtes durant la Segona Guerra Mundial.
 - 4.2. La història moderna i contemporània de Catalunya vista per la història italiana recent. Esbós de síntesi.
5. Notes crítiques.

Vol. XIX: *Records de quasi un segle. Converses sobre els meus escrits. Paralipomena. Bibliografia. Índex general.*

1. Records de quasi un segle.
2. Cinc converses sobre els meus escrits.
3. Paralipomena.
4. Notes.
5. Bibliografia general de i sobre Miquel Batllori.
6. Índex general.

C) EDICIONS

Esteban DE ARTEAGA: *La belleza ideal*. Prólogo, texto y notas del P. Miguel BATLLORI, S.I., Madrid, 1943. LXIV-173 pp. 2ª ed., 1955.

Ignacio CASANOVAS S.I.: *Estéticas*. Introducción biográfica y traducción del P. Miguel BATLLORI. Prólogo general del R.P. Fernando M. PALMÉS S.I., Barcelona, 1943. XIX-399 pp. (*L'Ensayo biográfico* de Batllori ocupa les pàgines 1-216).

Esteban de ARTEAGA: *I. Lettere musico-filologiche. II. Del ritmo sonoro e del ritmo mutto nella musica degli antichi*. Primera edición y estudio preliminar por el P. Miguel BATLLORI, S.I., Madrid, 1944. CLII-297 pp.

Cartas del padre Pou al cardenal Despuig. Edición y estudio del P. Miguel BATLLORI. Mallorca, 1946. 344 pp.

Miquel BATLLORI: «Arnau de Vilanova. Della carità (Frammenti)», *Quaderni Ibero-Americani*, I (1946-1948), pp. 127-128.

Arnau DE VILANOVA: *Obres catalanes*. Vol. I: *Escrits religiosos*; vol. II: *Escrits*

- mèdics*. A cura del P. Miquel BATLLORI, S.I. Pròleg[s] de Joaquim CARRERAS I ARTAU. Barcelona, 1947. 257 i 227 pp.
- Miquel COSTA I LLOBERA: *Obres completes*. Introducció apologètica per Joan PONS I MARQUÈS. Nota bibliogràfica per Bartomeu TORRES I GOST. Col·laboració i revisió del P. Miquel BATLLORI, S.I. Barcelona, 1947. XL-1184 pp.
- Ramon LLULL: *Obras literarias: Libro de caballería, Blanquerna, Félix, Poesías*. Edición preparada y anotada por los padres Miguel BATLLORI S.I. y Miguel CALDENTEY T.O.R. Introducción biográfica de don Salvador GALMÉS [...] Introducción al «Blanquerna» del padre Rafael GINARD BAUÇA T.O.R. Madrid, 1948. XX-1147 pp.
- Miquel BATLLORI: «Les versions italianes medievals d'obres religioses de mestre Arnau de Vilanova», *Archivo Italiano per la Storia della Pietà*, I (Roma, 1951), pp. 395-462.
- Miquel BATLLORI: «Dos nous escrits espirituals d'Arnau de Vilanova. El ms. joaquimític A.O.III.556.A de l'Arxiu carmelità de Roma», *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXVIII (1955), pp. 45-70.
- Ramon LLULL: *Obres essencials*. Comissió assessora: Miquel BATLLORI, Joaquim CARRERAS I ARTAU, Martí DE RIQUER, Jordi RUBIÓ I BALAGUER. Vol I: Barcelona, 1957. 1363 pp.; vol. II: Barcelona, 1960. 1425 pp. (Miquel BATLLORI: «Orientacions bibliogràfiques sobre Ramon Llull i el lul·lisme», pp. 1359-1376).
- Pedro DE LETURIA, S.I.: *Relaciones entre la Santa Sede e Hispanoamérica*. Vol. III: Apéndices - Documentos - Índices. Volumen revisado bajo la dirección del P. Miguel BATLLORI, S.I. Caracas-Roma, 1960. XVI-608 pp.
- Ignasi CASANOVAS, S.I.: *Relíquies literàries*, a cura del P. Miquel BATLLORI. Barcelona, 1960. XVI-478 pp.
- Pedro DE LETURIA - Miguel BATLLORI: *La primera misión pontificia a Hispanoamérica 1823-1825. Relación oficial de mons. Giovanni Muzi*. Ciutat del Vaticà, 1963. LII-722 pp.
- Miquel BATLLORI: «Opusculum Arnaldi de Villanova nondum editum», dins *Miscellanea Melchor de Pobladora*. Roma, 1964, pp. 215-223. (Article reeditat a *Obra Completa*, vol. III, pp. 397-406. La versió catalana del text arnaldia havia estat editada de nou a: «Un opuscle d'Arnau de Vilanova

- en llengua grega», dins *Orientacions i recerques, segles XII-XX*. Abadia de Montserrat, 1983, pp. 157-165).
- Jaume VICENS VIVES: *Obra dispersa*: Vol. I: *Catalunya ahir i avui*; vol. II: *Espanya, Europa, Amèrica*. Barcelona, 1967. Edicions a cura de Miquel BATLLORI i Emili GIRALT. 595 i 587 pp.
- Baltasar GRACIÁN: *Obras completas*. Vol. I: *El Héroe - El Político - El Discreto - Oráculo manual*. Edición y estudio preliminar de Miguel BATLLORI S.I. y Ceferino PERALTA S.I. Madrid, 1969. 448 pp.
- Josep FINESTRES: *Epistolari, Suplement*. Barcelona, 1969. VIII-430 pp.
- Arnaldus DE VILANOVA: *Scripta spiritualia*. Vol. I: *Expositio super Apocalypsi*. Cura et studio I. CARRERAS ARTAU. Brusel·les-Barcelona, 1971. XXIV-304 pp. [a cura de Miquel BATLLORI després de la mort de l'editor].
- Arxiu VIDAL I BARRAQUER: *Església i Estat durant la Segona República Espanyola. 1931-1936*. Edició a cura de Miquel BATLLORI i Víctor Manuel ARBEOLA. Monestir de Montserrat, 1971-1991.
- I: *14 d'abril - 30 d'octubre de 1931*. Vol. 1: XV-280 pp.; vol. 2: pp. 281-560.
- II: *30 d'octubre de 1931 - 12 d'abril de 1932*. Vol. 1: X-480 pp.; vol. 2: pp. 481-774.
- III: *14 d'abril de 1932 - 9 d'octubre de 1933*. Vol. 1: VI-550 pp.; vol. 2: pp. 551-1204.
- IV: *10 d'octubre de 1933 - 18 de juliol de 1936*. Vol. 1: 722 pp.; vol. 2: pp. 723-1232; vol. 3: apèndixs, índexs.
- Esteban DE ARTEAGA: *Obra completa castellana: La belleza ideal, Escritos menores*. Tercera edició, revisada y acrecida. Edición, prólogo y notas del P. Miguel Batllori S.I. Madrid, 1972. LXXVII-264 pp.
- Baltasar GRACIÁN: *Obras (Selección)*. Estudio preliminar, edición y notas de Miguel BATLLORI. Madrid, 1983. 397 pp.
- Ramon LLULL: *Antologia filosòfica*. A càrrec de Miquel BATLLORI. Barcelona, 1984. 486 pp.
- Ramon LLULL: *Autobiografía y Libro del Amigo y del Amado*. Edición de Ana M. DE SAAVEDRA y Miguel BATLLORI. Barcelona, 1987. 111 pp.
- Miquel BATLLORI: *De València a Roma. Cartes triades dels Borja*. Barcelona, 1998. Pròleg de Modest PRATS.

D) ESTUDIS ESSENCIALS SOBRE MIQUEL BATLLORI

LXXXV annis completis R.P. Miquel Batllori i Munné dedicatum. Archivum Historicum Societatis Iesu, LIII (Roma, 1984). 516 pp. Conté una «Bibliografia relativa alla Compagnia di Gesù» a cura de Mario COLPO (pp. 7-29).

Joan BADA: «Salutatio», dins *Facultat de Teologia de Barcelona. Xè Aniversari: Concessió del doctorat honoris causa als Rvd. P. Miquel Batllori i Munné, S.I. i Rvd. Mons. Eduard Junyent i Subirà*. Barcelona, Sant Cugat del Vallès, 1978, pp. 8-12.

Miquel BATLLORI: *De l'Edat Mitjana als temps moderns i contemporanis. Cinc converses sobre els meus escrits*. Edició a cura de Carla CARRERAS. «Presentació» de Josep-Maria TERRICABRAS. Girona-Vic, 1994. 143 pp. (versió castellana: Barcelona, 1994).

Miquel Batllori: Records de quasi un segle. Recopilació a cura de Cristina GATELL i Glòria SOLER. Barcelona, 2000 (en premsa).

Josep M. BENÍTEZ I RIERA: *Jesuïtes i Catalunya: fets i figures*. Epíleg d'Albert Manent. Monestir de Montserrat, 1996. 171 pp.

José Manuel CUENCA TORIBIO: «Discurso de presentación», dins Miquel BATLLORI: *Algunos momentos de expansión de la historia y cultura valencianas: Discurso leído en el acto de su investidura de Doctor honoris causa por la Facultad de Filosofía y Letras*. València, 1975, pp. 7-13.

Jornades sobre l'obra de Miquel Batllori. Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica. Barcelona, 1998. 77 pp. «Introducció» d'Albert BALCELLS. Conté les ponències de: Josep MASSOT I MUNTANER («La trajectòria vital de Miquel Batllori»), Joaquim MOLAS («Miquel Batllori: notes sobre (o per a) una imatge»), Albert G. HAUF I VALLS («Els estudis medievals de Miquel Batllori»), Eulàlia DURAN («Els estudis sobre el Renaixement»), Alberto BLECUA («Los estudios sobre Gracián y el Barroco»), Antoni MESTRE SANCHIS («Aportacions de Batllori al coneixement del Set-cents») i Hilari RAGUER («El pare Miquel Batllori i la història contemporània»).

Miquel Batllori. Una historiografia puntual de la cultura occidental. Anthopos, 112 (Barcelona, setembre de 1990). 63 pp. dedicades a l'autor. Conté: Entrevista acumulativa per Susanna BORRÀS ALOMAR, cronologia, bibliografia i articles de Sebastià TRIAS MERCANT («El pensamiento his-

toriogràfic del padre Batllori o las variaciones crocianas»), Ceferino PERALTA («P. Miquel Batllori Munné: sus estudios sobre Baltasar Gracián y sobre el Barroco»), Albert HAUF I VALLS («Miquel Batllori, medievalista»), Ricardo GARCÍA CÁRCCEL («Batllori y el Renacimiento español»), Josep M. BENÍTEZ I RIERA («Miquel Batllori y la época de la Ilustración»), Pere GRASES («Hispanoamérica en la obra del padre Batllori») i Albert BALCELLS («Iglesia y Estado durante la Segunda República española»). Es complementa amb el suplement *Miquel Batllori: Temas de varia historia. Antologías temáticas. Suplementos Anthropos*, 23 (Barcelona, desembre de 1990). 180 pp.

Miscel·lània entorn de l'obra del pare Miquel Batllori. Barcelona, 1991. 213 pp. «Presentació» de Jordi Pujol. «Introducció» de l'Associació Catalans a Roma. Conferències de: Josep M. BENÍTEZ I RIERA («La trajectòria vital i intel·lectual del pare Batllori»), Giuseppe TAVANI («Il contributo di Miquel Batllori alla medievalistica catalana»), Francesca CANTÚ («Gli studi americani del padre M. Batllori») i José Luis GOTOR («El padre Miguel Batllori, hispanista»). Adhesions de diversos autors i personalitats en forma de breus articles.

Eduard RIPOLL: «Laudatio», dins *Discursos en el solemne acte d'investidura com a Doctor Honoris Causa del Rvd. P. Miquel Batllori i Munné, S.I.* Cervera, 1993.

Josep SOLERVICENS (editor): *Miquel Batllori, historiador humanista. Cicle sobre la seva obra (17 de febrer - 17 de març de 1998)*. Barcelona, 1998. 82 pp. Conté els textos de les conferències de: Martí DE RIQUER («L'epistolari dels Borja»), Josep ROMEU I FIGUERAS («Miquel Batllori, medievalista»), Marià CARBONELL («Miquel Batllori i la història de la família Borja»), Joan BADA («Miquel Batllori i la història de l'Església del Concili de Trento al segle XIX») i Josep MASSOT I MUNTANER («Miquel Batllori i la història contemporània»), i la «Cloenda del cicle» per Miquel BATLLORI.

Studia Historica et Philologica in Honorem M. Batllori. Roma, 1984. 995 pp. «Prólogo» de Manuel Sito Alba. Conté «Curriculum Vitae de M. Batllori» i «Bibliografia di Miquel Batllori 1928-1979. Complementi 1979-1982» a cura de Mario COLPO (pp. 869-940).

Antoni M. Batllori, pare de Miquel Batllori.

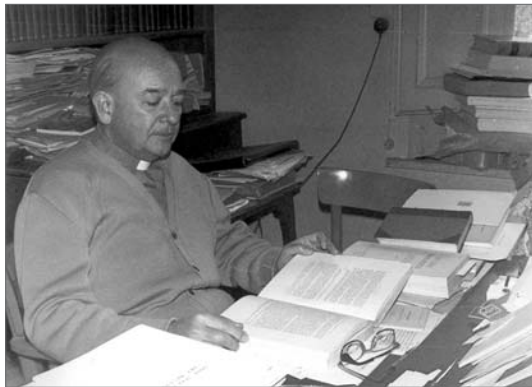
Paula Munné de Escariza, mare de Miquel Batllori.

Miquel Batllori i la seva germana bessona, Mercè. Entre ells dos, en Joan, el fill dels masovers de Sant Feliu de Codines.

Miquel Batllori amb la seva mare (segona per l'esquerra), les germanes i una cosina (Sant Feliu de Codines, estiu de 1921).

Miquel Batllori, al seu despatx de Roma.

En un Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, a Càller (Sardenya), el 1956. Al seu costat, l'historiador medievalista Eugenio Dupré Theseider.

Al Centre d'Études Supérieures de la Renaissance de Tours, el 1958. Al fons, els historiadors Pierre Mesnard i Giorgio Radetti. A la dreta, el lul·lista francès Armand Llinarès.

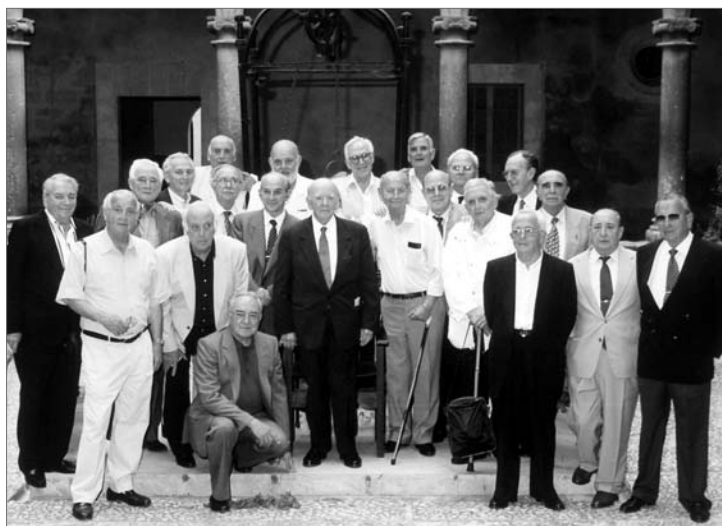
Batllori, en el seu discurs d'ingrés a la Real Academia de la Historia, a Madrid, el 6 de juny de 1958. Enfront seu, el doctor Gregorio Marañón, que va pronunciar el discurs de benvinguda.

Batllori, al Círculo Nacional de Lima, el 1971, acompanyat de diversos professors i historiadors peruans, com Delgado (assegut, el segon per la dreta) i Basadre (assegut, al costat de Batllori).

Presentació del primer volum de *l'Arxiu Vidal i Barraquer* a Tarragona (desembre de 1971). Acompanyen Batllori: l'arquebisbe, Josep Pont i Gol; els eclesiàstics Joan Baptista Bertran i Ramon Muntanyola –biògraf del cardenal–, i diversos nebots de Vidal i Barraquer.

Miquel Batllori, a Montis-ion (Mallorca), amb motiu de la celebració del cinquantè aniversari de la promoció d'alguns dels seus alumnes.

Miquel Batllori, amb els seus alumnes del curs d'Història de l'Església de la Pontifícia Universitat Gregoriana, a l'Arxiu Secret del Vaticà, el febrer de 1981.

Homenatge a Miquel Batllori a l'Istituto Storico Italiano per l'Età Moderna e Contemporanea de Roma, amb motiu del seu 75è aniversari (1984). L'acompanyen els historiadors Manuel Sito Alba, director de l'Institutu Español de Cultura de Roma, i Armando Saitta.

A l'Alguer, el 1991, amb Giuseppe Tavani i Antoni Nughes.

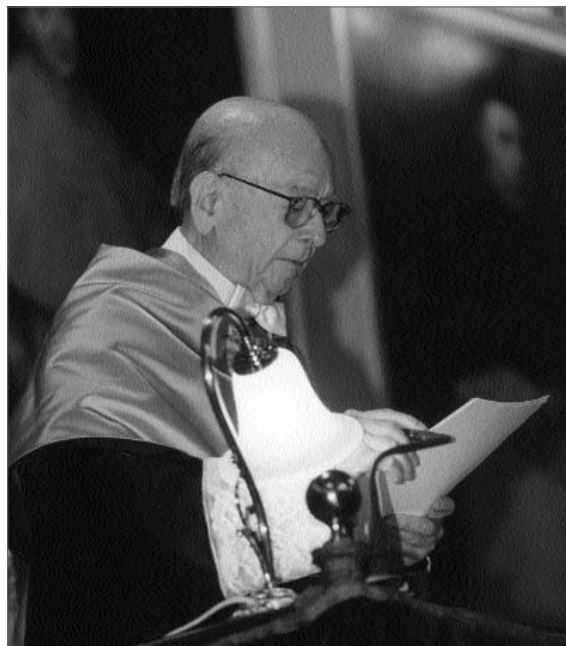

Miquel Batllori, en l'acte de lliurament del IX Premi Fundació Catalana per a la Recerca, el novembre de 1998.

Miquel Batllori oficiant el matrimoni de la seva neboda Cristina el juliol de 1999.

L'octubre de 1999, en l'Acte d'Obertura del Curs Acadèmic de la Universitat de València, amb motiu del seu cinquè centenari.

Miquel Batllori, darrerament, en l'acte de presentació d'un volum de l'Obra Completa.

Fotografia recent de Miquel Batllori.

**Col·lecció de Biografies
de la Fundació Catalana
per a la Recerca**

***Títols publicats**

Ramon Margalef

Fèlix Serratosa i Palet

Jordi Sabater i Pi

Joan Oró

Antoni M. Badia i Margarit

Manuel Cardona i Castro

Lluís Santaló

Miquel Batllori

***Títols en preparació**

Oriol de Bolós

Agustí Alcoberro i Pericay (Pals, Baix Empordà 1958) és doctor en Història i professor d'Història Moderna a la Universitat de Barcelona. Ha publicat diversos estudis d'història de la societat i de la cultura, com *Pirates i bandolers* (1991), *El segle de les bruixes* (1992), l'edició crítica de les *Cròniques d'Espanya* de l'historiador humanista Pere Miquel Carbonell (1997) i *Identitat i territori. Escrits geogràfics del Renaixement* (1999). També ha publicat treballs de divulgació i d'ensenyament de la història, i diverses novel·les, com *Retrat de Carne en penombra* (Premi Sant Jordi 1998).

MIQUEL BATLLORI

Miquel Batllori i Munné (Barcelona, 1909), jesuïta, doctor en història, llicenciat en filosofia i lletres, dret i teologia, ha estat director de l'Institut Històric de la Companyia de Jesús i de la revista *Archivum Historicum Societatis Iesu*, catedràtic d'Història Moderna a la Pontifícia Universitat Gregoriana de Roma i membre del Buró del Comitè Internacional de Ciències Històriques.

La seva obra ingent abasta un ampli camp de recerca, centrat en temes d'història cultural i religiosa. Ementem especialment els estudis sobre Ramon Llull i el lul·lisme, Arnau de Vilanova i l'arnaldisme, la família Borja, l'humanisme i el Renaixement, les reformes cristianes, Baltasar Gracián i la cultura del Barroc, la Il·lustració, els jesuïtes exiliats del XVIII, la independència de l'Amèrica Llatina, Jaume Balmes, Ignasi Casanovas i les relacions Església-Estat durant la Segona República Espanyola. L'Obra Completa, en 19 volums, i un gran nombre d'edicions crítiques d'obres i documents medievals, moderns i contemporanis, avalen una trajectòria intel·lectual, vital i cívica construïda des de la fidelitat al país i des d'una inequívoca vocació universal.

Miquel Batllori ha obtingut un gran nombre de premis i distincions, entre les quals destaquen la Creu de Sant Jordi i la Medalla d'Or de la Generalitat de Catalunya, la Gran Cruz de Alfonso X el Sabio, el Premio Príncipe de Asturias de Ciencias Sociales i la Medalla d'Or del Govern Balear. El 1998 va obtenir el Premi Fundació Catalana per a la Recerca.

ISBN 84-89570-24-8

9 788489 570245